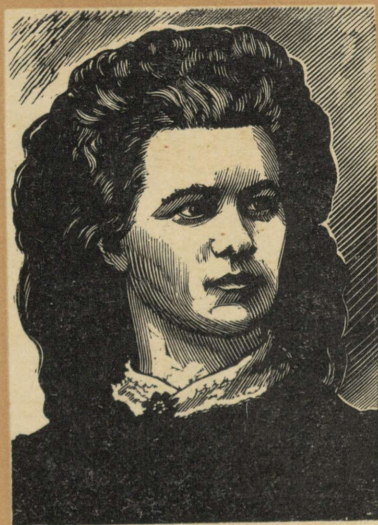

EESTI KIRJAMEHI

LYDIA
KOIDULA

3417

ARH

Eesti rahvusliku liikumise tõusu-
perioodi silmapaistvaim isamaa-
laulik Lydia Koidula (1843—
1886) on jätnud meie kirjandus- ja
kultuuriajalukku kustumatud jäl-
jed.

Oma lühikese elu ja intensiivse
tegevusega kiirgava meteorina
lennates oli ta omal ajal meie
ühiskondliku tegevuse keskpunk-
tis ja oma lüürilise luule kaudu
tema kaasaegse antifeodaalse võit-
luse ja kodumaa vabastamise
mõtte hingeks. Koidula parimad
saavutused isamaaluule alal jää-
vad elama kõigiks aegadeks.

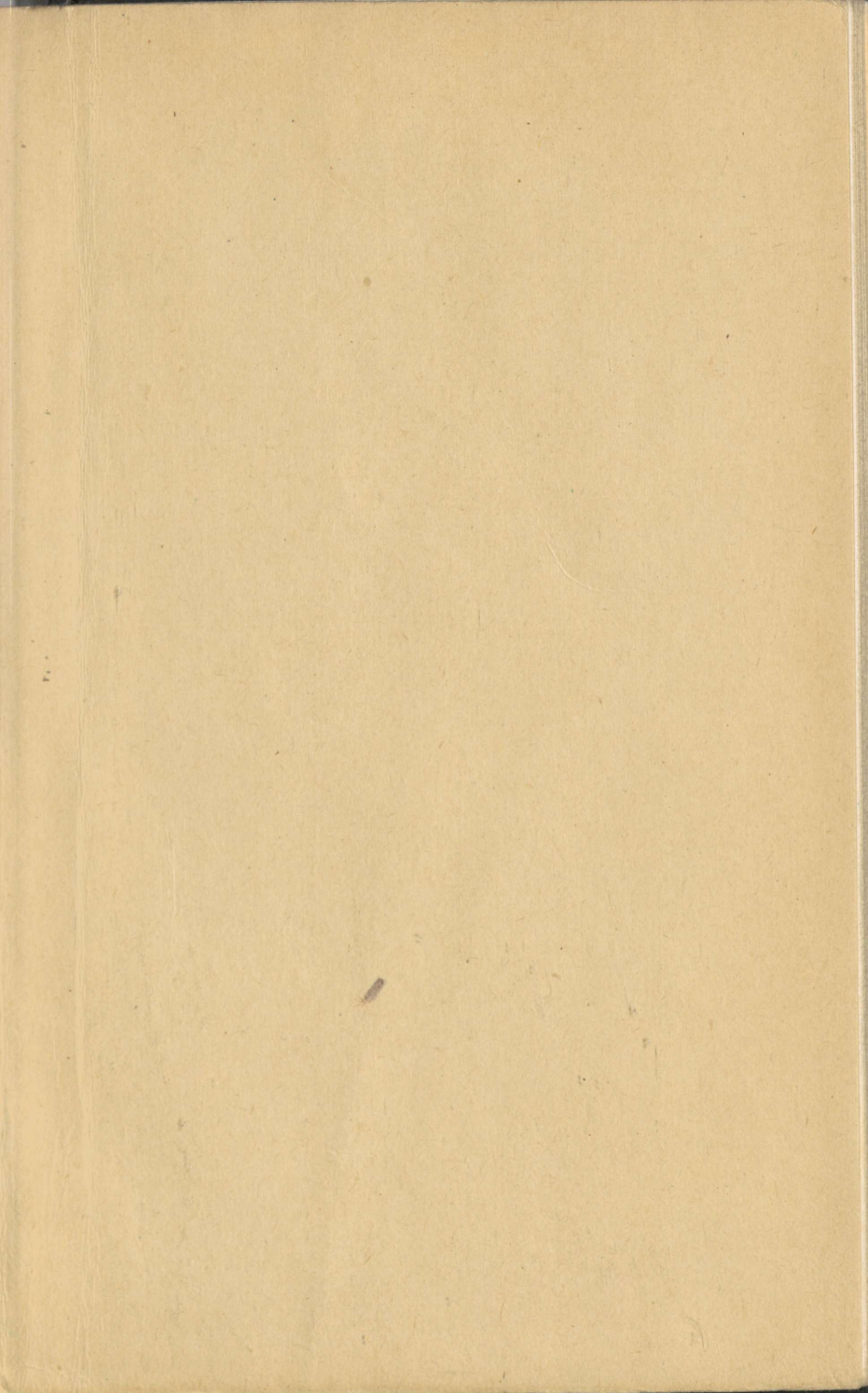
Ei saa ka kunagi kustuda tema
jäljed meie algupärase näitekir-
janduse ja eesti rahvusliku teatri
loomise alal. Lisaks on imetusega
tähelepandav tema väga viljakas
jutukirjaniku tegevus.

Lydia Koidula elu ja eelnimeta-
tud mitmekülgne tegevus leiab
kokkuvõtlikku ning ülevaatlikku
käsitlust käesolevas lühimonograa-
fias seniste kõige uuemate uuri-
miste ja andmete valguses.

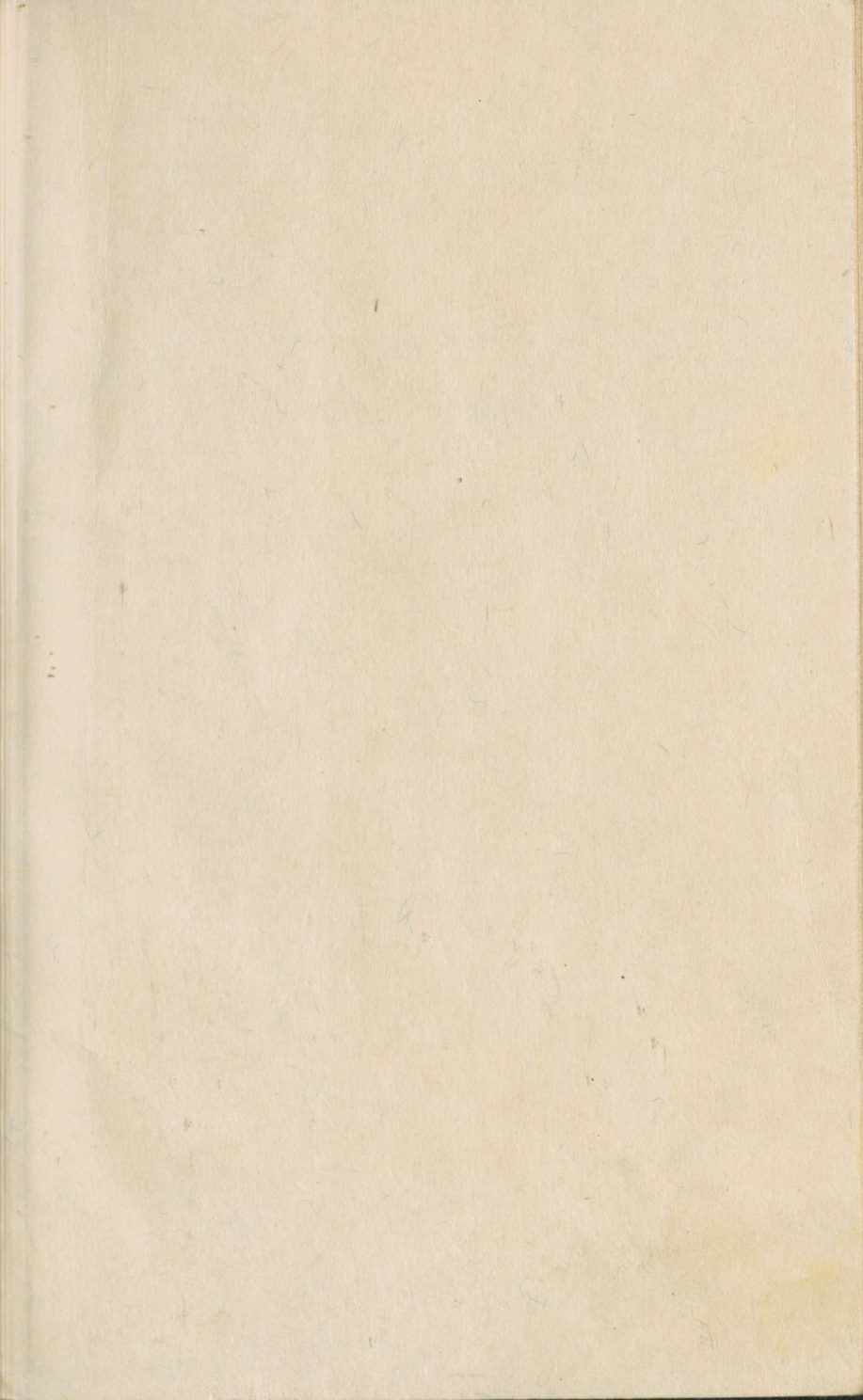
*

Sarjaga „Eesti kirjamehi“ alus-
tas Eesti Riiklik Kirjastus meie
kirjanike lühimonograafiate välja-
andmist, mis pakuvad ülevaadet
nende elust ja loomingust ning
ühiskondlikust tegevusest.

* *

BERNARD SÖÖT

Lydia Koidula

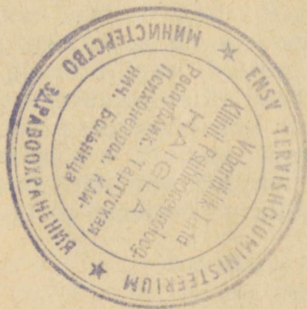
ARH 4-23551

BERNARD SOOT

Lydia Koidula

LUHIMONOGRAAFIA

3117.

ARHIIVKOGU
Tartu Ülikooli Raamatukogu

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

Lydia Koidula portree
puugravüür kaanel:
E. Kollom

*

Kunstiline kujundus:
R. Pangsepp

Tartu Ülikooli Raamatu-
ARHIIVKOGL

I

LYDIA KOIDULA ELU JA LOOMINGULINE TEE.

KOIDULA LAPSEPÕLV VÄNDRAS.

Vändra rajooni keskusest, Vändra asulast umbes üks kilomeeter lõuna suunas, Suure-Jaani poole viiva maantee ääres asetseb Lydia Koidula sünnikoht. Paiknenud varem tee käärus, on see maa-ala nüüd tee õgvendamise tõttu piiratud igast küljest maanteega. Lydia Koidula nimeline kolhoos, mille keskus asub vahetus läheduses, on sellele paigale rajanud pargi, taastanud varemete restaureerimisega Koidula lapsepõlvkodu põhiplaani ja asetanud selle ette skulptor Juhan Raudsepa poolt valmistatud monumendi¹ pealkirjaga:

*Siin sündis 24. XII 1843
ja elas 1850. aastani
LYDIA KOIDULA.*

Monumendi all nurgas on toodud Koidula ühe populaarsema, lapsepõlvkodu meenutava luuletuse esimene salm:

*Meil aia-äärne tänavas,
kui armas oli see!
Kus kasteheinas põlvini
me lapsed jooksime...*

¹ Monument püstitati 28. detsembril 1958.

Koidula lapsepõlveks oli kunagise Vändra kihelkonna köstrimaja, mille juurde kuulusid saun, laudad, ait. Majast lääne ja lõuna pool oli aed õuna-, pirni-, kreegipuude ja tikerberipõõsastega. Maja ees asetsesid lillepeenrad ja hargnesid kitsad teerajad aeda. Aia loodepoolses ääres oli tiik sellest üle viiva sillaga. Tiigi ääres kasvavad praegu suured pajud. Õu elumaja ja kõrvalhoonete vahel oli rohtunud.

Selle kodupaiga ümber kohisesid kõrged metsad, rohetasid põllusiilud.

Selline vaheldusrikas looduslik ümbrus oli tulevase luuletaja eelkooliea mängumaaks, esimeste sügavate muljete allikaks. Koidula imetles metsahiiglasti — kõrgeid kuuski ja kaski, õppis hooldama lilli koduaias, mängis „põlvini kasteheinas“.

Koidula isa Johann Voldemar Jannsen² oli põline vändralane, kelle esivanemad olid töötanud Vändras juba mitmendat põlve möldritena, saeveski-pidajatena ja kõrtsmikena. Jäänud varakult vaeslapseks, pandi andekas nooruk valla kulul Vändra kihelkonnakooli. Tal tuli iseseisvalt elatist teenida võõraste juures esialgu karjapoisina, siis talusulasena ja Vändra kirikuõpetaja Karl Körberi kutsarina. Äratanud viimasel kohal tähelepanu hea laulandega, sai Jannsen kantri ja vallakooliõpetaja, hiljem köstri ja kihelkonna-kooliõpetaja koha. Köstrimajja asus Jannsen elama Koidula sünniaastal — 1843. a. kevadel. Omandanud kirikuõpetaja juures kutsarina teenides kogemusi ka aednikuna, alustas Jannsen kohe ka aia korrastamist köstrimaja ümber. Paar nädalat enne jõulupühi sündis (vana kalendri järgi 12. detsembril 1843) perekonna esimene laps, kellele anti 6. jaanuaril 1844 nimeks: Lidia Emilie Florentine Jannsen.

Koidula ema Emilie Jannsen oli Rõusa mõisa saksa soost juustumeistri Wilhelm Kochi tüüpilisest balti väikekodanlikust perekonnast. Pärast esimese lapse sünnitamist jäi ema nõrga tervise tõttu pikemaks ajaks haigeks. Lapsega tegeles meeeldi elurõõmus isapoolne vanaema Mall, kes oli pärit Suure-Jaanist Kuldkeppide perekonnast. Temast on jäänud Koidulale parimad mälestused. Tundes hästi rahvaluulet, jutustas vanaema oma pojatütrelle

---

² Johann Voldemar Jannseni nimeks oli esialgu Jaan Jensen, mille ta hiljem muutis.

rahvajutte, kandis ette lastelaule, neid sageli ise improviseerides. Vanaemalt, isalt ja külarahvalt õppis tütarlaps varakult ladusalt eesti keelt kõnelema. Ema päritolu tõttu oli perekonnas koduseks keeleks aga saksa keel.

Vändras kasvas Jannsenite perekond kiiresti: paari-aastase vaheajaga sündisid tütar Eugenie (1845), vennad Leopold (1847) ja Julius (1849), kellede hooldamisega langes muresid ka Koidulale kui vanimale õele.

Terase, andeka lapsena pani Koidula juba varakult tähele oma isa tolle aja tingimustes hoopis erakordset harrastust. Vändra kirikuõpetaja Karl Kõrberi eeskujul alustas Jannsen juba Vändras „rahvavalgustuslikku tööd“. Taotlenud tulemusteta eestikeelse ajalehe väljaandmise õigust, alustas noor köster 1848. aastal perioodiliselt ilmuva juttudekogu „Sõnumitooja“ („Sannumetoja“) avaldamist. „Sõnumitooja“ jutud jätkasid kirikuõpetajate didaktilise toodangu traditsioone, leidsid aga tavalisest rohkem lugejaid oma ladusalt rahvaliku keele kui ka võõraste ainete osavama mugandamise tõttu kohalikesse oludesse. See tekitas austust noore köstri vastu talurahva hulgas ja kadedust tema otsese ülemuse Karl Kõrberi poolt.

Tulevane luuletaja jälgis huviga oma isa tegevust. Hiljem tütre esimest proosateost „Ojamölder ja tema minia“ välja andes on Jannsen „Eeskõnes“ seda huvi jäädvustanud järgmise idüllilise pildiga:

„Kui 1848. a. esimest „Sõnumitoojat“ üles pistsin, tuli „Ojamöldri“ kirjutaja kui viieaastane lapsuke, kelle pää vaevalt üle mu põlve ulatas, oma „titeke“ süles, sagedasti mu kirjutuslaua äärde, küsides: „Isa, pai isa, kellele sa kirjutad?“ — „Ma kirjutan eesti rahvale, mu laps, neile rõõmuks ja õpetuseks,“ kostsin mina, „mine sa jälle ema juurde kanni tegema; palu, ema annab sulle natuke saia.“ — „Aga isa, kui sina pisukeseks jääd ja mina suureks saan, kas lubad mind ka neile kirjutada ühe tillukese raamatu. Isa, kas lubad?“ — „Ja muidugi, mu laps, sina oled ju eesti lapselaps, kes sulle seda keelab?“ —³

Mälestuste järgi oli Koidula noore tütarlapsena kõhn, käharapäine, sinisilmaline ja väga elava fantaasiaga.

³ Tsitaadid on üle kantud tänapäeva kirjaviisi, alles jättes iseloomulikumaid murdepärasusi ja lauseehitust.

*Koidula isa
Johann Voldemar Jannsen.*

Kirjanduslikud ja muusikalised huvid avaldusid varakult silmapaistva spontaansusega. Jutustatud lugusid, ettekantud rahvalaule ja muusikapalasid jälgis ta ikka sügava kaasaelamisega, nii et kõik muu ununes. Seejuures tekkis tahe ise lugusid jutustada, ise laulda.

Kuigi alles eelkooliealine laps, sai Koidula juba Vändrast oma esimesed muljed koolist. Kuna Vändra kihelkonnakool 1847. aastal ajutiselt suleti, võttis Jannsen endale 1848. a. aprillis õpetaja ülesanded Vändra klaasivabriku saksakeelses koolis. Jannsen võttis Koidula sageli sinna tundidesse kaasa, et võimaldada tütrele varakult tutvuda saksakeelse algõpetusega.

Jannseni perekonna majanduslik olukord oli esialgu suhteliselt lahe, kuid ainelised mured kasvasid koos perekonna kiire kasvuga. Olukord aga ähvardas muutuda juba kriitiliseks, kui Jannseni „Sõnumitooja“ edu peale kade pastor otsustas tunduvalt vähendada köstri sissetulekuid maast. Selline ebaõiglus solvas sügavalt Jannsenit ja ta otsustas leida väljapääsu koha vahetamisega.

*Koidula ema
Emilie Jannsen.*

Pärnu Ulejõel oli ehitamisel uus koolimaja, kuhu vajati õpetajat. Hinnates Pärnu hoopis tihedamat kultuurilist elu, otsustas Jannsen selle koha vastu võtta. Nii lahkus Koidula oma sünnikohast Vädrast 10. aprillil 1850 kolikoorma otsas koos vanemate, õe ning kahe vennaga. See tülikas reis Vädrast Pärnu kestis tolle aja tingimustes kaks päeva.

Koidula kirjandusliku pärandi hulgas leiduvad ta elu Kroonlinna-perioodist saksakeelsed memuaarilised märkmed, kus Jannsenite perekonna asumist Vädrast uude elukohta meenutatakse järgmiselt:

„Mul on lahkumine veel meeles: Vädra Kaarlimõisa klaasivabriku noorpõlv, keda papa äripäeviti õpetas ja kes kirglikult õpetaja küljes rippus, tuli meid saates nuttes ja nuuksudes kaugele kaasa. Vanemad olid liigutatud . . .”

Kuigi alles kuue aastane, võttis Koidula Vädrast kaasa sügavad muljed lapsepõlvkodust, selle looduseilu veetlustest, seal kuulnud rahvajuttudest ja -lauludest, harju-

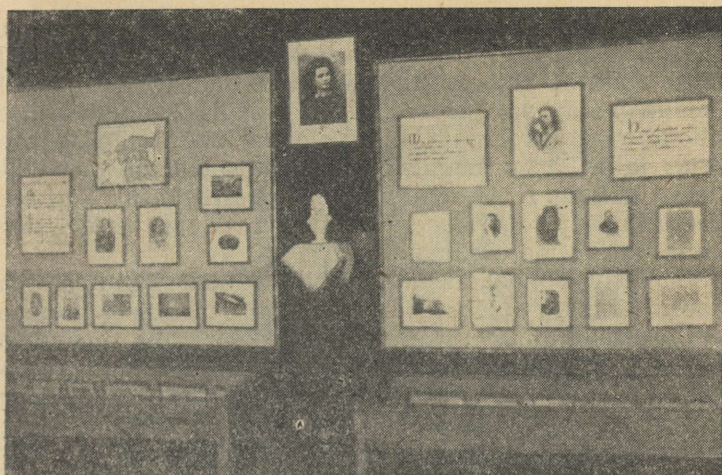

Maja, kus asus Väandra klaasivabriku kool.

muse lopsaka rahvakeele kasutamiseks, alles naiivse loominguilise innu, aga ühtlasi ka esimesed tõsised mured ema sagedaste haiguste pärast, mis kiskusid välja meeldivate kujutluste maailmast, eemaldasid sageli mänguradadelt ja nõudsid asjalikku hoolitsemist noorema õe ja veel nooremate vendade eest. Hoopis tähele panemata ei jäänud tõenäoliselt ka isa pettumus oma endises heategijas pastor Körberis, mille aluseks oli selle auväärse „pühamehe“ ja „rahvavalgustaja“ ootamatu ägestumine tema isiklike huvide ja aupaistuse riivamise pärast kirjamehena, kuigi see sündis Jannseni poolt tahtmatult.

KOIDULA NOORUSAASTAD PÄRNUS.

Tol ajal, kui Jannseni perekond asus elama Pärnu, ei olnud sel veel supellinna populaarsust. See-eest oli Pärnu Eesti linnade kõige tähtsam väljaveosadam, mis oluliselt kindlustas linna majanduslikku õitsengut. Ühtlasi oli Pärnu kujunenud juba sajandi algupoolel ka

Koidula nurk Väandra rajooni Lydia Koidula nimelises kolhoosis.

silmapaistvaks kultuurikeskuseks. Pärnus olid ilmunud sellised perioodilised väljaanded, nagu J. H. Rosenplänteri „Beiträge“ (1813—1832), O. W. Masingu „Maarahva Nädalaleht“ (1821—1825), F. W. A. Hasselblatt'i ja E. W. W. Schultzi „Leivakorvikene“ (1847—1849) ja rida sentimentaalseid rahvaraamatuid.⁴ Seega olid Jannsenile siin esimesed vaod kirjanikuna kui ka tulevase ajakirjanikuna juba lahti aetud. Alustanud 1850. aasta sügisel tööd Pärnu Ulejõe uues, äsjaalminud koolimajas kohalike kalameeste ja Rääma valla talulaste õpetajana, jätkas Jannsen „Sõnumitooja“ väljaandmist, millele lisandus 1854. aastal „Püssipapa esimesed külajutud külarahvale“. 1857. aastal jõudis Jannsen esimese järjekindlalt ilmuva eesti ajalehe „Pärnu Postimees“ väljaandmiseni. Jannseni sellisel, aina tihedamaks muutuval kirjanduslikul tegevusel oli loomulikult suunav osa tema vanema tütre loominguliste huvide kujunemisel.

Juba algusest peale tuleb pidada Koidulat Pärnus varalminud lapseks, kel oli juba oma east üle ulatuvaid

⁴ Caspar Franz Lorenzsonn, Jenowewa ellust, 1839; Suve Jaan, Luige Laus, 1843, jt.

huvisid ja võimeid. Teiste laste, eriti õe ja vendade hulgas oli ta alati autoriteediks. Ta juhtis ühiseid mängu ja täitis laste hooldamisel sageli haige ema aset. Koidulale omane loodusearmastus avaldus erilises hoolitsemises lilledele eest koolimaja taga olevas aias, mille Jannsen rajas juba Pärnu asumise aasta sügisel. Lähemast ümburusest pakkus rohkesti uusi muljeid eriti Pärnu jõgi oma veerikkuse ja elava laevaliiklusega, avara väljavaatega linna kui ka mere suunas.

Esimesel kolmel aastal Pärnus jätkas Koidula ilma koolis käimata algõpetuse omandamist isa käest. Jannsen ei piirdunud ainult tütre lugemis- ja kirjutamisharjutuste juhtimisega, vaid õpetas ka klaverimängu ja laulu. Varsti haaras tütarlast lugemiskirg. On andmeid, et tema kõige varasema lektüüri hulka kuulusid Grimmide ja Anderseni muinasjutud.

1854. aasta sügisel astus Koidula Pärnu Linna Tütarlastekooli, mis oli tol ajal kõrgeimaks õppeasutuseks tütarlastele Baltimail ja vastas umbes keskkoolile. Esikohal kooli õppekavas olid saksa, prantsuse ja vene keel. Selles koolis õppis Koidula 7¹/₂ aastat (kuni 1861. aasta detsembrini) ning lõpetas kooli täieliku kursuse parimate hinnetega. See andis õiguse õiendada Tartu Ülikooli juures kodukooliõpetaja eksamit. Juba 1862. aasta sügisel kasutas Koidula seda võimalust ning sai kodukooliõpetaja kutse, mille kasutamiseks ei olnud tal aga elus kunagi vajadust. Kodukooliõpetaja ülesannete täitmine oli praktiliselt võimalik ainult aadlike perekondades, Koidula unistuseks oli aga eesti tütarlastekooli asutamine, milleks jälle puudusid tol ajal reaalsed võimalused.

Koolipõlveaastad tütarlastekoolis olid Koidulale oluliseks kujunemisperioodiks. Koidula elu kõige populaarsemas käsitluses — Aino Kalda raamatus „Tähelend“ on antud luuletajast sel ajajärgul mitmeti väär pilt, mille aluseks on Koidula kooliõe Lilli Suburgi poolt antud ühekülgsed ning alahindavad andmed. Nende järgi on liiga esile tõstetud Koidula kasvuaastail (esimestes klassides) ajuti ilmsiks tulnud afektiivsus, kurvameelsust ja enesestõmbumist ning kujutatud Koidulat kui õpilast ebasõbralikuna, jonnakana, lodevana, hoolimatuna, hooletusse jäetud välimusega, mingi „Tuhkatriinuna“. Ühtlasi on Koidulale omistatud haiglast hingeelu klepto-

Koidula tütarlapsena Pärnus.

maania näol. See kõik ei ühti aga Koidula omastelt ja tema teistelt kaasaegseilt saadud mälestustega, mis üksmeelselt kinnitavad, et Koidula oli tütarlapsena hakkaja ja rõõmsameelne ning hoolitses väljapaistvalt oma riie-tuse ja välimuse eest. Õppetöös paistis silma tema teistest üle ulatuv andekus kirjanduse alal. Koidula saavutas eriti kolmel viimasel õppeaastal kõigi õpetajate poolehoiu ja oli meeldivaks seltsiliseks ka oma kaasõpilastele. Kleptomaania põdemine on osutunud aga L. Suburgi

väljamõeldiseks, kuna selle kohta puuduvad andmed teiste kaasaegsete poolt.

Huvikeskuseks õppeainetes oli Koidulale saksa kirjandus ja prantsuse keel. Edusammudest prantsuse keele alal oli Koidula niivõrd haaratud, et asus kodus seda innuga õpetama ka õele ja vendadele. Kirjanduse alal oli juba kooli programmi järgi esikohal saksa suurte klassikute, eriti Goethe, Schilleri, Herderi, Lessingi jt. looming, mille kõrval tutvuti Uhlandi, Geibeli, Lenau, Bürgeri, Rückerti, Freiligrathi, Hoffmann von Fallerslebeni, Körneri, Chamisso, Hauff'i jt. teostega. Muust väliskirjandusest oli tähtsal kohal Shakespeare. Lugemike ja üksikteoste kaudu oli võimalus pilku heita ka Cooperi, Calderoni jt. teostesse. Vene kirjandusest tutvuti lugemiku kaudu üksikute Puškini, Lermontovi, Nekrassovi, Koltsovi, Gontšarovi teoste või nende katkenditega. Lektüüri laiendasid veel laulutunnid, kus said südamelähedaseks mõned saksakeelsed laulud nende populaarsete viiside tõttu. Nii laulis Koidula koolis suure kaasaelamisega laulu „Das Mutterherz“ („Ema süda“), mille ta hiljem eesti keelde tõlkis. Koidula tuntumaist tõlgetest ja mugandustest olid koolis kasutatud antoloogiaist pärit F. Freiligrathi „Der Liebe Dauer“ (tõlkes „Oh armasta!“), J. G. Herderi „Die Lerche“ („Lõokene“), G. A. Bürgeri „Lenore“ („Rüütli mõrsja“) jt. R. Reinicki luuletused, nagu „Dem Vaterland“ jt., andsid eeskuju Koidula hili-semale isamaaluule harrastusele. Koidula õppis koolis tundma ka alamsaksa keelt ning tema üheks lemmik-autoriks kujunes murdekirjanik Klaus Groth.

Juba õpilaspõlves alustas Koidula loomingulisi katsetusi, esialgu küll saksa keeles. Ta jälgis vanemais klassisides huviga saksa uudiskirjandust, luges ilmuvaid ajakirju. Viimaseil aastail Pärnus alustas ta aktiivselt omaenda raamatukogu rajamist, tellides teoseid vahel isegi Tartust.

Kirjanduse ja kooli mõjudest tuleb esialgu siiski tähtsamaks hinnata Koidula isa Jannseni otsesest eeskuju, mis hakkas tulevast luuletajat paeluma juba lapsepõlves, Väandra-perioodil. Pärast „Pärnu Postimehe“ ilmumahakkamist (1857) jõudis see varsti Koidula otsese kaasa-tõmbamiseni toimetustöösse. Eriti viimaseil aastail tütarlastekoolis kujunes Koidula oluliseks kõrvalharrastuseks isa aitamine ajalehe sisustamisel. See algas saksakeelsete

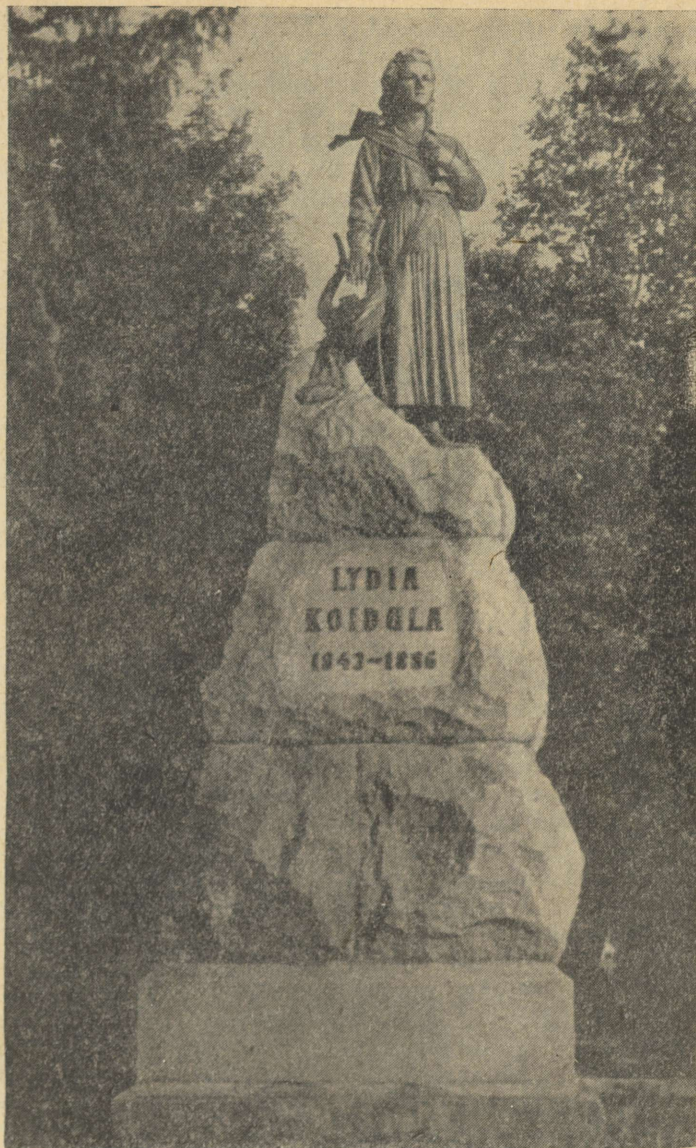
ajalehtede informatsiooni tõlkimisega ja isa poolt ette-
öeldud tekstide kirjapanekuga ning jõudis peagi isa ees-
kujul saksakeelse ilukirjandusliku ajalehelektüüri mugan-
damiseni eesti keelde, üksikuil juhtudel ka enam-vähem
iseseisvate katsetusteni. Pärast kooli lõpetamist sai see
koguni Lydia peatöök, sest isal oli üksi lehte toimetades
hädasti abi vaja, pealegi andis juba Pärnus tunda käe-
haigus, mis hiljem teatavasti arenes halvatusesks.

Juba 1861. aastal ilmus „Pärnu Postimehes“ (nr. 31)
Koidula esimene visandlik proosapala „Kivirist“, mis
tähistab tema avaliku kirjandusliku tegevuse algust.
Sellele järgneb juba ulatuslikuma jutustuse „Ojamölder
ja tema minia“ koostamine, mis ilmus 1864. aastal juba
eri raamatuna ja äratas varsti tähelepanu ka väljaspool
(Saksamaal ja Soomes). Kuigi see oli tõlkelaenuline teos,
ulatus ta paeluvalt üle tolle aja väga napi ja väheütleva
eestikeelse ilukirjandusliku proosa keskmisest tasemest.
Juba neis esikteoseis hakkas Koidula mõnel määral nii
sõnastuse kui ka eeskuju valiku poolest erineb isa Jann-
seni toodetud „köstrikirjanduse“ jäme-didaktilisest ja
vagatsevast suunast, kuigi see suund jääb esialgu ka
temal veel üldiselt domineerima.

Isa abistamine ei piirdunud aga ainult kirjanduslike
ülesannete täitmisega. Koidulal tuli juba kooliõpilasena
isa abistada ka koolitöös. 1860. aastal jättis Jannsen era-
tundide andmise oma vanema tütre hooleks. Koidula val-
mistas ette isa kooli piirkonnast kreis- ja tütarlastekooli
astujaid eriti saksa ja vene keele alal. Nagu teatab Elisa-
beth Aspe oma jutustuse „Ennossaare Ain“ eessõnas
„Mälestusi noorpõlvest“, õppis Koidula („Lolla Jannseni“)
juures saksa ja vene keelt ka tema õde (Tiiu Marie). See
Koidula õpilane astus Pärnu tütarlastekooli 1862. a. sügi-
sel. Õpetaja-ametis oli Koidula kõigiti edukas ja autori-
teetne.

Pärast tütarlastekooli lõpetamist ärkas Koidulas kõige
muu kõrval ajuti elav huvi ka perenaisekohuste vastu. Ja
selgi alal ei saa teda pidada saamatuks, nagu on püü-
tud vahel näidata. Oma kirjas õde Eugeniele 3. august-
tist 1862 teatab Koidula uhkusega, kuidas tal õnnestus
ema äraolekul rukkilõikuse talgute puhul perenaise
osa nii edukalt etendada, et talgulised ta osavust kiit-
sid.

Täites teiste lastega võrreldes hoopis juhtivamaid ja

L. Koidula mälestussammas Pärnus.

erakordsemaid ülesandeid, harjus Koidula varakult iseisvaks. See ei tähenda aga, et Koidulal oleks puudunud Jannseni perekonnale iseloomulik tugev ühtehoiutunne. Eriti oli Koidula kiindunud oma õesse, kellega ta peab iga lahusolu puhul alati tihedat kirjavahetust ja kelle ta ikka teeb siiralt osanikuks nii oma õnnest kui õnnetustest. Kirjades õele kajastuvad Koidula meeleolud elavalt ning tõetruult. Nii kirjutab ta näiteks kirjas õele 21. aug. 1862:

„Sa peaksid nüüd minu lilleaeda nägema — missugune toredus!... Kõik jorjenid ja levkoid õitsevad ja ma tahaksin Sulle, kes sa küll ainustki lille näha ei saa, heameelega kimbukese saata nendest paljudest, milledega kaetud on mu pult ja kõik meie lauad ning aknad.“

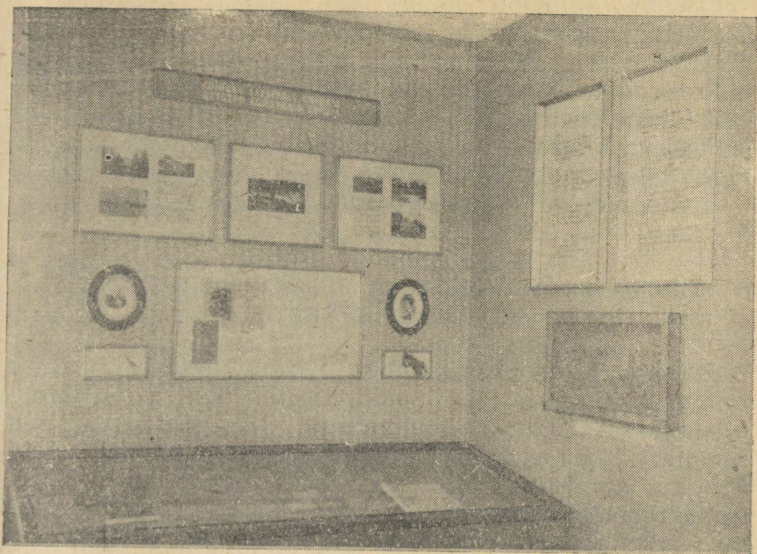
Koidula oli tugevalt kiindunud ka oma vendadesse, kelle arv kasvas Pärnu Ulejõel kahelt neljale (1851. aastal sündis vend Heinrich, kes esines hiljem tavaliselt Harry nime all, ja 1853. aastal vend Eugen). Peale nende oli perekonnas veel kaks poissi — tädipoeg Johannes Laagus ja lellepoeg Voldemar Jannsen. Koidula kirjutab: „Neid kuuekesi nende toredas järjestikus lauas näha — mäherdune südantülendav vaade! Tahaks keegi endale nende seast kõige vallatumat välja otsida, siis poleks see valik talle kahtlemata mitte kerge.“ Vanemaist oli Koidula eriti kiindunud isasse.

J. V. Jannseni päevaraamat „Diarium“ ja Koidula eespool mainitud memuaarilised märkmed tõestavad perekonna rohkeid ainelisi muresid. L. Koidula ütleb, meenutades Vändrast Pärnu asumist:

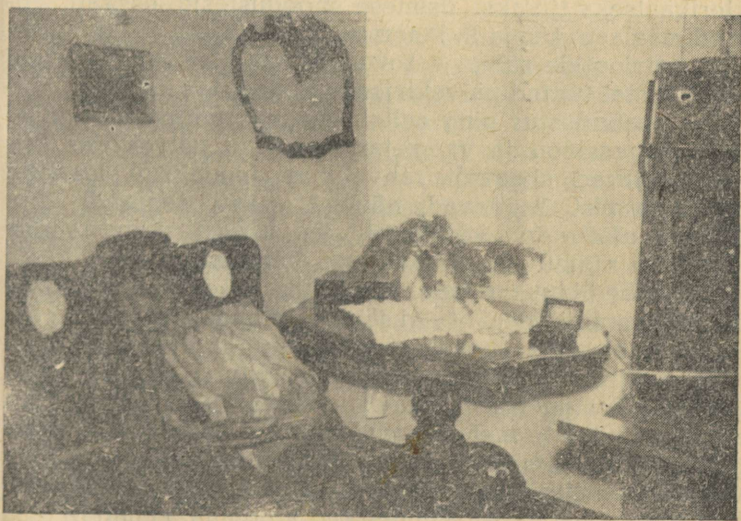
„Lisaks kallimale linnaelule tuli juurde ülalpidamist ja õpetust vajav 6-lapseline pere, tuli 3 aastat voodis lamav naine ja kõik need vaesuse mured, mida peab olema läbi elanud, et neid õigesti mõista.“

Viimaseil aastail Pärnus, pärast tütarlastekooli, oli Koidula 18—19-aastase neiuna vaimselt haruldaselt ergas, sõnaosav ja mitmekülgsete huvidega. Saledana, kitsa valge näoga tumepruunide käharate juuste foonil äratas ta tähelepanu ka väliselt. Sellisena mõjus ta kõitvalt juba Pärnu-perioodil. Eriti oli ta Jannseni majas külaliste vastuvõtu puhul seltskonna huvikeskuseks, milleks aitas veel kaasa kombekohane musitseerimine, kus noor Koidula hiilgas tavaliselt oma meeldiva lauluandega.

Seejuures ei tule aga unustada, et Jannseni maja täitis

Vaade L. Koidula Memoriaalmuseumist Pärnus.

Vaade L. Koidula Memoriaalmuseumist Pärnus.

kösterliku vagatsemise ja eriti pereema poolt väikekodanliku ranguse vaim, mis püüdis maha suruda kõik individuaalse ja ereda. Hea lapsena püüdis Koidula kuulekalt täita ettekirjutuste head tooni. Kuid erksa ande ja ka suhteliselt avarama lektööri tõttu oli juba tol ajal kodu klerikaalse „rahvavalgustuse“ ja kombekuse kivinenud traditsioonide täitmisel tekkinud tunduvald mõrasid.

KOIDULA LOOMINGULISE JA ÜHISKONDLIKU TEGEVUSE KÕRGPERIOOD TARTUS.

Jannseni perekonna asumine Pärnu Ulejõelt Tartusse toimus 1863. aasta lõpul ja oli tingitud ühelt poolt rahulolematusest „Pärnu Postimeest“ liiga omakasuliselt finantseeriva kirjastaja Bormiga, teiselt poolt ka majandusliku iseseisvuse taotlusega lehe toimetamisel. 1864. aastast peale õnnestuski Jannsenil hakata Tartus iseseisvalt välja andma oma lehte, mis sai nimeks „Eesti Postimees“.

Tol ajal oli juba eesti rahvuslik liikumine küllalt selgesti hargnenud kodanlik-demokraatlikuks ja kodanlik-klerikaalseks tiivaks. Esimese moodustasid eeskätt viljandimaalaste (A. ja P. Peterson, J. Adamson jt.) ja Peterburi patriootide rühm eesotsas J. Köleriga, kes esinesid 1864. aastal tuntud palvekirjade-aktsiooniga keisrile. Aktsioon ebaõnnestus ning sellele järgnes mitmete asjaosaliste repressioon ja vangistamine. Kuid palvekirjas esitatud sellised sügavalt rahvalikud, feodalismi igandite likvideerimist taotlevad nõuded, nagu teorendi ärajätmine, kohtute, külakooli ja kiriku vabastamine mõisnike võimu alt, ihunuhtluse kaotamine, eesti keele kasutamise õiguse nõudmine kohtuis, müügihindade kindlaksmääramine maal jt., ei jätnud külmaks ka Jannsenit, kuigi ta oli oma „heade ülemustega“ kompromissi otsimise poliitikas kodanlik-klerikaalse suuna sambaks juba „Pärnu Postimehest“ alates. Kodanlik-demokraatliku suuna esindajate mahasurutud olukord pärast 1864. aasta palvekirjade-aktsiooni kindlustas Jannseni positsiooni rahvuslikus liikumises. Seoses sellega elavnes Jannseni ühiskondlik aktiivsus. Tundes end kindlana, annab ta oma lehes sõna ka opositsiooni esindajaile. 1866. aastast hakkab „Postimehe“ kaastööliseks ka C. R. Jakobson, kes

saab 60-ndate aastate teisel poolel kodanlik-demokraatliku suuna juhiks. Aastad 1865—1870 kujunevad „Eesti Postimehe“ kõrgaastaiks, millal ta näitab aktiivset suhtumist ja võitlusvaimu rahvusliku liikumise põhiliste ürituste huvides. See suurendab muidugi Jannseni populaarsust. Tähtsamaiks sündmusteks Jannseni mõju kasuks on eriti tema poolt organiseeritud „Vanemuise“ asutamine (1865) ja esimene üldlaulupidu (1869).

Seni on arvestatud ainult Jannseni mõju Koidulasse. Ei tohiks aga olla kahtlust, et „Eesti Postimehe“ kõrgaastail oli just Koidula oluliseks teguriks, kes tõi ajalehesse värskemaid tuuli. Seega on põhjust kõnelda ka Koidula mõjust Jannsenisse. Tartus küpses Koidula kiiresti selleks kordumatuks isiksuseks, kelle sugestiivset mõju on vaimustusega märkinud kõik, kes temaga kokku puutusid. Selline ere individuaalsus ei ole mõeldav ilma vaimse iseseisvusega, mille väljakujunemine algas silmanähtavalt juba Pärnus. Uhes kirjas C. R. Jakobsonile (12. I 1870) märgib Koidula ise: „Ärge siiski arvake, et mina igast tuulest teise olen puhuda ja alati valmis seisan küpselt vastu võtma, mis mulle küpse eest ette pannakse! Ma olen pikk küllalt ise mõtlema — see'p see ju mu suur viga lapsest saadik on olnud — ehk ma küll ka head nõu oskan vastu võtta ja selle eest tänada.“

Koidula vaimset iseseisvust iseloomustab kõigepealt terava antifeodaalse suuna väljakujunemine tema maailmavaates ja seoses sellega võitlusele asumine kujuneva eesti rahvuse tõeliste huvide eest, millele Koidula pühendab Tartu-perioodil otse kirglikult oma parimad võimed. Koidula iseseisvuse kohta toogem esialgu ainult mõned näited: kui isa Jannsen hoidus kartlikult kõrvale palvekirjade-aktsioonist, siis Koidula tundis sellele sügavalt kaasa ja riskeeris isegi julgustavate läkitusluuletuste saatmisega maalt Vjatkasse väljasaadetud üliõpilasele Peeter Petersonile; kui isa Jannsen taotles kohalike feodaalidega kokkulepet ja oli kindlalt kirikumeelne, siis näitas Koidula oma isamaaluules mõisnikke eesti rahva orjastajatena ja pimestajatena, kirikut aga nende käsi-kuna.

Puuduvad täpsed andmed, kuid näib täiesti tõenäoline, et Koidula tutvus mõnel määral antifeodaalse võitluse ideedega juba tütarlastekooli õpilasena. On ju vaieldamatu Koidula varajane huvi selliste saksa 19. sajandi

Jannseni elumaja Tartus Tiigi tänaval (hävinud).

revolutsiooniliste luuletajate vastu, nagu Ferdinand Freiligrath, Heinrich Heine jt., kelle loomingul on nii suuri teeneid feodaalse reaktsiooni paljastamisel, et neid hindas kõrgelt K. Marxki. Tartus aitasid noore andeka luuletaja silmi teritada ühiskondliku ebaõigluse nägemiseks tema otsesed kokkupuuted ja kirjavahetus rea rahvusliku liikumise radikaalse suuna esindajatega, nagu Fr. R. Kreuzwald, C. R. Jakobson jt. Koidula looming on otseseks tõendiks, et 60-ndate aastate keskpaiku jõudis luuletaja oma ideoloogilises arengus välja antifeodaalse võitlusrinde eesmiste positsioonideni ja ületas oma erakordse andekuse tõttu järgnevail aastail mõnes suhtes isegi oma õpetajaid. Koidula tõusuteed võib võrrelda A. Kalda piltlikku väljendit kasutades tõepoolest särava t ä h e l e n n u n a, mis jõudis oma kulminatsiooni 60-ndate ja 70-ndate aastate vahetusel. Kõik Koidula uurijad on üksmeeles selles, et need kümmekond aastat (1864—1873), mis Koidula elas Tartus, on tema loomingulise ja ühiskondliku tegevuse kõrgeriisiks.

Juba ülikooli tõttu oli Tartu kõige väljapaistvamaks kultuurikeskuseks, kuhu koondusid siis paratamatult esimesed eesti rahvusest haritlased. See tingis ka Tartule keskse koha omandamise rahvuslikus liikumises. Rahvusliku liikumise edasiviivate jõudude koondumises ja kasvus hakkas Koidula peagi etendama olulise teguri osa. Ilma Koidulata ei saaks kuidagi kujutleda Jannseni maja kujunemist selliseks kõigi tähtsamate rahvuslike jõudude kokkusaamiskohaks, nagu see tegelikult oli 60-ndail aastail.

Koidula tõusutee alged on kõige tihedamalt seotud tema ajakirjandusliku tööga „Eesti Postimehe“ väljaandmisel, milles ta sai isa asendamatuks abiliseks. Kuigi see töö oli sageli füüsiliselt liiga koormav (kogu lehe toimetus- ja talitustöö kuni tellijate aadresside pealekirjutamiseni tehti esialgu perekonna jõududega ning Jannseni käe haiguse tõttu langes peamine raskus just Koidulale), viis see ometi vahetusse ja pidevasse kontakti rahva elu kõige akuutsemate küsimustega. Kolme-nelja aastaga ületas Koidula Tartu uutes tingimustes nii Jannseni sügavalt konservatiivse maailmavaate kui ka loomingulised traditsioonid ja üllatas kõiki oma ühiskondliku aktiivsuse, patriootilise andumuse ja uudse kunstilise sõnaga.

Isa Jannseni harrastatud traditsioonidega on veel oluliselt seotud Koidula 1866. aastal ilmunud esimene luuletuskogu „Vainulilled“ („Waino-Lilled“), mis on luuletaja esimeste värsikatsete kokkuvõtteks. Vähem kui aastase vahemaa järel (1867) ilmunud teine luuletuskogu „Emajõe ööbik“ („Emmajõe Öpik“) on aga juba märgitud üllatava murrangu tunnistajaks. Selle kogu isamaaluulega haarab Koidula eesti luules otsustavalt ja julgelt võitluslipu enda kätte, paljastades orjastajaid ja sisendades rahvale väljapääsulootusi orjus-aja pimedusest „koiduvalgusse“. Luuletaja sõna saab rahva parimate tunnete, tema ootuste ja lootuste kajastajaks. Kasutatud romantilised väljendusvahendid ei olnud küll kohased edasi andma elu karmi tegelikkust konkreetselt, kuid nad olid võimelised sütitama südameid, õhutama rahvas julgust aktiivseiks vabadustaotlusteks ja orjastajate vihkamiseks.

Samal ajal asub Koidula ka proosateoseis valitseva ühiskondliku õiglusetuse kujutamisele. Juba 1865. aastal avaldab ta „Eesti Postimehe Jututoas“ veste „Rumala palvekiri“, kus antakse ere pilt mõisniku omavolist.

1866. aastal ilmub raamatuna „Peruamaa viimne inka“, mis koloniaalset rõhumist kujutades meenutab tahes-tahtmata ka eesti rahva orjastajate julmust.

Selliste eesrindlike ühiskondlike taotluste kõrval jätkub Koidula jutuloomingus Jannseni eeskujul moraalküsimuste ning ajaloolise olustikuga seotud teemade käsitlemise rada, millega käivad kaasas mitmesugused õpetlikud kirjeldused, allegooriad ja muistendid. Nii ilmusid „Eesti Postimehe Jututoas“ lühijutud „Kuidas 2000 rubla kaasarahaga võib kaotada“ (1865), „Leitud vara“ ja „Kuninga auks“ (1867), L. Koidula esimene ajalooline jutustus „Narva linna all“ (1867).

Varast huvi Kreutzwaldi loomingu vastu kajastab „Eesti rahva ennemuistsete juttude“ ilmne mõju: 1867. aastal kirjutatud ballaadi „Udumäe kuningas“ aine on pärit Kreutzwaldi samanimelisest muistendist. Peale selle kirjutab Koidula samal aastal rahvaluule eeskujul muistendeid, nagu „Emajärv ja Võrtsjärv“ ja luuletus „Maasikas“. Varasemate allegooriate näiteks olgu „Sukanõel“ (1866). Kirjelduste liigid arenevad välja sellistes palades nagu „Sõna-kaks mõne meie ning võõramaa loomadest“ (1865), „Viinapuu“, „Abessiinia rahvas ja nende kuningas“, „Allikad“ (1867). Rahvale kasulike teadmiste jagamist seostab Koidula üsna järjekindlalt aktuaalsete küsimustega. Eredamaks näiteks ses suhtes on „Eesti Postimehe Jututoas“ 1864. aastal avaldatud kirjutus „Ihunuhtluse kaotamisest Preisimaal“, mis oma veenva argumenteerimisega ja näitega elu tegelikkusest oli ilmselt avalikuks toetuseks sama aasta palvekirjade-aktsioonis esitatud ihunuhtluse kaotamise nõudele.

1867. aastaga jõudis põhiliselt lõpule Koidula jutuloomingu žanride kujunemise periood.

Aastaid 1868 kuni 1871 võib pidada Koidula ande suurima õitsengu ning tema maailmavaatelise iseseisvumise aastaks.

Luule alal jõuab Koidula 1868. aastal eespool märgitud aktiivse poolehoiu-avalduseni võimude poolt palvekirjade-aktsioonist osavõtu eest väljasaadetule. Samal aastal tutvub Koidula C. R. Jakobsoni „Kolme isamaakõnega“ ja võtab põhiliselt omaks tema kodanlik-demokraatliku võitlusprogrammi, millega ühenduses muutub tal feodalismivastane suund eriti aktiivseks ning teravaks. Uhiste huvide baasil areneb aastail 1869—1871 elav

Friedrich Reinhold Kreutzwald.

vastastikune kirjavahetus, mis aitab oluliselt kaasa Koidula maailmavaatelisele kasvule. Veel suuremat tähtsust luuletaja arengus omab aga Koidula-Kreutzwaldi kirjavahetus, mis sai alguse 1867. aasta novembris ja kestis kuni Koidula abiellumiseni 1873. aastal.

Koidula-Kreutzwaldi kirjavahetus⁵ on suurepäraseks dokumendiks mitte ainult kummagi asjaosalise elamuste,

⁵ Ilmunud K. Leetbergi toimetusel kahes osas: 1) Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, Tartu 1910 ja 2) Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II, Tartu 1911.

mõtete ja vaadete suhtes, vaid ka kogu ajajärgu kirjan-
 dusliku ja kultuurilise elu kohta üldse. Koidula, kellele
 Kreutzwald oli oma „Kalevipoja“, „Viru lauliku laulude“,
 „Eesti rahva ennemuistsete juttude“ ja perioodilise välja-
 andega „Maailm ja mõnda“ suureks eeskujuks, oli häiri-
 tud Kreutzwaldi poolt kalendrisabas avaldatud pilkest
 naiste kohta, kes jätavad maha nõela ja sukavardad ning
 hakkavad „paberinirkideks“ ja „kirjaneitsiteks“. See oli
 Kreutzwaldi järjekordne torge jannsenliku kirjanduse-
 harrastuse pihta, millest tal ei näinud olevat põhjust
 eraldada ka Koidula varasemaid sulesünnitusi. Koidula
 esitab oma esimeses kirjas Kreutzwaldile küsimuse:
 „Austatud härra, kas Teil elades on seda valu juhtunud
 teist oma üle nägevat kohut mõistvat, ilma et kohtu-
 mõistjal Teie tegude põhi ja aru selge oleks?“ Selgitanud
 põhjused, mis sundisid teda sulge kätte võtma, pöördub
 Koidula usalduslikult vanameistri poole, palub unustada,
 „kes paluja on, mis teda ja Teid lahutanud ja lahutab“ ja
 anda õiglane otsus: „Ütelge mulle, mis ma pean tegema,
 ja kui Teie seletate: „Jäta maha, mis peale sulle jõudu
 ei ole antud“ — ma tahan ustava südamega kõik laulu
 sünnitamist püüda läinud aegade rüppe mätta, südames
 ära suretada, mis laulma sunnib!! — Ma tahan siis endale
 mujalt tööd püüda leida, mis südant vaigistab ja mind
 lubab ära unustada, et inimene ei ole maailma loodud
 söömiseks, joomiseks...“ Vastates sellele kirjale tun-
 nistab Kreutzwald end „nõdraks, ekslikuks inimeseloo-
 maks“ ja rõhutab, et tema süda on nii „laiaruumiliseks“
 loodud, „et kõik parema poole sammuvad asjad seal
 küllalist asupaika leiavad.“ Koidula märkusele Kreutz-
 waldi vastuolu kohta Jannseniga vastab Kreutzwald, et
 ta ei asu „Israeli rahva alavihase Jehoova seisupaigas,
 kes vanemate patud laste kätte ähvardab nuhelda...“
 Reas järgnevais kirjades asub Kreutzwald põhjalikult
 ning karmi erapooletusega vaatlema Koidula „Emajõe
 ööbikut“, andes sellega eesti kirjanduses esimese üksik-
 asjalise kriitilise analüüsi näite. Ta teatab, et „Emajõe
 ööbiku“ autori küsimus ei olnud talle esialgu selge, ja
 juba teises kirjas annab ta sellele luuletuskogule tõsise
 tunnustuse, nähes Koidula luule omapära eriti selle mõtte-
 rikkuses. Varsti hakkab Kreutzwald Koidulas nägema
 oma kirjanduslikku järglast: „Langen ma viimaks tuhaks,
 siis saate Teie kui uus kaunim Phönix minu tuhast sün-

dima ja seda, mis mul alles poolikule ehk tegemata jäänud, täitma."... „Ma ei looda vähemat, kui et võiksin Teist aja jooksul laulja kasvatada, kelle kandle keeled eesti rahva auks ja iluks heliseksid, kui minu silmad juba ammu mulla all puhkavad.“

Seega leidis Koidula endale Kreutzwaldi toe ja valmistuseallika luuletajatee jätkamisel. Kreutzwaldi kriitika teritas Koidula pilku luuleloomingule, aitas kasvatada asjalikkust ja nõudlikkust ning hoiduda jannsenlikust sentimentaalsest idüllitsemisest. Kirjavahetus Kreutzwaldiga hoidis ühtlasi Koidula vahetus kontaktis ka ajajärgu kõige eesrindlikumate taotlustega, nagu kiriku näitamine tagurluse kantsina, kooli vabastamine kiriku mõju alt, eestikeelse hariduse vajalikkuse rõhutamine ka algkoolist kõrgemas astmes, uue kirjaviisi paremuse selgitamine, ainelise toetuse organiseerimine eestlastele kõrgema hariduse saamiseks jm.

Soe vastastikune usaldus arenes kiiresti mõlemapoolseks sügavaks austuseks ning kiindumuseks, mida ei suutnud väärata mingid etteveeretatud väikekodanlikud alatud tõkked. Koidula ise hindas Kreutzwaldi mõju järgmiselt: „Tuhandetele ei ole seda õnne antud mis minule, seda õnne: õpetust võtta kõige kaunima õpetuse allikast, kõige karastavama voolega oma vaimu joota.“

Ühiskondlike huvide avardumist ja seostumist konkreetsete kohalike tingimustega näitab 1868. aastast alates eriti selgesti Koidula proosalooming. Nii reageerib ta 1868. aastal „Eesti Postimehe Jututoas“ aktuaalseks saanud maalt väljarändamise nähtusele jutuga „Enne ukse lukutamist“ (mis ilmub koos Kreutzwaldi samateemalise luuletusega „Väljarändajatele“), seostab jutustuses „Ainuke“ kerge armastusintriigi käsitluse terve hulga väga päevakohaste reibaste rünnakutega tagurlike, klerikaalsete seisukohtade vastu ja kajastab realistlikult küla-kolka elu tüüpilisi pahesid 1869 ilmunud jutustuses „Tämmiste küla „veskitonid““. 1869 avaldab Koidula veel vene kirjanduse tutvustamise tähe all ukraina naiskirjaniku Marko Vovtšoki teravalt antifeodaalse jutustuse Baltimaade oludele kohandatud vabatõlkena. pealkirja all „Olesja“, koostab vene ajaloo ainetel pikema jutustuse „Kosma Minia“, mille vapper peakangelane on lihtrahva hulgast. Rahva hulgast tõusnud patriootilise kangelase esiletõstmisele on pühendatud ka klerikaalset mustasaja-

lisust paljastav vabatõlge „Johanna d'Ark“. Koloniaal-
maade rahvaste vallutamise julmuse näitamisele on
pühendatud eri teosena ilmunud „Juudit ehk Jamaika
saare viimsed maroonlased“ (1870).

Sellise eesrindlikku ideelist võitlust teostava jutu-
loomingu kõrval avaldab Koidula „Jututoas“ aastail
1868—1871 üsna rohkesti reaainelisi, peamiselt geo-
graafilisi, ajaloolise ja etnograafilise sisuga palasid, nagu
„Peruamaa teed ja köiesillad“, „Lõuna-Ameerika rohu-
lagendikud“, „Kuidas enne kuninglike lastele rõugeid
pandi“, „Schweizimaa uurmeistrid“, „Araablased“, „Egip-
tuse piramiidid“, „Raha“, „Endised Pabiloni müürid ja
rohtaiad“, „Jupitre kuju Olimpia templis“, „Diana tempel
Evesuse linnas“, „Rooma linna Peetri kirik“, „Aleksand-
ria linna tuletorn“, „Mausoleum“, „Kosjapõll“. Neis käsit-
letakse ainet alati ilukirjanduslikus laadis, piltlikult ja
elavalt, sageli ka kaasajaga seostades.

Uudse katsena avaldab Koidula võrumurdelise humo-
reski „Kae, mes kaardimängust sünnip“ (1869).

Varem esikohal olev didaktilis-moraliseeriv suund jääb
Koidula jututoodangus 60-ndate aastate teisest poolest
peale suhteliselt tagaplaanile. Seda liiki esindab kõige-
pealt jutustus „Maria Groot“ (1868), kus püütakse anda
naise kuju, kes on „oma mehele lille- ja aukrooniks elus
olnud ja kelle nimi teistele küll eeskujuks ja täheks sün-
niks panna.“ Seda suunda esindavad enam-vähem veel
jutud „Kuri vaim kuld“ (1868), „Kuningas Prits ja tema
kutsar“ (1868), „Ilma heategemiseta on iga päev inimese
elust kadunud“ (1869), „Kuida Hannuse Jaak kord „tossol-
aiiva kaemas käüs““ (1869), „Kasper Türk“ (1869), „Võlg
ja intressid“ (1869), „Iimatra kose suus“ (1870—1871),
„Koola Rientsi“ (1871), „Abielu lahutus“ (1871), „Ihnuse
vabandus“ (1871), „Tubakahimu“ (1871).

Koidula ühiskondlik aktiivsus hakkab nii luule kui ka
proosa alal 60-ndate ja 70-ndate aastate vahetusel vai-
buma, leiab aga uue väljendusvõimaluse dramaatilises
loomingus. Juba 1868. aasta maikuu teatab Koidula
kirjas Kreutzwaldile, et mõned „kõrgemal hariduse ast-
mel“ seisvad „Vanemuise“ liikmed on üles tõstnud eesti
teatri loomise mõtte Tartus. Koidula kahtleb esialgu eesti
teatri loomise võimalustes, kuna ta peab endastmõistetava-
ks nõudeks, et see peaks ületama Tartus tol ajal tegut-
senud saksa teatrite madala kunstilise taseme. „See oleks

mulle ärakannatamata kibe näha, kui meie targemat ühtigi korda ei saadaks kui seda, mis Schumanni saalis ja „Novumi suveteatris“ ette kantakse,“ ütleb ta. Kuid 1870. aasta detsembris, pärast oma esimesi kogemusi näitekirjanikuna, olles juba näinud rahva suurt huvi teatri vastu, kirjutab Koidula Kreutzwaldile vaimustusega: „Missugune hindamatu vahend rahva kasvatamiseks võib olla sobiva repertuaariga varustatud lava!“

Koidula esimeseks katseks draamaloomingu alal oli ühevaatuseline farss „Saaremaa onupoeg“ (1870), mille ta andis Th. Körneri saksakeelse näidendi ümber töötusena, teatava kohandamisega eesti oludele. Näidendi tegi aktuaalseks eriti kohalike saksa võimumeeste klerikaalse hariduspoliitika paljastamine C. R. Jakobsoni koolielu parandamise programmi kohaselt. „Saaremaa onupoja“ lavastamine Tartu „Vanemuises“ 24. juunil (v. k. j.) 1870 tähendas tegelikult eesti teatri avamist. Koidula oli selles mitte ainult repertuaari loojaks, vaid ka lavalise ettevalmistuse juhatajaks, tekstis olevate laulude komponeerijaks ja ettekannete saatjaks klaveril. Näidendi hea vastuvõtt õhutas Koidulat jätkama alustatud teedrajavat tegevust näitekirjanikuna. Veel samal aastal annab ta teatri repertuaari uue teose, 4-vaatuselise komöödia „Kosjakased“, mis kantakse ette maa-rahvale mihklilaada ajal 1870. aasta sügisel. Näidendi aine oli seekord võetud Jannseni tõlkelaenulisest, W. O. Horni järgi koostatud jutustusest „Naabri tütre“. Koidula kohandas sellegi teose oma demokraatliku programiga — võitluseks rahva feodaalsete orjastajate ja pimestajate vastu. Nagu „Saaremaa onupoja“ puhul, nii põimis Koidula ka selle näidendi tekstisse laule, mida ta ise viisistas.

1871. aastal ületas Koidula eelmised saavutused juba iseseisva, algupärase teosega „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola“, mille loomisel tal oli võimalik kasutada juba eelmiste näidendite kirjutamise kui ka lavastamise kogemusi. Koidulat tiivustas seejuures eriti rahva väga elav huvi eestikeelse repertuaariga teatri vastu.

„Säärases mulgis“ tõusis olustikuline element juba hoopis suuremas ulatuses ja konkreetsemalt esile. Päeva-probleemide käsitlemine, nagu talukohtade päriseks ostmise küsimus, sellega seotud tartlaste ja mulkide

vaheline vaen, hariduse tähtsuse küsimus, tegi komöödia aktuaalseks.

„Säärane mulk“ kanti ette „Vanemuises“ 1871. aasta juunis. Selle menuka 3-vaatuselise komöödiaga alustas Koidula eesti algupärase näitekirjanduse ajalugu.

Koidula jõudis „Säärases mulgis“ ümbritseva elu suhteliselt kõige konkreetsema kajastamiseni. See oli tunduvas sammuks edasi realismi suunas.

Nende, Koidula algatusel, juhtimisel ja osavõtmisel lavastatud teostega rajas Koidula eesti rahvusliku teatri. Eestikeelsete näidendite loomisega olid sel alal teinud varem eeltöid Fr. R. Kreutzwald ja C. R. Jakobson, teatri mõtte teostajaks sai aga Koidula. Seetõttu on eesti teatri esimest arenguetappi 1870. aasta juunist kuni 1871. aasta juunini hakatud kutsuma Koidula teatriks.

See teater kasvas välja oma aja ühiskondlikest vajadustest ja oli põhiliselt rahvalik. Kasutades teatrit kasvatusvahendina, tõostas Koidula rahvahulkade huvide eest võitlemise joont. Rõhutades hariduse tähtsust, agiteeris ta koolielu ümberkorraldamist ja vabastamist pastorige mõju alt kodanlik-demokraatliku leeri programmi kohaselt ja paljastas kodanlik-klerikaalse suuna tagurust.

Ka luule alal näeme pärast „Emajõe ööbikut“ lähene mist tegelikkusele, kuigi romantiline laad ei võimaldanud siin samasugust konkreetset kui dramaatika ja jutuloomingu alal. Ühtlasi näeme erilise tähelepanu pööramist väljendusvahendite mitmekesistamisele, mis annab uusi, oma aja kohta otse virtuooslikke saavutusi eriti loodus- ja mõtteluule alal, nagu 1871. aastal „Eesti Postimehe Kalendris“ ilmunud „Ööbik“, „Üürikene“ jt., mis oma sugestiivses meloodilises sõnastuses on otsekui viisistatud. Selline luule on oluliseks täienduseks Koidula patriootilisele luulele. Koidula jätkab ka Kreutzwaldi ainete kasutamist ballaadi alal. Nii loob ta Kreutzwaldi kohamuistendilise ballaadi „Narva kaupmehe tütar“ alusel ballaadi „Narva neitsi“.

Koidula isiklik elu Tartus oli suletud suure töökooruse tõttu toimetustoa luitunud seinte vahele, kus tal tuli järjekindlalt hoolitseda mitte ainult lehe sisu eest, vaid teha ka kogu toimetuse- ja talitustöö kuni aadresside pealekirjutamiseni ja posti saatmiseni. Vahetevahel ei pidanud tervis pingele vastu, käsi jäi ülepingutusest kan-

geks, tuli ohverdada päevi haigusele. Nii kirjutab ta 1868. aasta mais Kreutzwaldile, kes oli temalt pikemat aega kirja oodanud: „Minu parem käsi oli tükiks ajaks mässamist tõstes käsuvastaseks läinud, arvas endale liiga tehtud olevat ja saatis mulle soovimata viisil keset kõige parema töö aega pühad kätte... Jumal hoidku, et ka mina, nagu isa, kätt hakkaksin põdema!“

Napid vabad hetked pühendas Koidula haruldaselt sisukale kirjavahetusele ja innukale lugemisele. Ta jätkas Tartus raamatute hankimist iseendale. 1958. aasta algul Leningradis avastatud Koidula perekonna raamatukogus⁶ oli veel säilinud rida eksemplare, kuhu on sisse kantud luuletaja enda käega Lydia Jannseni nimi. Selliste raamatute hulka kuuluvad „Album einer Frau“⁷ (1868), „Musikalische Märchen, Phantasien und Skizzen von Elise Polko“⁸, „Sämmtliche Werke von Fritz Reuter“⁹ (Lydia Jannseni nimi sisse märgitud 1869. aastal), „Kalevala, das National-Epos der Finnen, übertragen von Anton Schiefner“¹⁰ (1852), „Lessings Werke in sechs Bänden“¹¹, „Uhlands Gedichte und Dramen“¹² (1863). Juba need Tartu-perioodil vaieldamatult Koidulale kuuluvad teosed pakuvad suurt huvi tema kirjandusliku eruditsiooni allikaina. Neis leidub sageli teksti allakriipsutusi ja äärele tehtud märkusi. „Uhe naise album“ sisaldab tsitaate maailmakirjanduse klassikuilt, nagu Goethe, Shakespeare jt. Alla- ja äärelekriipsutused näitavad Koidula huvi aforismide vastu, nagu: „Ütle, kellega sa suhtled, siis ütlen, kes sa oled“ (Goethe), „Ära räägi kurja inimesest, kui sa seda kindlasti ei tea, ja kui sa kindlasti tead, siis küsi endalt: miks peaksin sellest kõnelema?“ (Lavater), „Kahjuks ei ole heaks tooniks otsustada inimese üle inimlikult“ jne. Teos jaotab valitud aine temaatiliselt sellistesse osadesse, nagu: „Inimene maailmas“, „Humaansuse kasvatamisest“, „Mees ja naine“. Elise Polko „Muusikalised muinasjutud ja skitsid“ sisaldab jutte samas laadis, nagu neid Koidula avaldas ajalehe

⁶ Raamatukogu avastati E. Ertise ja B. Söödi poolt 18. II 1958.

⁷ „Uhe naise album“.

⁸ „Muusikalised muinasjutud, kujutlused ja skitsid Elise Polko'lt“.

⁹ „Fritz Reuteri kogutud teosed“.

¹⁰ „Kalevala, soomlaste rahvusepos, tõlkinud Anton Schiefner“.

¹¹ „Lessingi teosed kuues köites“.

¹² „Uhlandi luuletused ja draamad“.

jutunurgas. F. Reuteri „Kogutud teoseis“ avaldatud rahvapärased alamsaksa-murdelised humoristlikud jutud on olnud nähtavasti Koidula lemmiklektüüriks, mida ta kodus õhtuti oma õele ja vendadele ette luges. Veel palju aastaid hiljem abielunaisena on ta seda traditsiooni jätkanud õhtuses hubases perekonnaringis „küdeva ahju ees“, nagu loeme tema mehe kirjadest. „Lessingi teosed“ sisaldavad ka tema kuulsa „Hamburgi dramaturgia“, millega Lessing teatavasti taotles saksa rahvusliku teatri loomist ja propageeris laval elulähedust ja realismi. Koidulale oli see kahtlemata teoreetiliseks toeks eesti rahvusliku teatri rajamisel. Uhlandi „Luuletused ja draamad“ on kuulunud samuti Koidula lemmiklektüüri hulka, mida tõestab juba Uhlandi tõlkimine „Emajõe ööbikus“ („Looda!“).

Muidugi ei piirdunud Koidula lektüür ainult Lydia Jannseni nimega signeeritud teostega. Selle tõenduseks võib tuua 1861. aastal ilmunud Elise Polko poolt tehtud „saksa uuema lüürika“ valikogugu „Dichtergrüsse“, mis on Koidula poolt üks kõige tõsisemalt „läbitöötatud“ teoseid. Seda näitavad väga paljud, sageli mitmekordsed musta kui ka punasega alla- ja äärelekriipsutused. Kogu sisaldab populaarseid näiteid Koidula selliste lemmikautorite luulest, nagu Hoffmann von Fallersleben, E. Geibel, L. Uhland, Fr. Rückert, N. Lenau, F. Freiligrath, Th. Körner jt.

Goethe „Kogutud teoste“ paljuköitelisest väljaandest on märkuste järgi pööratud suuremat tähelepanu „Faustile“, „Torquato Tassole“, „Noore Wertheri kannatusetele“, „Wilhelm Meister'ile“. Viimase teose K. G. poolt kirjutatud, sisult vildakale sissejuhatusele on Koidula lisanud pliiatsiga kirjutatud märkuse: „Artikli autor on ise ilmselt veel liiga noor, et selle teose üle õigesti otsustada. Mitte üksikud novellid ega neid siduv rännuaastate raam, vaid sügavate mõtete küllus on see, mis annab raamatule kõrge väärtuse, ja on naiivne seda kirjaniku poolt valitud kujutamiskiisi väiklaselt halvaks panna.“ Koidula seab kriitiku K. G. formaalse suhtumise asemel esikohale sisukuse nõudmise ning annab ainsa lausega tabava hinnangu.

Koidula perekonna avastatud raamatukogus leiduvad kirjaniku elu Tartu-perioodil ilmunud teoseist Fr. Schilleri, Th. Körneri, W. Hauff'i, E. Geibeli, Ch. Grabbe, W. v. d. Vogelweide jt. koguteosed ja sellised üksik-

teosed, nagu: G. Merkeli „Die Vorzeit Lieflands“¹³ (1807), B. Russowi „Livländische Chronik“¹⁴ (1845), K. Körberi „Kleine Ehstnische Hand-Grammatik“¹⁵ (1867). Viimane teos on täis äärelekriipsutusi — nähtavasti on Koidula sellest vanas kirjaviisis „Hupeli, Ahrensi, Rosenplänteri jt.“ järgi koostatud teosest õppinud üksikasjaliselt eesti keele grammatikat.

See Koidula Tartu-perioodi raamatukogusse kuuluvate teoste loetelu ei ole kaugeltki täielik, kuna paljud raamatud, nende hulgas kõik eestikeelsed teosed, on läinud aja jooksul kaotsi.

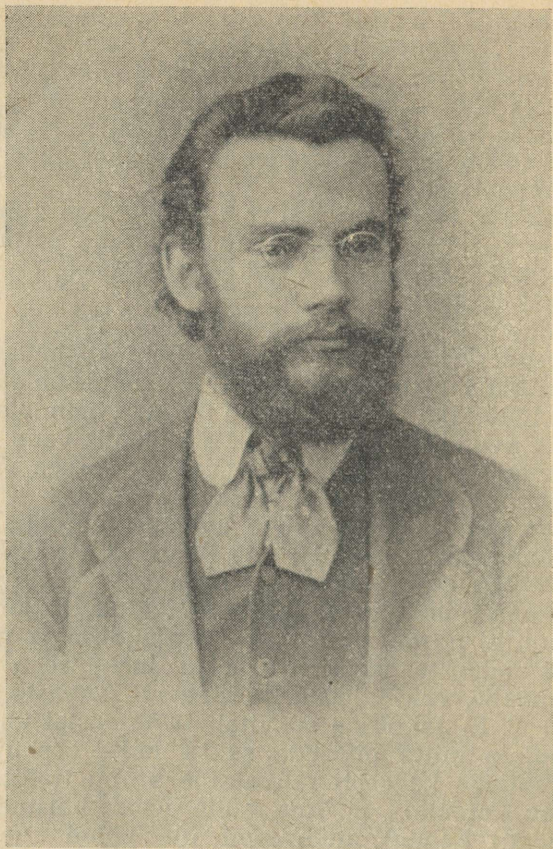
Kirjavahetuse andmed annavad mõnel määral olulist lisa Koidula kirjandusliku orientatsiooni küsimuses. Nii näeme Koidula kirjavahetusest C. R. Jakobsoniga 1869. aastal, et luuletaja, hoolimata oma piiratud õpinguist vene keele alal, avaldab soovi tutvuda originaalis vene publitsisti N. Flerovski ulatusliku venekeelse teosega „Töölisklassi olukord Venemaal“. Teatavasti hindas K. Marx seda teost kui Venemaa olude avastust Euroopale, kui „kõige tähtsamat raamatut“, mis ilmus pärast F. Engelsi teost „Töölisklassi olukord Inglismaal“. Kirjavahetus C. R. Jakobsoniga tõestab ka, et Koidula kirjanduslik eruditsioon ei piirdu ainult saksa kirjanduse ja mõnede lähemate naabrite üksikute teoste lugemisega tõlkes või originaalis, vaid hõlmab ka romaani rahvaste kirjandust. Kui C. R. Jakobson soovib 1870. aastal ühes kirjas Koidulale mitte piirduda saksa luule eeskujudega, vaid rakendada ka eesti rahvaluule vormi traditsioone, siis vastab Koidula: „... ärge mulle ülepea haritud rahva (ka romaani keelte) luulevormi üle põlve „germaani viisiks“ sõimake.“ Koidula tundis niivõrd hästi prantsuse keelt, et ta tegi üksikute saksakeelsete luuletuste kirjutamise kõrval katseid kasutada värsivormi ka prantsuse keeles. Selle tõenduseks on Koidula käsikirjade hulgas säilinud paar prantsuskeelset luuletust „Kalevipoja“ teemadel: „La tombe de Kalev“, „Le père perdu“. Hispaania kirjandusest kuulus Koidula raamatukogusse Calderon de la Barca teoseid.

Soome kirjandusest on Koidula tõlkinud üksikuid populaarseid luuletusi, nagu Y. S. Yrjö-Koskineni „Isamaa

¹³ „Liivimaa muinasaeg“.

¹⁴ „Liivimaa kroonika“.

¹⁵ „Väike eesti käsigrammatika“.

Carl Robert Jakobson.

hiilgava pinnalla paistab", Ahlquist-Oksaneni „Mul seisab meeles alati“.

Näeme, et Koidula lektüür Tartus oli üsna mitmekeesine, sisult valdavas osas eesrindlik ning kunstiliselt edasiviivat eeskuju pakkuv. Kahtlemata aitas see oluliselt kergendada ajalehe väljaandmise range rutiini talumist. Kuna Koidulal tuli ajalehe jutunurka suurelt osalt ise täita, ei olnud ilukirjanduse lugemine mingiks oma-

ette harrastuseks, vaid kuulus lahutamatu osana tema tööülesannete juurde.

Tavalisest kaugelt üle ulatuv elamusrikkus, väljendus- ja kujutamisevõime, elav fantaasia, järjekindel pingeline töö tõstis Koidula tema parimais aastais Tartus kiiresti kõrgemale perekonna kultuurilisest tasemest. Sellega käis aga paratamatult kaasas vastuolu tunnetamine, lähedaste inimeste üksteise mittemõistmise kurbloolus, millele lisas veel oma noodi teadlikkuse kasv liiga haprast tervisest. Vend Harry teatab Aino Kaldale selle kohta järgmist: „Koidula tundis oma elu kurbloolust, mis oli õieti juba alanud ta vanemate kodus, kus ta ikka oli üle taseme, kuna ema ei suutnud teda millalgi jälgida. Ta võis mõnikord teha vihjeid, aga ei kaevanud kunagi, vaid kannatas vaikides, nagu kõik õilsad inimesed.“

Kuni 1870. aastani jäi Jannseni maja Tartus keskuseks, mida külastasid aeg-ajalt eesti rahvusliku liikumise välja- paistvad tegelased, nagu C. R. Jakobson, Fr. R. Kreutzwald, J. Hurt, J. Bergmann, A. Reinvald, K. A. Hermann, M. J. Eisen jt., samuti eesti asjast huvitatud väliskülalised — eesti keele uurija akadeemik F. J. Wiedemann, ungari õpetlane P. Hunfalvy, soome teadlased ja kirjani- kud Y. Koskinen, J. Aspelin, C. Swan, J. Krohn jt. Nagu tõestavad paljud memuaarid ja pihtimused, oli selliste külastuste puhul huvikeskuseks eriti Koidula, kes kõitis kõiki juba oma veetleva välimuse, veel enam aga elavuse ning eruditsioonirikkusega. Tulise poolehoiu ja tähelepanu osaliseks sai Koidula eriti eesti esimese üld- laulupeo päevil 1869. aasta juunis ning koos Jannseni ja vend Harryga ettevõetud Soome-reisi puhul 1871. aasta suvel.

Esimese üldlaulupeo organiseeris J. V. Jannsen „orja- põlve kaotamise 50-nda aastapäeva mälestuseks“ ning tänutäheks vabastajale keiser Aleksander I-le. Meid ei tarvitse häirida keisri ülistamine rahva vabastajana, kuna see on tuntud kogu antifeodaalse võitluse ajaloos tava- lise võttena, mis võimaldas truualamlikkuse sildi all rah- vuslikke huvisid arendada. Hoopis enam andis I üldlaulu- peole konservatiivse iseloomu selle programmi klerikaal- sus: enam kui pooled ettekantud laulud olid vaimulikud. Ometi kujunes sel laulupeol kõige olulisemaks mitte keis- rile öeldud kiidusõnad ega vaimulike laulude kõla, vaid see, mis oli selle kõige juures ennenägematu: üle maa

tuli kokku üle 800 laulja, millega oli demonstratiivselt murtud endise orirahva aheldatus kitsa kodupaiga külge ja ta eraldatus. Osavõtjaid haarab rahvusliku ühistunde ja ühtekuuluvuse vaimustus, mille krooniks on omast soost laulja, särava koidulauliku isamaale pühendatud laulud ühiskoori valdavas ettekandes. „Sind surmani!“ ja „Mu isamaa on minu arm“ saavad siitpeale eesti rahva omaks, ülemaaliselt tuntuks.

See kõrgendatud pidumeeleolu on Koidulale ülendavaks elamuseks ning ühtlasi tasuks kõige rohke vaevanägemise eest, mis tal tuli kogeda laulupeo organiseerimisel isa parema käena. Väärib seejuures märkimist, et Koidula näitas oma aktiivsust ka laulupeo ainelise külge kindlustamisel loterii korraldamisega väljaminekute katteks.

Koidula laulupeo-meeleolud ja -mõtted kajastuvad kirjas Kreutzwaldile (kes ametikohuste tõttu ei saanud laulupeole sõita) järgmiselt:

„Nüüd on nad mööda, armas papa, kõik need rõõmsad, äratavad, nii suure mureliku põnevusega oodatud, nii suure mõnuga läbielatud ja tagantjärele veel nii kosutavalt meeles mõlkuvad pidupäevad!“... „Susisegu kadedad keeled ja suled, mis nad tahavad: see oli siiski Eesti pidu! Mina olen ainult tüdruk, ja olen julge, et niisuguste jõududega, kes nõnda nagu siin täis usaldust oma usaldusmehe peale vaatavad, kõik võib korda saata; kuidas peab siin mehe süda, mis oma rahvast tõsiselt armastab, uhkusest ja lootusest paisuma, kui ta viimaste päevade peale tagasi vaatab! Ja vaadake, papa, ainult neid vankuvaid, poolikuid eestlasi, kes iialgi, iialgi ei teadnud, kas nad õigupoolest sakslased või venelased, või liivlased, või baltlased olid, või veel midagi? Kuidas nad nüüd korraga eestlaste ridadesse tungivad, endale aseme võtavad, mida nad millegagi ei ole teeninud! Eestlaste seisukoht peab hea olema, kui isegi sugusalgajad teist korda sugusalgajaks saavad.“

Seega nägi ja hindas ka Koidula laulupeo tähtsust rahvuslike jõudude ühendajana.

Jannseni majas peatusid laulupeo puhul soome rahvusliku liikumise aktiivsed tegelased, magister, hiljem tuntud arheoloogiaprofessor J. R. Aspelin, ajakirjanik magister C. G. Swan, ungari õpetlane, keeleuuriija ja etnograaf Hunfalvy Pál jt., kes oma mälestustes kirju-

tavad laulupeo-aegsest Koidulast vaimustusega. Aspelin märgib, et Koidula tõusis paratamatult enese teadmata teiste hulgas esile ja tundus tagantjärele otsekui „lend-täht oma rahva taevas“. Ta olnud laulupeol lahtiste juus-tega ja jätnud eksootilise mulje. Hunfalvy annab (raa-matus „Utazás a Balt-tenger vidékein“, 1871) pildi Jann-seni kodu külastamisest: „... Sisse astudes võttis meid just praegu koju tulnud majaisa vastu ja esitas mind oma perekonnale — abikaasale ja kahele tütrele... Lühikese vestluse järel läksid proua Jannsen ja üks tütar, kes näib ema majapidamise asjus aitavat, ära, ja kõnelust juhtisid nüüd ainult majaisa ja meie seltsi jäänud teine tütar, kel, nagu kõigest paistis, oli mingisugune vaimne ülevõim majas. See oli Lydia..., esimene eesti naiskirjanik... Ta paksud tumedad juuksed, mille toob uueaegne soeng hästi nähtavale, varjutavad kõrget otsaesist ja ilusat, jah, kaunist nägu, mis avaldab tundesügavust ning mõtte-rikkust. Ta hää on meeldiv, saksa keelt räägib ta, nagu üldse Läänemeremaade haritlased, väga ilusasti; ta kõne ja liigutused on elavad, olemata ometi ägedad...“

Mitte sugugi vähem kui kauged külalised, olid tolle aja Koidulast eranditult haaratud ka meie omad haritla-sed, kes oma kirjavahetuses või mälestuskirjades jõuavad sageli välja Koidula kuju idealiseerimiseni. Seda roman-tilise ülistuse õhkkonda püüab K. A. Hermann edasi anda oma „Eesti Kirjanduse ajaloo“:

„Harva valab loodus oma ilu andeid nii rikkasti kellegi inimese pääle välja, kui seda Koidulale on sündinud. Ta oli ärarääkimata vaimurikas naisterahvas. Tema terve isedus oli nagu luulelist õhku täis. Iga sõna, mis ta suust kuuldus, oli enne nagu iludusse valatud.“

On arusaadav, et selline romantika kuldne tolm ei võinud Koidula janu tõeliste elamuste järele rahuldada.

Juba laulupeol esitasid küllatulnud soomlased Jann-seni perekonnale kutse külastada Soomet. Koidulale, kes eriti igatses väljapääsu igapäevasest monotoonsest tööst, oli see meelitavaks väljavaateks, seda enam, et tervis ei pidanud vastu ja sageli vaevasid nädalate viisi luuvalud käes. Koidula loovale vaimule muutus raskestitalutavaks eriti lehe mehaaniline talitustöö, mida ta iseloomustab 1870. a. kevadel järgmiselt:

„Siin ma nüüd olen, väsinud ja roidunud 300 päratu pikast ja ilmaaegse kraamiga täidetud kirjast, mis mär-

Antti Alberg-Jalava.

kisin täna kassaraamatusse, kuna suusõnal tellimiste tootjad kulutasid kummagi ukse läve, — tulpinud vaimutapvast tööst, mis nõuab aga siiski otse erilist hoolt ja kõige teravamat tähelepanu . . .”

Isiklikud suhted Soomega said Jannsenil ja Koidulal reaalse aluse juba 1867/68. aastal Soomes valitseva näljahäda puhul, millal Eesti seltskond saatis „Eesti Postimehe“ kaudu toetuseks väikese summa. 1869. aastal oli ikaldus Eesti aladel, millele reageeris omakorda Soome seltskond — ajalehe „Uusi Suometar“ peatoimetaja Antti Albergi (hiljem soomestatult: Jalava) poolt saadeti

korduvalt summasid „Eesti Postimehele“ puudustkannatajaile edasitoimetamiseks. Koidula poolt saadeti Jannseni allkirjaga vastu tänukirjad. Siis tellib Koidula juba oma allkirjaga „Uusi Suometari“ 1870. aastaks. Ja kui Koidula saadab 1870. aasta veebruaris Helsingi üliõpilasmaja ehituse toetamiseks 10 rubla allkirjaga „Üks Eesti käsi ja süda“, reageerib Almberg sellele juba otse Koidula poole pöördumisega ja küllakutsega üliõpilasmaja avamiseks sügisel. Nii tekib rohkete ühiste huvide tõttu aastatepikkune elav kirjavahetus kahe hõimumaa väljapaistva tegelase vahel,¹⁶ mis oma sisukusega pakub rohkesti hinnatavat materjali kummagi elu ja vaadete kohta.

Koidula oleks valmis sõitma Soome juba suvel, üliõpilasmaja avamist ootamata, kuid „ahelad on kõvad“. Alles 1871. aasta maikuus muutuvad väljavaated sõiduks reaalseks ja Koidula teatab: „Meie perekonnast sõidavad: isa, minu noorem vend — ja rõõmus, õnnelik Lydia.“

Jannsenid saabusid Soome juunis. Hoolimata südasuvisest puhkus-ajast, kogunesid selleks puhuks Helsingisse Soome rahvusliku liikumise juht Johan Wilhelm Snellman, „Kalevala“ looja Elias Lönnrot, I laulupeo aegsed Jannseni külalised Yrjö Koskinen, C. G. Swan ja rida teisi, nagu Antti Almberg, Jaakko Forsman, Fr. Perander, Emilie Bergbom jt. Vastuvõtt oli soe ja pidulik. Nagu kirjeldab C. G. Swan, anti Jannsenite perekonnale Helsingi parimas hotellis Seurahuonel lõuna, kus Snellman esines lauakõnega, tõstes esile külaliste tööd eesti rahva heaks. Pärast lõunasööki kohvi oodates mänginud Lönnrot klaverit ja laulnud „Heikkilällä oli kolme hevosta“¹⁷. Koidula käinud koos Almbergiga Helsingi toredat vaadet imetlemas. Hiljem aga istunud Koidula Snellmani kõrvale. Kujunenud koduselt intiimset õhkkonda kujutab Swan järgmiselt: „Snellman oli nimelt nii rõõmsas, koguni poisikeselikus tujus, millisena ma teda iialgi ei ole näinud, hakkas päris kavaleriks ja oli täis nalja. Ta andis käsu Forsmanile ja Peranderile hakata „Soome silda“ ehitama. Heas tujus Snellman istus, käsi preili ümber, ning ütles: „Vaadake, mu härrad, seda võib saada, kui 65 on täis.“ Prl. Emilie arvas küll, et: „See läheb küll peaaegu üle sündsuse piiride“, aga nõnda ei

¹⁶ Avaldatud raamatus „Koidula ja Almbergi kirjavahetus“, Tartu 1925.

¹⁷ „Heikkiläl oli kolm hobust“.

Koidula rahvariides.

arvanud vist mitte prl. Lydia ise, sest nagu ta pärastpoole ütles, ta oli väga vaimustatud Snellmanist."

Istuti koos hommikuni. „Jumalaga jättes langes prl. Lydia põlvili ja suudles Snellmani kätt."

Helsingist sõitsid Jannsenid Tamperele, sealt Kangasala rannale, Janakkalasse ja lõpuks Yrjö Koskineni mõisa Leppälähtisse. Viimases kohas näidatakse tänapäevalgi suurt „Koidula kivi", mille Yrjö Koskinen oli sel puhul Koidulale kinkinud tingimusega, et kivi jääks samasse kohta Koidula nime kandma.

Soome sõit jättis Koidulasse üleva unustamatu mulje

ja nähtavasti ka lootusi isiklikuks õnneks. Kohe pärast reisi Almbergile saadetud kiri kõneleb selget keelt sümpaatia süvenemisest kiindumuseks. Koidula kirjutab, et igatsus Soome järele ei kahane, vaid kasvab päev-päevalt. „Kuidas peaksin siis unustama neid järvi, kaljusid, Teie männimetsade tumedat rohelist ja kõiki neid ustavate silmadega, tõsise, tugeva ja kindla loomuga inimesi?“ — — — „Mil viisil olen saanud koju, seda mina ei mõista! Mina panin silmad kinni ja heitsin vaguni nurka tagasi ja — elasin veel kord need neli nädalat läbi! Ja nüüd — nüüd olen ma siin! Veel puhub tuul ja päike paistab — suure lõhmuse all aias on üks pink, seal võin ma istuda ja mõtelda — mõtelda? ... Üks vanasõna ütleb, et ei või unustada seda maja, kelle leiba oled söönud! Ma olen toonud Soome leiba kodumaale; nüüd selle mälestus ei või iial, iial maha jätta!“

Veel kümnekond aastat hiljem Soomele pühendatud luuletuses „Mälestused“ ütleb Koidula:

*Soomi, Soomi, ei sa kao
meelest ega südamest!
Sulle õrnema ma jao
jätsin hinge idadest.*

Almberg jääb aga oma vastuses kindlalt sõpruse piiridesse ja jätkab asjalikult varasemates kirjades domineerinud ühiskondlike probleemide käsitlemist. Ta annab muu seas soodsa hinnangu kingiks saadud „Juudit'ile“.

Almbergi ja Koidula kirjavahetus kestab kuni 1877. a. alguseni ja jääb lõpuni rahvusliku liikumisega seotud ühiskondlike küsimuste ja isikliku sõpruse valdkonda, olles sisukaks allikaks sel alal. Väljendusvahendiks on kummalgi eesti-soome segakeel, millele lisandub veel paiguti saksa keele kasutamine.

Koidula nooruse suuri füüsilisi ja vaimseid jõude nõudvaile kõrglaineetustele järgnes paratamatult terava kontrastina argielu nõudeist tingitud mõõn. Raske oli isakodus kõike endist viisi jätkata ja vastu pidada, seda enam et praktilised töökaed hakkasid vähenema õele Eugeniele tehtud abieluettepaneku tõttu. Juba enne Soome-sõitu aimas Koidula ette kujunevat olukorda. Ta kirjutas Kreutzwaldile (4. VI 1871): „Et mu õde mehele läheb, siis jään ma üsna endaga üksi edaspidi, ja kui ma

oma vabadust mitte nii kõrgeks ei peaks, siis ehk võiks just see mulle praegu viimaseks tõukavaks põhjuseks olla, mis mind teda kaotama sunnib: ma kardan seda pimedust, mis selle aasta lõpuga minu peale langeb. Nii mõnigi mulle armsaks saanud side katkeb ja uued — minul ei ole enam usaldust uute vastu! Oh kui kaugel on minu iseloomust kõik umbusk, aga elu töötab võimsalt selleks, et mind kõvaks, nii kivikõvaks teha, nii et ma end viimaks enam ise ära ei tunne — võib olla, et minust viimaks see kõige õelam ja kõige sapisem vanatüdruk saab, kes kunagi päikese all olnud. Seni olen ikka veel vastu pidanud, osalt seetõttu, et t a h a n, osalt ka seetõttu, et vaevalt teisiti v õ i n; aga kui kaua see nii kestab? Jumal teab! Võib-olla ei ole ma siiski küllalt kindel ja — see on ometi siiski väga raske ja kibe.“

Varsti pärast Soome-reisi, 1871. a. augustis otsustab Koidula elukaaslase valiku küsimuse oma kauaaegse austaja, Tartus arstiteadust õppiva läti saksastunud üliõpilase Eduard Michelsoni kasuks, ja Kreutzwald on esimene, kellele ta sellest valikust räägib. Kreutzwald avaldab kahtlust, kas selline valik ei too kaasa „armsama töö“ — oma „sülelapse“ hooletusse jätmise. Koidula vastab, et „Kaine arupidamine on siin valitsusele jõudnud ja rohked kalduvused kirgliku meele poole ära võitnud; — — ma usun ja loodan, et ma oma peigmehe armastust usaldada tohin. Et mul vaba voli olema saab oma kirjanduslikku tegevust jätkata, siis ei jää muud kui ainult veel rahvuse vahe järele: seda peab süda tasa tegema. Kas Teie ei usu, papa, et meie esiteks inimesed ja siis rahvused oleme?“

Koidula poolt tehtud valik irriteeris, niipea kui see teatavaks sai, otse erakordselt luuletaja romantiliste austajate leeri. 1871. aasta lõpul Kreutzwaldile saadetud kirjas ütleb Koidula, et „kõik need teised, kelle silmis ma ikka nii iseäralik küll olin, et neile pisikese kartuse ja kohmetuse peale ajasin... teevad juba kõik mis võimalik, et pimedada silmad lahti läheksid“, ja kinnitab oma valitud tee juurde jäämist, seda, et ta ei hellita mingeid illusioone, vaid kujutleb tulevikku „ilma tühje lootusi tegemata“.

Kihlusele 21. nov. 1871 järgneb enam kui aastane mõrsjapõlv. Kogu 1872. aasta on täis pinget ja kahtlusi, mida tekitab väljavaade Tartust Kroonlinna asumiseks,

Koidula Grenzsteini maali järgi.

kuhu E. Michelson sai Jannseni hoolitsusel arstikoha. Paljude väärtõlgendajate kõrval on olnud helilooja Miina Hermann neid väheseid, kes on andnud kõige tabavama seletuse Koidula elukaaslase valiku motiividele, mis ühineb täiel määral Koidula enda poolt märgitud „kaine arupidamisega“:

„Michelsoniga abiellumiseks olid vististi mõõduandvad praktilised kaalutlused. Tsaari ihuarsti dr. Karelli kaudu muretses vana Jannsen noorele Michelsonile kõrgesti-

hinnatava kroonu merearsti koha Kroonlinna. Ilma Jannseni abita poleks lätlane Michelson tohtinud unistadagi sarnasest kohast. Kroonuarsti kohad mereväes olid ju eranditult reserveeritud aadlile."

Nii tugev kui ka on Koidula jannsenlik praktiline meel, äratav siiski kaksipidimõtlemisi lahkumine kodumaalt. — „Emakeel ja emapinda, — kauaks ma kannatan välja võõra maa ja rahva keskel? Kui põhjani kodumaa juured käivad, seda näen alles nüüd, kus lahkumisest nagu igapäisest asjast jutustatakse."

Lisaks kuhjub Koidula abiellumise eelsesse aastasse küllaltki kurbi sündmusi. Kaks neist on eriti tõsised: tähtsate käsikirjade kaotsimine ja kirjavahetuse lõppemine Kreutzwaldiga. Esimese sündmuse kohta annab Koidula ise informatsiooni ühes oma viimastest kirjadest Kreutzwaldile (17. III 1872):

„Teie ju vist ei teagi veel, papa, et ma kõik oma laulud pidin tulle jätma — peaaegu kõik, kõik! Terve kogu, muu seas kümme trükivalmis jutustavat luuletust, läks liiga agara koristaja-tüdruku õnnetu käe läbi minu kirjutuslaualt paberikorvi ja sealt ahju! Parandamatu kahi minule — või ehk peab see olema üks tähendusmärk selle kohta, mis ma edaspidi mitte enam tegema ei pea. Sellest on nüüd üle kahe kuu kulunud ja ma pole ennast ikkagi veel suutnud rahustada! Esimesed ülestähendused ja puhas ümberkirjutus mitmest aastast! Ja ma tahtsin tulevaks suveks Ööbiku teise kogu avaldada! — Siin olid vahest minu kõige paremad tööd, mis selle koguga hukka on saanud. Ma valasin — ma ei hakka seda salgama — kibedaid pisaraid selle õnnetuse pärast, minu elu, mu sisemine elu elas ju mu lauludes!"

Kas Koidula on ärapõletatud luuletustest hiljem suutnud mingi osa taastada, ei ole teada.

Kirjavahetus Koidula ja Kreutzwaldi vahel lõpeb Koidula abiellumisega 19. veebr. 1873. aastal. Kreutzwaldi viimastest kirjadest on tunda pettumust ja kibedust. Koidula soovil saadab ta „südamega kindlast kokku kasvanud varanduse" — Koidula kirjad tagasi just pulmapäeva „õhtul kell 11³/₄". Raske südamega teeb ta sel puhul kokkuvõtte: „Meie vahel — seda tohime vastastikku tunnistada, ei ole küüne musta väärt midagi sündinud, mis tagajärel südamele koormat võiks teha ehk Jumal patuks arvata, siiski elab maapinnal väga rohkesti

Koidula oma kirjandusliku tegevuse viljakaimal perioodil.

rahvast, kellel võimalik ei ole mõista, et sugulaslikekude hingede keskel tuline sõprus võib kasvada."

Kui arvestame, et Jannsen oli keeldunud C. R. Jakobsoni kaastööst „Eesti Postimehele“ 1871. aastal ja et samal aastal oli lõppenud C. R. Jakobsoni kirjavahetus Koidulaga — õnnesooviga pärast kihlkaardi saamist, siis

mõistame, et siitpeale oli hävinud otsene kontakt eesti rahvusliku liikumise demokraatliku leeri kõige julgemate ja andekamate inimestega ja et abiellumine tõi kaasa isoleerituse. See ei tähenda antifeodaalsest maailmavaatest loobumist, ei tähenda ka Koidula „sülelapse“ — loomingulise töö unarusse jätmist, mida üldiselt kardeti, ometi toob uus tekkinud olukord siiski kaasa mitte ainult teatava taganemise varem juba oluliselt mahajäetud Jannseni positsioonidele, vaid ka nende positsioonide innukale kaitsmisele asumise. Sellega selt-sib paratamatult edasiviiva ühiskondliku aktiivsuse vähenemine, üksindustunde põdemine ja religioosete meeleolude kasv. Selliseid kalduvusi toetab muidugi ka territoriaalne eemalolek eesti rahvusliku liikumise keskustest.

Koidula asumisega Tartust Kroonlinna, mis toimus kohe pärast abiellumist 1873. aasta veebruaris, algab seega luuletaja elus kui ka loomingus uus, eelmisest selgesti eralduv periood.

KOIDULA KROONLINNAS.

Asumisega Kroonlinna, mis oli tol ajal umbes 60 000 elanikuga sõjasadam, kus enam kui $\frac{3}{4}$ rahvast olid sõjaväelased ja kroonuametnikud, sattus Koidula uude miljöösse, millega oli esialgu raske harjuda. Umbes kahe-ruutkilomeetrilisel maa-alal asetsev, vallidega piiratud linn tundus otsekui vanglana. Vähesed eraisikud kadusid tänavail valitsevate mundrite hulka. Puudusid peaaegu täielikult haljasalad ja koduaiad, milledega Koidula oli harjunud lapsepõlvest peale. Linnavallide taha, kus asetsesid sõjaväelaste harjutusväljakud ja linnaelanike kapsamaad, oli lubatud minna ainult neil, kel oli selleks linnakomandandilt luba. Luuletajal jäi neis tingimustes loodumuljeist ainult „meri ja taevas“. See oli esimeseks kojuigatsuse põhjuseks, mis Koidulat Kroonlinna esimestel päevadel vahetevahel võimsalt haaras.

Kuigi esialgu köitis uue kodu sisustamine, milleks Koidula tegi innuga ettevalmistusi juba Tartus, hakkas peagi tunda andma ka ümbritseva seltskonna vaimsete huvide puudumine. Sisseharjunud ühiskondlikku aktiivsust sai Koidula nüüd väljendada ainult kohalikus naiseltsis, kus ta hakkas esinema laupäeviti kõnedega. Sel-

Uks Koidula elukohtadest Kroonlinnas.

lele lisandus varsti kahel päeval nädalas käsitöötundide andmine tütarlastele eesti koguduse kirikukoolis. Kuigi need olid väga piiratud võimalused, lükkavad need siiski ümber A. Kalda väite, et Koidula Kroonlinnas „ei tee ühtki katset, ei nüüd ega hiljemgi, ühel või teisel teel oma ümbrust tõsta“¹⁸.

Kolm nädalat pärast Tartust lahkumist (14. III 1873) kirjutab Koidula vend Harryle: „Teie ei või enesele ette kujutada, kui rõhuvalt mõjub minu ajalehtedega harjunud meeolelu peale juba see kindel teadmine, et mitte igal ajal võimalik pole ajalehte omada! Isegi „Postimees“ tuleb aina harva ja korratult. Elatakse nagu kotis.“ Sellistele kaebustele reageerib mees saksa aja-viiteajakirjade tellimisega, nagu „Gartenlaube“, „Über Land und Meer“, „Bazar“, „Kladderadatsch“. Varsti tekib igatsus ka eestikeelsete uudisteoste järele, esialgu „iseäranis dramaatiliselt raamatulaualt“. Suur puudus on Wiedemanni sõnaraamatust ja vene keele sõnastikust, sest uues olukorras on vene keele õppimine

¹⁸ A. Kallas, Täheleand. Tartu 1929, lk. 195.

*Koidula mees
Eduard Michelson
Kroonlinnas arstina.*

„absoluutseks vajaduseks“. Eduard Michelson palub Kroonlinna järele saata oma Tartu mahajäänud Shakespeare'i kogutud teosed saksakeelses tõlkes. Kirjandust on Koidulale vaja mitte ainult kirjandusliku töö jätkamiseks, vaid ka kõnede jaoks. — „Olen ju siin nagu mõni naisinformaator,“ ütleb Koidula kirjas Harryle (1873).

Kõiki ebameeldivusi, mida Koidula kohtas Kroonlinnas, aitas aga oluliselt siluda abielupoolte ilmne sobivus, mida tõestavad paljud konkreetsed andmed, hoolimata vastupidistest väidetest, mida on sageli esitanud Koidula Kroonlinna-perioodi käsitletud autorid. Kujutatud abielutraagika osutub väljamõeldiseks. Noor arst, kes ei ole esialgu veel liiga hõivatud praktikast, on valmis kaasa elama Koidula kõigile hädadele ja tegema, mis võimalik, nende leevendamiseks. Ei ole juttugi Koidula loomingulise töö halvustamisest või hukkamõistust, millest on niisamuti ilma küllaldase põhjuseta palju räägitud, vaid vastupidi. E. Michelson järgneb oma abikaasa eeskujule ja hakkab ka ise arstiteaduslike kirjutuste

Koidula tütrega.

autorina isa Jannseni väljaannete kaastööliseks. Nii ilmuvad Koidula tõlkes ja viimistluses 1873. aastal „Eesti Postimehe Kalendris“ „Tohtri tülinad“ ja 1874. aastal „E. Postimehe Lisalehes“ „Meie omavahel. Mõned väikesed vaidlemised arsti ja lapse ema vahel“, kus praktika kogemustele toetudes juhitakse väheteadlikke patsiente soolapuhujate juurest kiire arstiabi otsimisele. Michelson on sellest koostööst haaratud: kaastööd ära saates avaldab ta kaaskirjas kahetsust, et puudub võimalus uute teemade üle nõupidamiseks Tartu sõita. Kuna Michelsoni erapraktika hakkab kiiresti paisuma, ei jää aga edaspidi enam aega üle selletaolisteks suleharjutusteks ning Koidula jääb oma kirjanduslikes harrastustes üksi. Koidula kirjades leidub kurtmisi selle üle, aga samal ajal ka rahuldustunnet mehe populaarsuse kasvust arstina, millega käis kaasas ka esimeste aastate üsna piiratud sissetulekute tunduv kasv.

Koidula kirjadest omastele märkame peagi ülesaamist esimestest ebameeldivustest ja sukeldumist kas loomingu-
guliste või perekondlike huvide ringi. Viimast põhjustab
eriti perekonna kasv: 18. juulil 1874 sünnib poeg Hans
Voldemar, 2. juunil 1876 tütar Hedvig (koduse nimega:
Hedda), 1878. aastal välismaareisil Anna Emilie. Laste
kasvatamine toob Koidula luulesse uue temaatika —
hällilaulud. Elavalt võtab Koidula osa ka vanemate, õe
Eugenie ja vendade elukäigust. Vendadele, kes on temast
aastailt tublisti nooremad, jagab ta sageli heasoovlikke
ning tarku nõuandeid.

Koidula andumist kirjanduslikule tööle tõendab eriti
üsna järjekindel kaastöö „Eesti Postimehele“, kunstimeis-
terlikkuse silmapaistev kasv ja andunud hoolitsus teoste
avaldamisvõimaluste eest, millesse kuulus ka võitlus tsen-
suuriga. Mõni kuu pärast Kroonlinna asumist sai Koidula
tuttavalt tsensorilt M. Suigusaarelt Tartus valminud ja
juba 1869. aastal osaliselt trükitud käsikirja „Martiniiko
ja Korsika“ kohta järgmise iseloomuliku erakirja:

„Ehk küll väga kahju, aga — ei või midagi parata —
Teie auväärt käsikiri „Martiniiko ja Korsika“ ei või minu
käe rõhuja hoobi alt ära pääseda — ta peab saama kogo-
nisti ära keelatud. Nüüd ju on niisugune aeg, et väga
kardetakse Republikaanlasi ja Demokraatlasi ja kõige
enam veel niisuguseid Eestlaste hulgast. — Olge head,
rutake mulle head nõu andma, mis pean ma nüüd Teie
manuskriptiga tegema. Zensuri seaduse järele ta peab
saama Teie käest ära võetud.

Ei soovita nõuda ametlikku vastust keelamise põh-
juste kohta, sest siis võetakse käsikiri ära“ (4. X 1873).

Vaatamata oma täiesti konservatiivsele maailmavaa-
tele, asub ka E. Michelson kohe oma abikaasa huviseid
kaitsma, saates tsensorile kirja (10. X 1873), kus ta palub
võtta arvesse, et Lydial on teose avaldamine eriti südame-
asjaks ja et selles kajastatud Prantsuse revolutsiooni on
käsitatud „kriitilis-historiliselt“. Seetõttu palub ta anda
siiski käsikirja avaldamiseks luba või teha vähemalt
muutmissetepanekuid.

Lõpuks õnnestuski seismajäänud käsikiri 1874. aastal
J. V. Jannseni nime all avaldada, kuid oluliste kärbeta ja
pooleli jäänud sündmustikuga.

Jätkanud kaastööd „Eesti Postimehe Lisalehele“ 1873.
aastal õpetlike juttudega „Sanna“ ja „Ojutatud tont“ ning

informatsiooniliste paladega Kroonlinna elust („Eesti laste koolilugu“ jt.), avaldab Koidula oma esimese lapse sünniaastal (1874) „Eesti Postimehe Lisalehes“ veel kuus vabatoimet: „Kolm kildu“, mille alapealkirjaks on „Neapoli kuninga Mürate elust“ ja mis kujutab Napoleon I aega; „Võõrasisa ehk Kõik ei ole kuld, mis hiilgab“, „Kuninga lapsed“, „Ühe endise jesuiidi tunnistused jesuiidi ordest“, „Rahulise meelega kasu ehk Õnnelik linataim“, „Palvekiri“. Kokku on see proosa alal peaaegu niisama tihe kaastöö „Eesti Postimehele“ kui Tartu-perioodi kõige viljakamail aastail. Mainitud töödest on kahe esimese lõppu märgitud: tõlkinud L. Koidula. Ülejäänud on laenatud ainetest ümbertöötused, neist kõige ulatuslikum, romaaniaoliselt ehitatud „Võõrasisa“, kus jutustatakse ühe taani raehärra rikastumisest kelmuste kaudu ja nende kelmuste avaliku tulekust. Tekstis leidub venekeelseid sõnu: „Oi, taadike (братюшка), korterit ma soovin ja süüa ka, taadike!“

Tähelepanuväärseks jooneks on, et Koidula tunneb Kroonlinna-perioodil juba vajadust eraldada tõlked iseisvalt tehtud töödest. Nii kirjutab ta (2. I 1875) vend Harryle:

„Nüüd aga tõttab aeg, sest palju on tööd ees käsikirjaga jne. Isakesele unustasin kirjutamast, et ma nii vähe kui võimalik sissesaadetud töö autor tahan olla; see on päris vesteline töö, peale selle veel rutuline — vaikigem sellest! Selle kindla eeldusega võin ma järke anda.“

Mainitud tööks on nähtavasti „Eesti Postimehe Lisalehes“ 1875. aasta algul ilmunud jutustus „Austria rätsepasell“, mille pealkirja alla ongi märgitud: „Ei ole mitte meie oma töö... Redaktor.“

Koidula innukaid harrastusi katkestavad Kroonlinnas vahetevahel esilepuhkevad ägedad luuvalud, mida soodustab külm ning röske merekliima. See põhjustab Koidula kirjades esinevaid kaebusi, mida on sageli ühekülgiselt esile tõstetud. Kuna E. Michelson oli oma erialalt naistearst, akušöör, siis on Koidula Kroonlinnas siiski ravi suhtes hoopis enam hooldatud kui Tartus. 1875. aasta märtsis teatab ta õele: „Mina olen sisemiselt absoluutselt paranenud, nii et ma kahjuta isegi Hansat tundide kaupa süles kannan. — Minu mehe „viisakusest elukutsest“ ei ole mulle endale sugugi vähem häid tagajärgi toonud kui teistele.“

Perekonna kasv suurendab paratamatult koduste kohustuste hulka ja toob kaasa loomingulise töö ajutise kahanemise aastail 1875—78. Kirjavahetuses omastega võtab Koidula endale ülesandeks anda alati olukorrast totaalne pilt. Toogem tsiteeritud kirjast õele iseloomustav näide.

„Sa näed, täna ei ole lõppu mu kirjal, sest ma ei ole Sulle näiteks veel jutustanud, et ma enesele nüüd ise riided õmblen — õmblejate liiga kõrgete hindade pärast — ja et ma nüüd kirjandusega jälle pisut tegemist teen, sellest ajast saadik, kui mul jälle vähegi sünnis köögitüdruk on ja — niipalju kui Hansukene lubab.“

Ka järgmine, 1876. aasta lisab Koidula jutuloomingule ainult ühe teose — „Kaks mälestusmärki“, mis on põnev jutt õilsa eesmärgiga ülistada vaprust võitluses vaenlaste vastu.

Napp on looming ka luule alal. Uue liigina tuleb 1875. aasta lõpul juurde esimene iseseisev katsetus hällilaulu alal — „Maga, maga, maimoke“, mida Koidula „omal viisil“ laulis poeg Hansule, kellele ta tahtis selgeks õpetada saksa ja vene keele kõrval, mis olid perekonnas igapäeva-keeleks, ka eesti keele. Koidulale näib, et eestikeelne laul meeldib pojale muude laulude hulgast kõige enam, ja kirjas õele väidab ta, et selles „silmanähtavalt avaldub päritud tugev eesti keele eelistamine ja kalduvus eesti keelele“.

Varsti pärast esimese tütre Hedvigi (=Hedda) sündi saab Michelson teadusliku lähetuse välismaale ja otsustab kaasa võtta ka Koidula koos pojaga. 1876. aasta septembri algupoolel asutakse teele Tartu kaudu, kuhu Hedda jääb vanade Jannsenite hoole alla. Tähtsamaiks peatuskohtadeks on Breslau (1876), Strassburg (1877) ja Viin (1877—1878).

Sõit välismaale oli Koidulale väga teretulnud vahelduseks ja E. Michelsonile tema enda hinnangu järgi uute erialaste teadmiste ja kogemuste omandamisel „kolossaalselt“ kasulik.

Koidula huviobjektideks olid Saksamaal Goethe, Schilleri, Lessingi, vennaste Grimmide jt. tööga seotud mälestusmärkide, kunstimuseumide ja teatrite külastamine, millest võttis innuga osa ka E. Michelson. Sageli tehti ka väljasõite loodusesse. Kõige selle kohta annab Koidula oma kirjavahetuses ja „Eesti Postimehele“ saadetud reisi- kirjades väga üksikasjalisi kirjeldusi (avaldatud initsiaa-

lidega L. K.), mis näitavad väljapaistvat eruditsiooni ja analüüsivõimet. Strassburgist kirjutab Koidula õele: „Elu on hirmu ja murede kui ka rõõmu ja ärevuse kirju kangas — ja mulle on saatusest määratud täisvalatud mõõt niihästi neid muljeid kui ka võimet neid vastu võtta.“

Kõigi rohkete rikastavate muljete kõrvale kerkisid varsti välismaal meeolelu tumestavad raskused. Kuna stipendiumist ei jätkunud perekonna lahedaks ülalpidamiseks, kummitasid alatasa mured. Eriti muutus olukord kriitiliseks pärast kolmanda lapse Anna Emilie sündimist (11. I 1878) Viinis. Majaomanik keeldus korterit edasi üürimast põhjendusega, et ta väikesi lapsi oma majas ei talu. Järgmises korteris ei sobinud katoliku usku majaprouale luteri usku lapse ristimine tema majas. Koidula hädadele reageeris Jannsen sellega, et tuli isiklikult Viini ja viis tütre koos lastega Tartu, enne kui E. Michelson oli oma õpingutega lõpule jõudnud.

Tartus aga tabab Koidulat varsti ränk sündmus — poeg Hansu surm leetrisse. Ta on esimene, kes maetakse Jannsenite hauaplatsile. Koidula võtab poja haualt Kroonlinna kaasa siidkotikese-täie mulda.

Pärast välismaareisi jätkub elu Kroonlinnas endisest lahedamais tingimustes, kuna E. Michelsoni populaarsus arstina tunduvalt kasvab. Koidula, kes tunneb tervise halvenemist, võtab endale deviisiks: kannata ja tööta! Kirjas õele 1879. aasta lõpul teatab ta, et juuksed on juba „peaaegu täitsa hallid“.

Saabuvad Kroonlinna-perioodi viljakaimad aastad, kus Koidula loob hulga uusi, meisterlikke luuletusi, avaldab suurt produktiivsust jutukirjanikuna (1878—1881), kirjutab oma viimase näidendi „Kosjaviinad“ (1880) ja hoolitseb ühtlasi andumusega laste eest.

Sellest perioodist on pärit laste ja teenijate mälestuspildid Koidulast:

„Koidula istus sagedasti suures saalis kiigetoolis, videviku ajal või kuu valgel, akna alla oli asetatud suuri palmisid, teine väike tütar süles, teine tooli najal, ja lauulis neile Tartu üliõpilaslaule.“

„Ema istus kirjutuslaua taga, nii palju raamatuid ja pabereid ees, et nad lauale ei mahtunud, vaid pidi neid laduma ka põrandale.“¹⁹

¹⁹ A. Kallas, Koidula vanem tütar. — „Päevaleht“ 1936, nr. 304.

Ja viimaste eluaastate kohta:

„Koidula ööd olnud sagedasti unetud, veedetud kirjutamise või lugemisega öölaual asuva, rohelise abazuuriga lambi summutatud valgusel, väike puldike põlvedel. Pärast niisuguseid öid leitud öölaualt täiskirjutatud lehti, mis koristatud sealt dr. Michelsoni töötuppa kirjutuslauale.“²⁰

Jutukirjanduse alal muutus Koidula looming produktiivseks juba 1878. aastal, millal ilmusid „Eesti Postimehe Lisalehes“ „jutt rahva elust“ pealkirjaga „Liisu“, „Eesti Postimehe Kalendris ehk Aastaraamatus“ pikem jutustus „Surma suus“, milledele lisandusid reaalineline palad „Balkani mägede roosiorud“, „Sipelgate majapidamine ja põllutöö“ ja proosavalm „Kannusjala pere“. 1879. aastal avaldab Koidula kapitalistlike suhete kasvu kajastava jutustuse „Raudin“ ja lühijutu „Vask-raha lööja“. Esimese tegevus toimus Lätimaal, teise oma ühes Eesti väikelinnas. Eesti olustikuga on aga juba lähemalt seotud Koidula viimased proosateosed — initsiaalidega L. M. „Eesti Postimehes“ 1880. aastal ilmunud pikem jutustus „Juula“, miniatuurid „Kevadine looduse ärkamine“ ja „Talvine metsasõit“. Samal aastal ilmub veel novell „Üksinda vahi pääl“. Algupärasuse astet näitab „Talvise metsasõidu“ varustamine autorinimega: Koidula. Algupärane on nähtavasti ka L. Koidula viimane proosateos „Loigu perenaine“, mis kuulub tema jutustuste paremiku hulka.

Tiheda eepilise toodangu kõrval elustuvad ka Koidula luule parimad harrastused: patriootiline isamaaluule annab selliseid uusi saavutusi, nagu „Igatsus“, „Teretus“, „Jutt“, „Ma kannan leina“, „Puhtad pihud“, „Enne surma Eestimaale“ jt.; jätkub lasteluule-harrastus, mis annab selle ala parima saavutusena „Hälli ääres“; olulist lisandab ta ka pühendusluuletuste žanri alal selliste sisukate saavutustega, nagu „Minu armsale taadile F. J. Wiedemannile 16. septembriks 1880“ ja „Senaator J. Snellmannile 75-aastaseks sünnipäevaks“.

Koidula elu viimaseid aastaid varjutab rea ebameeldivate ja kurbade sündmuste kuhjumine. Neist mõjusid kõige masendavamalt isa Jannseni täiesti töövõimetuks

---

²⁰ Teenija Antonie Ralli mälestuste järgi M. Veidermann, Koidula elu Kroonlinnas 1882—1884. — „Eesti Kirjandus“ 1932, lk. 338—340.

muutumine 1880. aastal, veel enam aga tema asetamine avalikkuse ees häbiposti kompromissitaotluse pärast mõisnike ja kirikuõpetajatega rahva huvide kulul. Jannseni käitumise iseloomu ei suutnud Koidula isikliku läheduse tõttu mõista. Tema täielik allakäik heitis varju ka Koidulale, tõi kaasa majanduslikke muresid ja endisest veel suuremat isoleeritust. Sellele kõigele lisandus 1882. aastal Koidula enda haigestumine vähktõppe — haigusse, mis oli juba nõudnud ohvreid emapoolses suguvõsas ja millesse suri muide mõni aasta hiljem ka Koidula õde Eugenie. Kiire arstiabi tõttu saab Koidula esialgu haigusest võitu — osav kirurg prof. Reyhor kõrvaldab 1883. aastal operatsiooniga rinnavähi Peterburi Punase Risti haiglas. Uueks löögiks Koidula tervisele on õnnetu emakssaamine 1884. aastal, millal sündis eluvõimetuna poeg Max. Sellele järgneb 1885. aasta lõpul uus õnnetus: keldriltuugist alla kukkudes haarab Koidula ühe käega palgist kinni ja värskelt paranenud operatsioonihaav rebeneb lahti.

- 1885. aasta juulis viibib Koidula ravil Saaremaal Kuressaares (praeguses Kingissepas). Kaasas on ka lapsed. Nad asuvad Gustav Jürgensi majas Lootsi tänavas Tori silla ja mere vahetus läheduses, kus lapsed käivad suplemas. Koidula ise võtab mudavanne reuma vastu ja tunneb end mehele saadetud kirjade järgi ajutiselt üsna reipana. Ta teatab, et magab hästi, peab dieeti, on maha võtnud (vanemas eas läks Koidula tüsedaks²¹) ja et reumavalud on muutunud kergemaks. „Vahetevahel aga tõstab ikkagi jälle pead otsekui hüdra kaasasündinud kirglikkus“ ja „ma nutan ega tea, mispärast!“ Perenaisekohustusi unustamata, varustab ta end talveks Kuressaare turul võiga ja keedab moose.

Koidula pöördub Kroonlinna tagasi heade lootustega, kuid varsti ilmnevad rinnas uuesti vähktõve sümptoomid. Haigus on vahepeal niivõrd süvenenud, et uus operatsioon ei anna enam soovitud tulemusi.

Haruldase meelekindlusega talub Koidula aina suurenevaid kannatusi. Vabadel aegadel istub mees tundide

---

²¹ Vend Harry andmed: „Koidula kaotas hiljem palju oma ilust, ta muutus kaunis kehakaks, kuna ta istuvat elu veetis, nagu nagu laiienes“ (A. Kallas, Harry Jannsenit usutlemas. — „Päevaleht“ 1936, nr. 282).

*Koidula enne surma,
1886. aastal.*

kaupa ta voodi äärel ja püüab aeg-ajalt valusid leevendada morfiumi süstimisega. Koidula loeb oma elu viimseks kohustuseks leida mahajäävaile lastele usaldatav kasvataja. Ja tal õnnestubki ses suhtes omastega kokku leppida. Juba 1886. a. mais on elujõud nii raugenud, et kirjas õele ei soovi ta enam muud kui peatset lõppu. — „Elul ei ole minu kohta õlekõrre võrra väärtust! Alaliselt kasvav nõrkus, tolliviisi suremine...“

Koidula välimusest haiguse viimaseil nädalail annab vend Harry järgmise pildi: „...luukere, mida kattis pruun nahk, silmad olid suletud, huultelt kuuldus alatist tasast oigamist...“

30. juulil (11. augustil) saadab E. Michelson Tartu telegrammi: Lydia äsja vaikselt uinunud. Matus toimub laupäeval, 2. augustil kell 2 peale lõunat.

Koidula puusärk täideti Tartust koduaiast saadetud roosidega. Luuletaja põrm maeti Kroonlinna saksa kalmistule.

Surmateatest peale tõuseb avalikkuses peaaegu juba unustusse vajunud Koidula nagu uuesti ellu. Ajakirjandus meil ja Soomeski on täis sooje järelehüüdeid. Sugulased tõlgivad neid lesele, kes saadab esimeses kirjas Tartusse ka omapoolse järelehüüde, mis tõestab, et kui mitte varem, siis on ta nüüd jõudnud Koidula isiksuse väärtuse täieliku mõistmiseni:

„Küll on paljud tuhanded Lydia surma läbi sügavasse leina langenud, see ei taba neid aga isiklikult, seda vähem, et tema rikka ja õilsa vaimu sünnitused temaga ei sure. Meie aga oleme palju enam kaotanud, ja kes küll rohkem kui mina! Iga uus päev õpetab mulle vana tõde, et täieliku tunnetuseni, kui armas ja kallis meile üks inimene on, alles siis jõuame, kui ta meilt igaveseks on võetud. Oo, mu armas Lydia! Oo, mu armas Lydia!“

Koidulat jäid leinama ka tema kaks tütart — Hedvig 10-aastasena ja Anna 8-aastasena.

Koidula oli alustanud ka tütreile eesti keele õpetamist, kuid vara ematuks jäänuina ei olnud neil enam kokku-puuteid eesti keelega ja nad unustasid selle.

Koidulal ei õnnestunud oma loomingut trükkimiseks koguda ja välja anda, kuigi ta seda kavatses. Tema pärand jäi abikaasa valdusse, kelle surma järel 1907. aastal said selle pärijaiks tütred. Kuna noorem tütar Anna sõitis ja jäigi elama kodukooliõpetajana välismaale, siis sai Koidula käsikirjade ja Michelsonide perekonna raamatukogu valdajaks Hedvig, kes elas ja töötas õpetajana peamiselt Leningradis. Käsikirjade publitseerimisele asumist takistas oluliselt nende valdajate eesti keele mittetundmine ning kahtlus, et mõned neist sisaldavad teravusi balti-saksa rahva suhtes, kellega saksastunud Michelsonid tundsid end solidaarsetena. Eduard Michelson tegi küll ettevalmistusi Koidula ilukirjandusliku pärandi väljaandmiseks, lastes kohalikul kõstril Ronimois'il teha kõigist luuletustest ära kirjad ja Koidula soovi kohaselt Jaan Bergmannil koostada luuletuste käsikirja, mille ta kohustus Kroonlinna saatma. Sama käsikirja mustandi alusel koostas J. Bergmann koos G. Suitsuga uue käsikirja, mis ilmus Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel 1925. aastal pealkirjaga „Lydia Koidula Kogutud luuletused“. See väljaanne, mille teksti oli tehtud ka sisulist laadi, originaali mõtet moonutavaid korrektiive, oli aluseks Koi-

dula luule kõigile kodanluseaegsele väljaandeile, nagu „Lydia Koidula Valitud laulud“ (1934) ja saksa okupatsiooni tingimustes ilmunud „Lydia Koidula Valitud luuletused“ (1943).

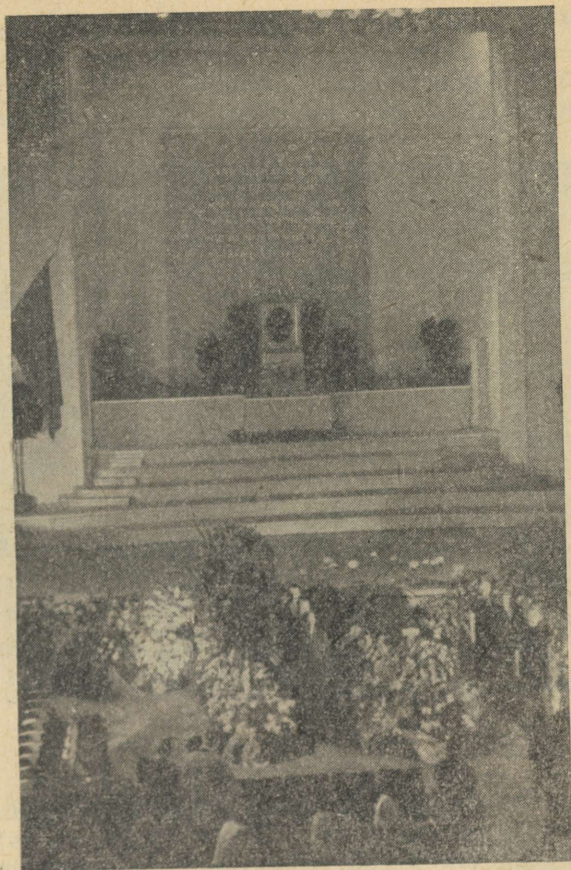

Aktus Koidula haul Kroonlinna kalmistul 1944.

Kuna originaalid puudusid, tuli mainitud väljaandele oluliselt toetuda ka esimestel nõukogude-aegseil väljaandeil, nagu „Lydia Koidula Valik luulet“ (1948) ja „Lydia Koidula Teosed I: Luuletused“ (1957). Ometi algab neist teoseist esimene tekstikriitiline suhtumine Koidula luulepärandisse, kuna avaldatud tekstide aluseks on püütud võimalikult võtta luuletaja teosed sel kujul, nagu nad ilmusid tema eluajal.

Koidula kirjandusliku pärandi suhtes olid levinud A. Kalda ilukirjanduslikust monograafiast „Tähelend“²² alates kõige pessimistlikumad arvamused, mis on kandunud ka „Lydia Koidula Teosed I“ järelsõnasse. Seal öeldakse: „Koidula tütre surm 1941. aastal Leningradis

²² Esimene väljaanne soome keeles — „Tähdenlento“, 1915; eesti keeles esmakordselt 1918.

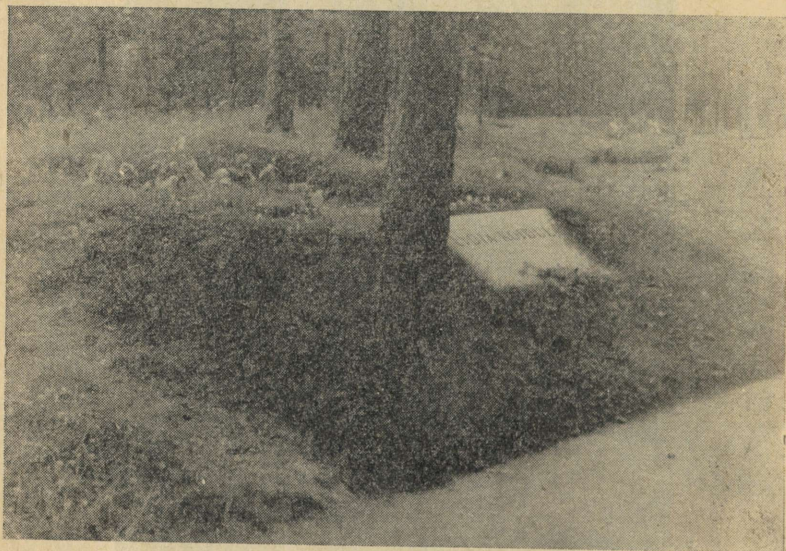

Koidula põrm „Estonias“ ümbermatmise puhul 1946.

muutis aga need lootused peaaegu olematuks: on tõenäoline, et Koidula käsikirjad hävinesid karmides blokaaditingimustes.“

Selline pessimism osutus õnneks alusetuks. 1958. aasta veebruaris leiti nõukogude uurijate poolt Leningradist, Hedvig Michelsoni endisest korterist (Ligovskaja 68) Michelsonide raamatukogu ja paar kuud hiljem Viljandist Koidula käsikirjad koos perekondlike dokumenti-

dega.²³ Kuigi mõlemad on aja jooksul kannatanud kaotusi, on siiski kummastki säilinud oluline osa, mis võimaldab selgitada luuletaja eruditsiooni allikaid ja seni avaldatud luulepärand juba tekstikriitiliselt välja anda.

Koidula haud Tallinna Metsakalmistul.

Sellest, kuidas Koidula käsikirjad sattusid Viljandisse, andis üksikasjalise selgituse „Keeles ja Kirjanduses“ 1959, nr. 4 J. Aak, kelle tütrele Alida Aagile tuleb lugeda käsikirjade säilitamise teened. Pärast Hedvig Michelsoni surma kogus Alida Aak kõik säilinud paberid ja dokumendid kokku. Ja kui Leningradi haaras Isamaasõja päevil blokaad, põgenes A. Aak raskeis tingimustes koos käsikirjadega, hoidis neid rinde kindlustustöödel Moskva lähistel ja siis Tatari ANSV-s Jelabuga rajooni kolhoosis, kust ta pärast sõja lõppu tõi nad tagasi Leningradi. Seejuures ei tundnud A. Aak hoitud pärandi sisu, kuna ta ei osanud eesti ega saksa keelt. 1952. aastal andis A. Aak säilitatud materjalid üle oma Viljandis elavale

²³ Nii raamatukogu kui ka käsikirjad asuvad nüüd Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis Tartus.

poolõele Ellen Kõrgele, kes tõi need hoiule Kirjandusmuuseumi 10. aprillil 1958.

Nii säilis Koidula luulepärandi paremik hoolimata kõigist äärmiselt ebasoodsaist tingimustest, nii säilis oluline osa ka Koidula raamatukogust endise korteriperenaise K. Dudevitsi perekonna valduses, kes hoolimata blokaadi raskustest selle kohusetundlikult säilitas, samuti ilma et oleks suutnud ise võõra keele tõttu sellega sisuliselt tutvuda. Eks tõesta see kõik, et Koidula nime ümber oli tekkinud austuse õhkkond, mis haaras südameid ja aitas seega eraldada tema pärandit kõigest tavalisest ning kaduvast.

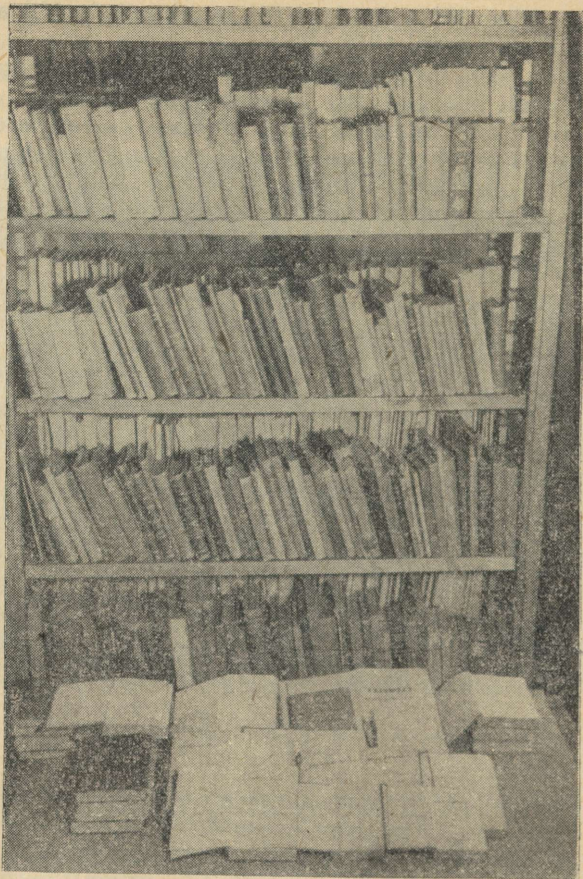
Koidula isamaalüürika korduvaks motiiviks on — puhata Eestimaa mullas. Hinnates kõrgelt Koidula luule siirast patriotismi, on nõukogude võim selle luuletaja unistuse teostanud. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ministrite Nõukogu määrusega teostati Koidula põrmu ümbermatmine Kroonlinnast Tallinna Metsakalmistule 11. augustil 1946. aastal. Sama aasta sügisel asutati Pärnu Ulejõe Jannsenite endisse majja (Silla tn. 37) Lydia Koidula Memoriaalmuseum. Alles nõukogude perioodil on saanud luuletaja rahvahulkade sügava, tõelise austuse osaliseks.

II

LYDIA KOIDULA LUULETAJANA.

Koidula kõiki kirjanduslikke põhiliike hõlmavas loominguks tõuseb eriti esile luule, mille tõttu Koidulat meenutatakse alati kõigepealt luuletajana. Ühiskondlik funktsioon ja isiklik elamus on temal just luules kõige orgaanilisemalt liitunud ja andnud kunstiliselt kõige tervikulisemaid ning sugestiivsemaid saavutusi. Pärisorjusevastase võitlusvaimu õhutamine, rahva vabastamine feodaalse ebaõigluse ja vaimse pimeduse kammitsaist on olnud luuletaja kõige olulisemaks missiooniks ja saanud oma sügava rahvalikkusega luuletaja pärandi selliseks kindlaks aluseks, mis on vastu pidanud kõik katsumused.

On muidugi arusaadav, et noore luuletaja oma tee leidmine ei saanud toimuda kõrvalekaldumisteta ja

Koidula raamatud Kirjandusmuuseumi arhiivkogas.

vastuoludeta. Nagu tavaliselt, alustas ka Koidula Pärnu tütarlastekooli õpilasena oma esimesi luulekatsetusi lähematele eeskujudele toetudes. Paratamatult kujunesid kõigepealt isa Jannseni klerikaal-didaktilised ja idüllitsevad vemmalvärsid koos nende saksakeelsete eeskujudega esimesteks huviobjektideks. Umbritsev väikekodanlik keskkond ja saksa haridus tingisid saksa biidermeierliku luule temaatika ja väljendusmoe esilepääsemise esi-

mestes katsetes. Sellise luule näiteid andis küllaldaselt kool ja saksakeelsed väikekodanlikud ajakirjad nagu „Gartenlaube“ jt. See piirdus lihtnimese ühekülgsest valgustatud vooruste, vagatseva meele, alandlikkuse ja hea tahte ülistamisega, millega seltsis idülliliste piltide pakkumine loodusest ja külaelust. Põhiliselt lähtus see reaktsioonilisest romantikast ja sentimentalismist, mis laiutas end Saksamaal 19. sajandi alguses ja pääses uuesti vohama pärast 1848. a. revolutsioonikatsete mahasurumist reaktsioonileeri poolt. Kuid 19. sajandi 50-ndail ja 60-ndail aastail ei olnud selline luule Saksamaal siiski enam mõõduandev. Saksa 1848. aasta revolutsiooni ettevalmistajad, nagu Georg Büchner (1813—1837), revolutsioonist otseselt või kaudselt osa võtnud poeedid, nagu Heinrich Heine (1797—1856), Georg Herwegh (1817—1875), Ferdinand Freiligrath (1810—1876), Georg Weerth (1822—1856), olid jätnud oma jäljed saksa lüürikasse. Nende loomingu ere antifeodaalne võitlus ja tõeliste rahvuslike huvide rõhutamine toetas paljude andekamate luuletajate patriotismi. Hakati kutsuma üles uutele rahvuslikele võitudele ja iganenu vääramisele. Juba noore Koidula huvikeskuseks olnud luuletajaist mainigem L. Uhlandi (1787—1862), kes kirjutas rea demokraatliku ning ühtse Saksamaa eest võitlevaid luuletusi; Hoffmann von Fallerslebeni (1798—1874), kes oma isamaalauludes võitles saksa rahvuslike huvide eest (saksa kodanlus on püüdnud tema isamaaluulet, nagu eesti kodanlus Koidulagi oma, rakendada kodanliku natsionalismi huvide teenistusse); N. Lenau'd (1802—1850), kes romantiliselt maailmavalutsevate laulude ja meeleoluka looduslüürika kõrval lõi kirklikke vabaduslaule. Kõik see tõi mõrasid juba Koidula kõige varasema luule biidermeierlik-idüllitsevaise traditsioonidesse, nagu näeme juba esikkogust „Vainulilled“ (1866).

Koidula avaliku luuletajatee algust loeme 1865. aasta 28. juulil „Eesti Postimehes“ ilmunud luuletusest „Kodu“ („Meil aiaäärne tänavas“), mis on peamiselt eleegilisi meeleolusid kujutava saksa murdeluuletaja Klaus Groth'i luuletuse „Min Platz vär Där“ niivõrd õnnestunud ümber-istutus eesti keelde, et see on saanud aja jooksul otse rahvalauluks. Luuletuse plastilisele meeleolukale sõnastusele on nähtavasti kaasa aidanud Koidula enda muljed kodukoha samalaadilisest külatänava miljööst.

I.

Vainu-Lilled.

Eesti-rahwa heaks meleks.

Sind kogitud 8 Kopp.

Kurresares,

trükkitud Ch. Meisjahren tulla ja kirjadega.

1866.

„Vainulillede“ tiitelleht.

Sellise luuletusega hakkama-saamiseks pidi olema aga ka juba üsna rohkesti kogemusi värsistamise alal. Kogemuste olemasolu eeldavad ka sama aasta septembris „Eesti Postimehe Jututoas“ ilmunud luuletused „Emasüda“ ja „Kasepuu“, millest esimene on samuti kindlasti pärit saksa keelest (seni tundmata autorilt) ja saanud oma siira südamlikkuse ja selge sõnastuse tõttu üldtuntuks. „Kasepuu“ päritolu kohta puuduvad andmed, tõenäoliselt on siingi tegemist sama meetodiga, mida kasutasid eelkäijaina Kreutzwald jt. kaasaegsed — suurema või väiksema täpsusega tõlkelaenude ümberistutamiseega eesti

keelde originaali autorit nimetamata. See viis andis võimaluse rikastada algteksti omade individuaalsete joontega ning lähendada töid sisult kaasajale, mis tuli kahtlemata asjale kasuks.

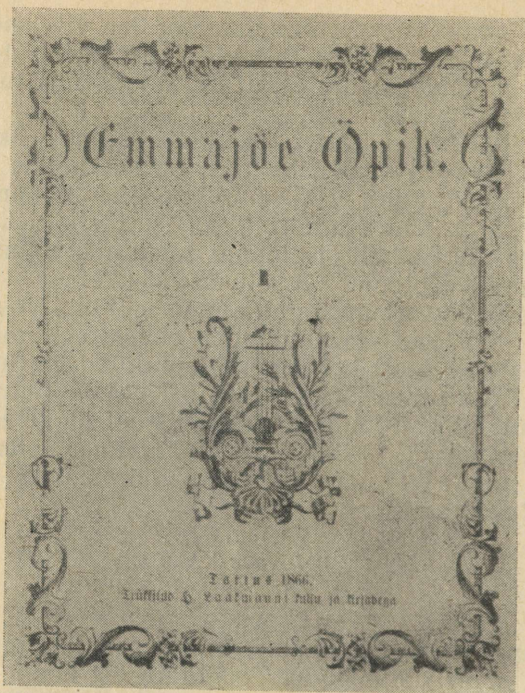
„Vainulilledes“ on täiesti esikohal selline tõlkelaenu-line luule. Seniste avastuste järgi on ses kogus alusena kasutatud A. Böttgeri, K. G. v. Leitneri, Hoffmann v. Fallerslebeni, J. A. Chr. Kerner, C. L. Th. Liethi, Kl. Grothi, W. Dunkeri, E. Geibeli originaale, kusjuures mõnigi neist tundub meile Koidula sõnastuses sisukamana. Edasine autorõuse küsimuste uurimine annab muidugi veel lisa.

Kõige suuremat eemaldumist saksa sentimentaalse perekonnuule teest kohtame „Vainulilledes“ luuletuses „Kaugelt koju tulles“, mis tähistab Koidula patriootilise isamaaluule algust. Luuletuse iga stroof algab Eestimaa apostrofeerimisega, millele järgneb kodumaa eeliste esiletõstmine nende võrdlemise kaudu võõramaiste veetlustega ja lõppjärelus:

*Sinust iial enam lahku ma,
isamaa, mu püha Eestimaal!*

Luuletust kannab lennukas, kirglik paatos, mille taga on tunda suurt tundejõudu. Tegelikkusest kaugel sisuline abstraktsus on aga tõendiks, et inspiratsiooniallikaks on olnud eeskätt kirjanduslikud eeskujud. Üksikute motiivide lähedane kokkulangus Hoffmann von Fallerslebeni luuletusega „Nur in Deutschland“, millele on osutanud juba A. Kallas „Tähelennus“, on selle konkreetseks tõendiks. Literatuursed on ilmsesti ka värsikogu teised isamaateemalised luuletused „Õpetus“ ja „Neid austa“. Esimese ideeks on, et „rumaluse orjapaelad“ on raskemad muu orjuse paeltest, mistõttu on esimeseks ülesandeks tõsta rahva hariduslikku taset. „Neid austa“ on üleskutse rahvameeste austamiseks nende eluajal, kes nad andnud eesti nimele „ilu, au ja ehet“. Seega näeme, et luuletaja väljaastumine rahva huvide eest ei ole „Vainulilledes“ isamaaluules veel jõudnud reaktsioonileeri paljastamise ja hukkamõistuni ning piirdub abstraktse humanismiga.

„Vainulilledes“ valitsevat tagasihoidlikku, koguni alandlikku tooni juhatab sisse avaluuletus „Eessõna“, kus luuletaja võrdleb oma teost kõrge kaljupealse tammepuu jalal vagusi kasvava väikese halva vainulillekesega,

„Emajõe ööbiku“ tiitelleht.

mida tamme imetlev teekäija võiks mööda minnes tähele panna ja noppida. Kuigi vainulillel puudub tamme vaimurikkus, tuleb hinnata, et temagi püüab oma ande piirides „teiste kasuks“ elada. Ka „Eessõnas“ kohtame mõnede motiivide ning värsimõõdu ühtelangust F. Freiligrathi luuletusega „Die Tanne“ („Kuusk“).

„Teiste kasuks“ elamine piirdub õpetuste jagamise ja vagatseva moraali sentimentaalse jutlustamisega, kuid uue tõelise ande tunnuseks on, et selliseiski luuletustes on inimelu nähtuste paralleeli asetamise kaudu loodusega saavutatud looduspiltides väljapaistvat plastilisust, elavust ja värvirikkust. Juhtudel, kui luuletaja on loobunud moraali ja õpetuste jagamisest, on loodus-elamus juba esikkogus jõudnud välja täiekõlalise sugestiivse poee-

Laulud.

Laulud rõõmsad on isaa,
Salapiisjad ja Damaeff.
Rõõs vägev valufardus,
Õhkuhella tõnereidmas
Ligutavad lühireff.
Linn tangeb lühidate,
Helinall' püü hea meel:
Kas ta piisjad piisjad eatjms?
Kas mid' ariffel meffa heljies?
Müllal jada süpib veel!
Voolu, voolu, lauluveji!
Liggi, lahke laenuve!
Ja sin' püü sepyed kiivad
Müüsi filma lahvast viivad
Tahan jada rahule!

Koidula käekirja näide.

siani, nagu seda kohtame kõrgel tasemel Koidula hilisemas loodsluules. Parimaks näiteks on „Kevade and“, kus otse tulvab esile noore neiu loomulik õnnetunne:

Noor pehme õhk mull' kõrvu kostis:
„Oh tule, laps! Kuis seista sündis
sul' nukral meelel luku all!
Noor kevade ju jälle tulnud,
hulk õisi sulle kaasa toonud —
tall' läki vastu õhinal!“

*Ja kuhu nüüd end pean peitma!
Noor kevade mull' õievihma
täis kätel pähe kallanud!
Et veel nii palju õnne näeksin,
nii palju õisi näha saaksin —
kes oleks seda uskunud!*

Niisuguses luules ei ole enam midagi järele jäänud isa Jannseni „laulude“ lihtlabasusest.

Kui isamaa- ja loodusluule alal on Koidulal juba esikkogus öelda uut ja edasiviivat, siis kolmanda põhiteema — armastusluule alal jääb ta sageli konventsionaalseks ning puhtliteratuurseks. Iseloomulik on selle teema käsitlemine kõrvaltvaatajana. Selline põhiteemade suhe jääb põhiliselt püsima ka hilisemas loomingus, kajastades Koidula luuletaja-ande omapära.

Kogus „Vainulilled“ on kokku võetud Koidula kõige varasemad luulekatsed, millede taseme oli Koidula teose avaldamise perioodil juba ilmselt ületanud. Isa pealekäimisel oli Koidula nõus kogu trükkida laskma, kuid ainult anonüümselt, kusjuures tal oli kavatsus lasta järgneda peatselt uus, ajakohane luuletuskogu. Seetõttu oli „Vainulilledele“ kaanele märgitud I osa.

Uus luuletuskogu ilmuski juba 1867. aasta suvel, kuid uue pealkirjaga „Emajõe ööbik“ („Emmajõe Opik“), samuti märkusega: I osa, kusjuures kaanel on aastarvuna märgitud 1866. Tagasihoidlikkusest jäi seegi teos anonüümseks.

Saavutanud Tartus kontakti rahvusliku liikumise kõige edasiviivamate jõududega ja võtnud põhiliselt omaks nende positsioonid, saab Koidula käimasolevas feodalisimivastases võitluses rahva unistuste ja lootuste kõige haaravamaks sõnastajaks. Sellega kaasub loomulikult tema isamaaluule iseseisvumine, originaalse loomingu ni jõudmine.

Kuigi arvuliselt vähemuses, on „Emajõe ööbiku“ isamaalaulud kõige kaaluvamad nii ideeliselt kui ka kunstiliselt ning määravad teose koha meie kirjandusloos. „Emajõe ööbiku“ isamaaluule tähendab selle žanri tõelist rajamist, sellise aluse loomist, millele meie luuletajate järgnevad põlvkonnad on toetunud rea aastakümnete jooksul seda ületamata.

Juba avaluuletuses „Teretamine“ teatab laulik, et ta astub oma lauluandega eesti rahva ja isamaa ette. Isamaalüürika alal annab Koidula niisugused eesti luule klassikasse kuuluvad teosed, nagu „Sind surmani!“, „Mu isamaa on minu arm!“, „Mu isamaa, nad olid matnud“, „Mõtted Toomemäel“.

Oktaavides kirjutatud luuletuses „Sind surmani!“ pöördub poetess isamaa poole kirkliku truudusetootusega. Sellega liitub kodumaa tütarde ja poegade, emakeele ja looduse ooditaoline ülistamine. Meeleolu süvendab viimases stroofis antud kontrast:

*Ja tihti siiski leian
su silmis pisarad? —*

Niisuguste värssidega annab luuletaja sugestiivse pildi rahva rahulolematusest, kes antud „priiusest“ hoolimata kannatas alles rängalt ühiskondliku õiglusetuse all. Luuletaja peab aga vajalikuks sisendada rahvasse usku paremate aegade saabumisse ning lõpetab luuletuse järgmiselt:

*Mu Eestimaa, oh looda:
ka ajad muutuvad!
Meil' tulevased tunnid
veel toovad kinnitust!
Käi kindlalt! Pea kõrgel!
Aeg annab arutust!*

„Mu isamaa on minu arm“ on loodud otsekui hümniliseks lauluks oma sügava andumusega isamaale, meeleoluühtsusega, vahelduva sugestiivse rütmi ja heakõlaga.

Isamaa abstraktne mõiste on tehtud lugejale lähedaseks selle kujutamiseks armsamana, kellele luuletaja on andnud oma südame, kellele ta nii valus kui ka rõõmus kaasa elab ja kellele ta töötab murdumatut truudust, mis on hävimatult ka võõraste laimus ja kadeduses, isegi sajakordses surmas tema pärast. Lahutamatus isamaast on arendatud luuletuse lõpus ülevameeleoluliseks romantiliseks pildiks igavesest puhkamisest isamaa rüpes:

*Su rüppe heidan unele,
mu püha Eestimaa!
Su linnud und mul laulavad,
mu põrmust lilled õitsetad,
mu isamaa!*

Keeleliselt äratav eriti tähelepanu uudistuletis „õitse-
tad“, millega on öeldud, et ka isikustatud isamaa ei jää
ükskõikseks — lilled ei õitse iseendast, vaid neid õit-
setab isamaa luuletaja põrmust.

Luuletuse kõik kujunduslik-väljenduslikud vahendid on
ühtselt suunatud lüürilise meeoleu süvendamiseks. Sõna-
valikus domineerivad täielikult avarad abstraktsed mõis-
ted (Eestimaa, isamaa, arm, süda, õnn, rõõm, surm), mil-
lede sisust on ilustavate epiteetide (ülem õnn, õitsev
Eestimaa, püha Eestimaa) ja muu rikka kujundilise
konteksti (isikustamiste, võrdluste, metafooride) kaudu
esile tõstetud ülevalt mõjuvaid omadusi. Tunnete len-
nukuse ja ülevoolavuse väljendamisele aitab soodsalt
kaasa ka välisvorm — vahelduva pikkusega seitsme-
värsilised stroofid.

Põhiideed kannab ja süvendab kogu luuletuse ulatuses
kasutatud, võrdlusele rajanev algusrefraän „Mu isamaa
on minu arm“, mida toetab veel iga stroofi lõpul apostro-
feerimine: „mu isamaa!“

Juba Kreutzwald andis kirjas Koidulale selle luuletuse
kohta tabava hinnangu: „Vaata, see on jälle üks kaunis
lapsuke, kelle üle eideke uhke ja rõõmus tohib olla. Mõt-
ted ja sõnad lendavad ühel võimul kui pääsukesed ilusal
suvepäeval.“

Pidulikult ja ülevalt kõlasid „Sind surmani“ ja „Mu
isamaa on minu arm“ esmakordselt koori ettekandes esi-
mesel laulupeol.

„Mu isamaa, nad olid matnud“ on kirjutatud haruldaselt
pildirikkas, metafoorses keeles. Luuletaja avab isamaa
saatuses kolm mõjukat pilti. Sisukavas tähistame neid
sõnadega: orjusesse matmine, orjuspõlv, orjus-ahelate
langemine. Haaravalt, suure poetilise sugestiivsusega
on antud kaks esimest pilti. Isamaa poole pöördudes mee-
nutab luuletaja, kuidas teda aheldati ja elusalt maeti:

*Ja ahelas sa ennast väänsid,
ja orjaikkes ohkasid, —
ja vaikseks, vaiksemaks siis läksid —
siis unesurma hingasid!*

Orjuspõlve iseloomustab luuletaja metafooriga unes-
surm. See kestab kuussada aastat. Kuid rahvas on hävi-

matu ja kaotatud vabadus elab edasi tema muinasjuttudes ja lauludes, mida on kujutatud personifitseerituina:

*Kuid imelikult kõndis, tasa
üks muistne jutt veel üle maa:
Kuis enne prii su rahvas olnud — — —
Ja kus su pisar maha langes,
sealt laulud tõusid ülesse — — —*

Isikustamist süvendades kõneleb Koidula, kuidas rahva valust kõnelevad linnud, pilved, tuuled... Kuni saabub uuesti vabadus.

Vabaduse saabumist kujutab luuletaja aga juba deklaratiivselt Vene keisri kingitusena, kasutades seega anti-feodaalses võitluses üldtuntud võtet — kõrgeimale võimule toetumist. Juba kaasajal märgiti, et viimast salmi ei saa asetada eelmistega ühele tasemele.

Luuletuses „Mõtted Toomemäel“ astub luuletaja sammu edasi rahva orjastamise konkreetsetel kujutamisel, näidates orjastajate killas ka ristiusu kirikut. Mõtisklustele oma-est laialivalguvusest hoolimata on Koidula jõudnud just selles luuletuses kõige mõjukamate piltide andmiseni rahva vaenlastest, nende poolt toimepandud Eestimaa vallutamise julmusest, inimliku õigluse mahatallamisest:

*Sõda pikas vereriides
sõidab tuleratta vankris
sinu pinnal, Eestimaa!
Tema sammul haigus astub,
orjapõli kütkeid tõstab
ristilöödu kujuga.*

*Kalev, Sinu haa pinnal
tõusvad müürid ristiusul', —
laulujumal, looja läed!
Sinu lapsed lõõga kandvad,
vaenlaste ees kummardavad,
verd ja häbi nutavad!*

*Õigus, kus su kodu jäänud?
Silmaveega selga pöörnud
olid sa mu isamaal'.
Piits ja veri valitsesid!
Orjaleiba nuttes murdis
eesti rahvas Eestimaal.*

Luuletuse lõpus pöörduvad luuletaja mõtted Toome-
mäel, mida ta võtab Kalevi hauana, olevikku, kus aeg on
juba „valu, vermeid parandanud“, ja ühtlasi tulevikkugi.
Seda, nagu tavaliselt isamaaluules, lootuste äratamise ja
tegudele õhutamise sihiga. Klerikaalseks motiiviks on
aga kõige tõlgendamine „ülevalt pealepandud“ saatusena,
mis kahandab luuletuse mõju.

„Emajõe ööbiku“ ülejäänud isamaalaulud on kunstili-
selt vähem õnnestunud. Nad toetavad põhiliselt eespool
käsitletud nelja luuletuse ideestikku, lisades juurde vähe
uut. Kuid kordaminegi oli vajalik, seda enam, et Koidula
patriootilised ideed, nii konservatiivseina kui nad täna-
päeval tunduvadki, olid omaaja tingimustes otse üllata-
valt uudsed ja julged, peale selle kerkisid kordamiste
puhul mõned teedrajavad seisukohad eredamalt esile. Nii
etendab luuletus „Emajõe kaldal“ olulist osa muinsus-
romantika propageerimises, luuletus „Su oma süda“ aga
rõhutab:

*Su kõrva ikka leidku
su venna häda hääl,
su süda lahti olgu
ta valul' igal a'al!*

Luuletus „Miks kaebad sa?“ kutsub üles „valuhältes
isamaa“ pärast üksmeelele ja õiglust ning priiust nõud-
vaile tegudele. Luuletaja õhutab ühenduses sellega aktiiv-
susele:

*Ei ole aeg nüüd hellast' seada
meil käsi rüppe, unistada!
Aeg ränk on, ränka tarvitab!
Truud südamed ja õiged keeled,
truud kaljukindlad mehemeeled,
neid tarvis läeb!*

Luuletus „Isamaa, usk, rahvas“ kujutab pealkirjas mai-
nitud nähtusi, lisaks aga ka emakeelt ülimalt varandusena.
Eesti rahva „nurgakiviks“ seab Koidula tõsiduse ja truud-
duse („Kindel põhi“); ta veenab, et ka siis, kui vaenlased
on valmis isamaa haavu lahti kiskuma, hoiab teda truu
käsi („Küll tahaks nad!“). Literatuursena mõjub „Emajõe
ööbiku“ isamaalauludest „Ühte eesti laulu“, kus luuletaja
kujutleb end võõrsil igal tingimusel eesti laulu laulmas.

„Emajõe ööbiku“ isamaaluulel on juba väljakujunenud selge feodalismivastane suund. Maa orjastajate, saksa mõisnike ebaõigluse ja julmuse paljastamine on paiguti nii terav, et see mõjub võitlusele üleskutsena ka siis, kui autor seda ise pole taotlenud. Tavaliseks kunstiliseks võtteks on haaravate kontrastide kõrvutamise kaudu draamatilise pinge loomine, millele järgneb saavutatud „priiuse“ hümnilaoline ülistamine. Kontrastide aluseks on pimedada orjusöö kõrvutamine priiuse koiduvalgega, rumaluse orjapaelte vastuseadmine haridusele, mida luuletuses „Õpetus“ näidatakse väärtuslikumana kui „raha ja rikkus“. Sissetungijaile-orjastajaile on kontrasti seatud töökas maarahvas kui maa tõeline peremees, feodaalse mineviku süngusele priiuse koiduvalges ärganud nägusad eesti neiud ja noormehed, kõlav eesti keel, Eesti looduse ilu. Sellisena on isamaaluule paremik kujunenud ülevaiks vabanemistunde hümnideks, mis sisendavad veendumust, et mõisnike sünge võimutsemise aeg on möödunud ning et tuleb pidada aktiivset võitlust veel säilinud feodaalsete igandite lõplikuks likvideerimiseks.

Loodus- ja armastusluule alal ei saavutanud Koidula „Emajõe ööbikus“ veel oma parimat taset. Jäädes siin enam-vähem literatuurseks, oli tal vähe uut ütelda. Eba-isikuline on eriti armastusluule. Suhteliselt äratav kõige enam tähelepanu kevade-elamuste korduv kujutamine, mis on luuletajale ilmselt kõige südamelähedasem. Siin murdub paiguti esile terve elurõõm, tuues kaasa konkreetse piltlikkuse. See tähendab ülesaamist šabloonses sentimentaalitsemisest ja vagatsemisest või elegeelistest mõtisklustest. Luuletuses „Uus rahu“ ütleb luuletaja:

*Mu süda on kui nurme rohupõõsad:
noor päike noored õied õitsetab.*

„Emajõe ööbiku“ luule ilmus valdavas osas esmakordselt. Varem ilmunud luuletustest oli sellesse kogusse paigutatud ainult „Emasüda“, „Kasepuu“, „Halasta ja kannata“, „Su priiust olid matnud“.

Tõlkelaenude osa on vähenenud. Kasutatud autoreist on selgunud L. Uhland („Loodal“), W. Waldbrühl (hällilaul „Õhtul“), Hoffmann von Fallersleben („Õhturahu“), F. Freiligrath („Oh armasta!“), R. Burns („Kui õis, mis

õitseb heinamaal"), H. Heine („Pikalt kiigub paadikene“), E. Geibel („Kevade tulek“). Seejuures võib konstateerida huvi kasvu omaaja ideeliselt kui ka kunstiliselt kõige eesrindlikumate autorite loomingu vastu, nagu Heine, Burns, Freiligrath. Burnsi tutvustamises on Koidulal esimese teerajaja osa. Juba autorite valik näitab nõudlikkuse kasvu.

Luuletuste välisvorm on mitmekesine. On kasutatud nelja-, viie-, kuue-, seitsme- ja kaheksavärsilisi stroofe, kusjuures värsside pikkus vaheldub. Esineb ka antiikse distihhoni rakendamise katse („Seltsimees“). Isamaaluule osas on selgelt tunda agiteerivat intonatsiooni.

Sõnastuses valitseb romantiline stiil sellele iseloomulike stilistiliste vahenditega, nagu tunderõhulised laused, apostrofeerimine, kõigi heakõla vahendite rõhutamine, ulatuslik personifitseerimine, rohked võrdlused ja metafoorid. Ülesehitus on sageli kontrastiprintsiibiline.

„Emajõe ööbik“ sai just valgustajate-demokraatide leeri esindajate — Fr. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni, J. Kunderi jt. poolt varsti vaimustatud hinnangu osaliseks.

Kreutzwald väljendab oma seisukohti suure üksikasjalisusega kirjavahetuses Koidulaga, olles teose vormiliste puuduste — liiga saksapärase lausestuse, rütmi- ja riimikomistuste, sõnastuse kohatise ebatäpsuse jms. paiguti liigagi karm hukkamõistja, kuid kaotamata seejuures võimet siiraks imeteluks. Kreutzwald rõhutas, et Koidula suutis „Emajõe ööbikus“ ära ütelda seda, mida teised ainult tundsid. Luuletuskogu mõju märgib ta sõnadega: „„Emajõe ööbikut“ lehitsedes leidsin ma midagi, mis mind ahelatesse sidus“ ja ta jõuab otsusele: „Jah, selle kätki ääres on Vanemuine juba laulnud ja seda kiigutanud!“

J. Kunder kirjutas: „Koidula laulud on meie südames ikka niisuguse tundmuse äratanud, nagu ärkaks meie unest ning väljas on kevadine päev.“

C. R. Jakobson avaldab kohe pärast luuletuskogu ilmumist „Eesti Postimehes“ retsensiooni (1867. a. juulis), kus öeldakse:

„... eesti viisid, eesti südame sügavusest välja keenud, mille sees vägev lauluvaim õhkub! ... ja kui su süda valjumini ei löö, su rind rutemini ei tuksu, siis ta seda millalgi ei tee. Tõesti, toogu eestulev aeg mis ta toob, kuulsaid laulusid ja laulikuid — ülemal nimetatud laulud

saavad nende kõrval ikka kõlama ja elama, kuni eesti keel elab."

C. R. Jakobsonil on hindamatuid teeneid ka Koidula luule paremiku populariseerimisel laiemais hulkades koolilugemike ja noodiraamatute kaudu.

C. R. Jakobsonilt on pärit ka seni anonüümselt esinenud autori luuletajanimi *Koidula*. Koostades 1867. aastal oma „Kooli lugemise raamatu“ esimest köidet, tuli C. R. Jakobsonil hankida J. V. Jannsenilt anonüümse autori kohta andmeid. Sel puhul teatatud varjunime *L. Blatt* lükkas C. R. Jakobson otsustavalt tagasi ja esitas omalt poolt vaboduslaulikule sümboolse nime *Koidula*, mis oma ühiskondliku sisu tõttu sai kiiresti populaarseks. Noorele poetessile näis soovitatud nimi liiga „kõrgelennulisena“, liiga poeetilisena, teataval määral nagu „müütilise isiksusena“ ning ta kasutas seda ainult tagasihoidlikult. Esmakordselt võttis Koidula oma kirjanikunime autori märkimisel aluseks 26. juulil 1867 „Eesti Postimehes“ avaldatud kolme luuletuse puhul, millede all seisis: *L. K...d.l.a.* Sama aasta septembris kasutab ta samalaadilist autori märkimist ka „Eesti Postimehe Jututoas“ ilmunud proosateose, ajaloolise jutu „Narva linna all“ puhul, mille autorit on tähistatud märgiga: *L. K.....a.* Hiljem hakkas luuletaja kasutama vahetevahel ka täit kirjanikunime, kuid tegi seda suhteliselt harva.

Kuna Koidula kavatsused uue luuletuskogu avaldamiseks „Emajõe ööbiku“ II osa käsikirja kaotsimineku ja paljude muudegi takistuste tõttu ei teostunud, tuleb tema edasist luuleloomingu otsida eeskätt omaaegsest ajakirjandusest ja koguteoseist või säilinud käsikirjalisest pärandist. Kuigi 60-ndate aastate teisest poolest alates kuni Tartu-perioodi lõpuni tõusid luuletaja elus domineerivale kohale aeganõudvad ühiskondlikud üritused, aina intensiivistuv toimetustöö, eesti teatri rajamisega seotud mured ja endisest teravama antifeodaalse võitluse teostamine proosaloomingu kaudu, on jäänud siiski ka lüürikale küllalt tähelepandav koht. Sellest ajavahemikust on säilinud ligi viiskümmend luuletust, mis jätkavad oluliselt endist põhitemaatikat, kunstimeisterlikkuselt aga näitavad üsna järjekindlat kasvu.

Isamaaluule alal täiendab Koidula juba „Emajõe ööbiku“ ilmumise aastal seniseid saavutusi kahe suure populaarsuse võitnud luuletusega „Eesti muld ja eesti

süda" ja „Miks sa nutad, lillekene!", milledest viimane on saanud rahvalauluks. „Eesti muld ja eesti süda" käsitleb uues variatsioonis veel kord kirglikult, otse ülevoolava tundetulvaga isamaast lahutamatu teemat. „Miks sa nutad, lillekene!" on Koidula kõige sügavamaid lüürilisi luuletusi, kus on rakendatud sugestiivselt mõjuvais piltides eeskätt isikustamise ja apostrofeerimise vahendeid. Ülesehituses kordub juba varem esinenud kontrast minevikukannatuste ja saabuva vabadusekoidu vahel, kuid see on leidnud uudse, klassikaliselt selge kuju. Luuletus sisendab kaasatundmist isamaa saatusele ning helgeid tulevikulootusi.

Otsese kaasalöömiseni käimasolevas võitluses feodaalse reaktsioonileeri vastu jõudis Koidula luuletustega „Isamaa!" ja „Ei jäänud", mis ta saatis 1868. aasta lõpul uue aasta tervituseks Vjatkasse väljasaadetud üliõpilasele Peeter Petersonile. Need luuletused on uueks žanriks eesti luules — l ä k i t u s e d, kuigi peidetud vormis. Nad meenutavad A. Puškini kuulsaid läkitusi dekabristidele („Siberisse", „Läkitus Delvigile"), ilma et oleks põhjust oletada mingit mõjutamist. „Isamaa!", millisele luuletusele Koidula muide kirjutas ise viisi, oli mõeldud patriootiliste tunnete õhutamiseks. „Ei jäänud" on Koidula sisutihedamaid isamaalaule, kuhu on koondatud selle teema käsitlemise kõik tähtsamad motiivid, nagu muistse vabaduse meenutamine, rahva orjastamise julmus, rahva vabadustahte edasielamine rahvaluules, uue vabaduse koit. Ülesehituse aluseks on Koidula võtnud kunstnik J. Köleri tuntud maali „Nõidusunest ärkamine", mis kujutab sümboliseerivalt rahvuslikku ärkamist. Luuletaja rõhutab, et rahva „surmapaeltesse sidujad" on siiski „ühte ära unustanud":

*et iga südaööse taga
on seda hiilgvam hommik veell!*

Sõnastuses ei ole aga see luuletus üldiselt jõudnud Koidula parimate isamaalaulude selguseni.

Teatriharrastuste päevil põimib Koidula oma näidendisse kupleesid, nagu „Päeva ära iial laida" („Saaremaa onupojast"), „Ära nina kõrveta!" ja „Eesti sõpru leitaks ilmas" („Kosjakaskedest"), kus on aktuaalsuse taotlus jõudnud kaasaja konkreetsete ühiskondlik-poliitiliste

nähtuste kujutamiseni, nagu Saksa-Prantsuse sõda, kus keiser Napoleon III langes sakslaste kätte vangi, või „Vanemuise“ seltsi ja teiste kohalike ühiskondlike ürituste vaenlaste humoristlik või satiiriline naeruvääristamine. Neiski luuletustes peetakse silmas isamaa teenimise eesmärke.

Tartu-perioodi viimaseks isamaalauluks on Y. S. Yrjö-Koskineni järgi kirjutatud meeolurikas isamaaülistus „Isamaa hiilgava pinnalla paistab“, mis sai peatselt C. R. Jakobsoni viisiraamatu kaudu üldtuntud lauluks.

Kroonlinna-perioodil loob Koidula rea uusi isamaateemalisi laule, kus korduvad enamasti uutes variatsioonides juba tuntud motiivid. Olles kodumaalt eemal, reisisid välismail, rõhutab Koidula:

*isamaa mul seisab põue peidus,
isamaa mu ülem varandus.*

(„Jälle isamaal“, 1878)

Koidula jääb kindlana püsima antifeodaalse võitluse positsioonidele, kuid rahvusliku liikumise paratamatut hargnemist vastasleerideks ei suuda ta enam mõista ja pühendab suure osa oma isamaaluulet ühtsele võitlusele manitsemiseks rahva huvide eest. C. R. Jakobsoni ja tema poolehoidjate võitlust peab ta kahjulikuks lõhestamiseks. Nende vastu on sihitud rida uusi kirglikke luuletusi, nagu „Puhtad pihud“, sonett „Laulu kohus“ („Nad taguvad su tüve sisse talva“), „Kustus“. Veel surmaeelseil tundidel kirjutatud luuletuses „Enne surma Eestimäale“ veenab poetess:

*Ära lahku, ära lange,
Eesti ühendatud hulk.*

Sellest hoolimata hindame Koidula isamaaluule sügavat patriotismi, nagu hindas seda järjekindlalt ka vaenlaseks kuulutatud C. R. Jakobson. Ei saa unustada, et Koidula kõigest võõrast keskkonnast ja eemalekiskuvaist mõjudest hoolimata pühendas parima endast rahva teenimisele. Seetõttu haaravad meid jäägitult luuletaja jumalaga-jätusõnad:

*Hinge pisaratest sulle
püüdsin pärga punuda:
hõlmad lahti hoia mulle,
hinge ilu — Eestimaa!*

Isamaaluulet hinnates ei saa märkimata jätta usundiliste motiivide kasvu eriti viimaseil eluaastail, raske haiguse perioodil. Kuid ei saa jätta samuti märkimata, et sesuhtes on „teeneid“ ka Koidula luule kõige tähtsamal redigeerijal Jaan Bergmannil, kelle redaktsioon on olnud tänapäevani aluseks Koidula luule väljaandeks. 1958. aastal avastatud käsikirjaline pärand on tõendiks, et Koidula on ka oma elu lõpujärgus vältinud šabloonseid piibellikke sõnastusi, mis tema teostesse on hiljem kirikliku traditsiooni kohaselt sisse monteeritud. Koidula viimases luuletuses „Enne surma Eestimaale“ esinevad näiteks J. Bergmanni redaktsioonis värsid:

*Isamaale saagu sõrmus:
Lootus, usk ja armastus!*

Käsikiri aga annab samad värsid järgmiselt:

*Isamaale saagu sõrmus:
Lootus, arm ja usaldus.*

Koidula isamaaluule paremik kuulub eesti luule klassikasse. Selle väljapaistev kunstiline meisterlikkus on lahutamatult seotud kõrge rahvaliku ideelisusega, mis õhutab sügavat patriotismi, rahva ennastalgavat teenimist, austust oma rahva põlatud keele ja kultuuri vastu. Ühtlasi on see võtnud ülesandeks sisendada usku parema tuleviku võimalustesse ja aktiveerida hulki minevikuigandite ületamisele. Muinsusromantikagi Koidula isamaaluules aitas oma muistse vabaduse idealiseerimise ja vastuseadmisega feodaalse orjusaja õiglusetusele kasvatada laiades rahvahulkades vabadusiha ja võitlusvaimu igasuguse orjastamise ning ülekohtu vastu.

Isamaalüürika kõrval on Koidula luule teiseks tähtsamaks alaks loodslüürika, mida luuletuste arvult võib asetada isegi esikohale. Kui isamaaluules Koidula andis kõige olulisemaid saavutusi juba „Emajõe ööbikus“, siis loodsluule harisaavutused kuuluvad ta elu Tartuperioodi lõpuaastaisse. Loodsluule mitmekesisustumise ja rikastumise protsess toimus tähelepandavalt aga ka hilisemal aastail.

Loodusmeeleoludest jääb endiselt esikohale kevadetunde esilepuhkemise kujutamine, kuid selle kõrval leidub ka teistelt aladelt mitmekesisest tähelepanekuid ja

muljeid, mis jõuavad mõnikord välja filosoofiliste üldistusteni. Eriti väljapaistvaiks saavutusteks on 1871. aasta „Eesti Postimehe Kalendris“ avaldatud looduslaulud „Ööbik“ ja „Üürikene“. Mõlemad luuletused on niivõrd meloodiliselt sõnastatud, et nad tunduvad lauludena ka viisistamata. „Ööbikus“ luuletaja mitte ainult ei kõnele helisevast „laululainest“, vaid annab hoolimata mütoloogiliste kujude (Hämariku, Koidu, Taara) kasutamisest otse vallutava tõetruu pildi suveöö vaikuse ületulvamisest ööbiku hõiskehelidega. „Üürikene“ saavutab sõnastuses paljude korduste ja alliteratsiooni ning assonantsi rakendamise („Salaja sammumas sügise“, „Saagu siis seotud korra keel“) samalaadilise helisevuse. Luuletuse idee on kätketud värssi „üürike elu! Sind teretan ma“, mis annab edasi nii luuletaja eeleegilist meeoleu kõige kauni kadumise pärast looduses, luuletaja varajase surma ja poolelijääva laulu aimdusi kui ka ühtlasi haaravat tunnetust, et antud väheseid õnnelikke päevi tuleb elada täiuslikult. Luuletuse isikustatud piltlikkus on julge („tiib pandud aastatel' õlale!“), julgelt uudne on oma liitriimidega (uha mind: luhapind) ja vahelduvalt voolava rütmiga ka värsitehniline külg. „Üürikene“ on kokkuvõttes poetessi intensiivse elutunde eredaks kajastuseks.

Samas väljaandes ilmus veel loodusluuletus „Vesi“, kus antud meeolupilt ei ole saavutanud eelmiste luuletuste ühtsust, sugestiivsust ja eredust. Ometi on seegi omaaja luule taustal heaks saavutuseks. Kasutatud väljendusvahendeist paistab eriti silma rohkete onomato-poetiliste sõnade osav rakendamine vaikse vetevoolu tormiks-tõusu ja uuestivaibumise akustiliste muljete edasiandmiseks. Luuletuse vabavärss annab seejuures edasi lainete liikumise rütmi. Vaikuse uuestisaabumine pärast tormi tingib niiviisi teksti paratamatu kordumise, millega liitub nähtusest saadud elamuse edasiandmine. Häirivalt mõjuvad aga sõnade vägivaldsed lühendused (näiteks: künnab lain'süle ta; lained piin'pisarail), mis kahjustavad märgatavalt luuletuse sisulist selgust.

Kevade kujutamise alal kuuluvad luuletaja kõige meisterlikumate saavutuste hulka haaravalt meeolukas ning meloodiline luuletus „Tulnud!“ ja esimese õhulise kevadmeeleolu saabumist haruldase pildirikkusega kujutav „Kevade on sala tulnud“. Viimast luuletust läbib kogu ulatuses poeetiline isikustamine, mis haarab lugejat oma

üllatava konkreetseusega. — Kevadet nähakse kiikumas aia ääres toomingate ladvas, seismas lahkeil silmil haljal orasel, õhkumas tuuleõhus, piisku joomas muruema laugelt, oma hõlma võtmas taevast, merd ja maad. Meeleolu süvendamise ja sugereerimise peamiseks vahendiks on mitmekesine korduste süsteem, kus igas salmis etendavad peaosa algusrefraän („Kevade on sala tulnud“) ja lõpprefraän („Kevade, kevade / jälle tuli tagasi!“). Mõju puändiks on pöördumine oma südame poole:

*Kust siis sina, süda,
üksi õigeks saad?*

Selles luuletuses puuduvad täiesti varem sageli esinenud eeleegilised toonid. Rõõmsameelne, õhuline kevadmeeleolu hõljub üle kogu luuletuse. Selle mõjulepääsule aitavad oluliselt kaasa ka rütmivaheldus, assonantside, alliteratsioonide ja teiste vahenditega saavutatud heakõla.

Koidula looduslüürika ei piirdu üksnes loodusemeeleolu omaette kujutamise, vaid võtab sageli ülesandeks sisendada lugejasse armastust kodumaa looduse ja tema ilu vastu. Seega läheneb Koidula loodusluule tunduvalt isamaalüürikale, mõnikord aga, nagu meisterlikus luuletuses „Igatsus“ (1879), esinevad motiivid loodusest ainult lähtekohana lahutamatu seose tunnetamisel kodumaaga. Luuletuse esimeses stroofis annab Koidula seekord pildi võõrast külmast kevadest, millest puhkeb igatsus kodumaa teistsuguse kevade järele:

*Iga mull' pilveke sinises taevas
kõneleb kodumaa päikese teed,
kus aga laineke rajakest kaevas,
kuulen ma kohavat Eestimaa veed.*

Samuti on pildid loodusest sageli filosoofiliste mõtiskluste või armastustunnete kujutamise lähtekohaks.

Vormilt toimub Koidula loodusluules suhteliselt kõige sagedamini üleminek vabavärssi, riimideta ja vahelduva pikkusega värsside kasutamisele. See toimub eriti seoses taotlusega anda rütmivahelduse, onomatopoeetiliste sõnade ja teiste eufooniliste vahendite abil edasi loodusnähtustele omast dünaamikat ja akustikat.

Kogu Koidula loomingu ulatuses on üsna tihti käsitletud ka armastusteemat, kuid algusest lõpuni valdavas

osas kõrvaltvaatlejana, ebaisikulises laadis. Et Koidula ei anna edasi iseenda tundeid ja elamusi, näitab juba see, et ta kujutab sageli ilmselt mehe armastust naise vastu. Seejuures on armastajaile antud vahel ka konkreetseid nimed: Tiiu, Annekene, Andres jt.

Luuletuses „Annekene“ kujutatakse armastuse tärkamist külanoorte Annekese ja Andrese vahel talgutel viljalõikuse töö juures. Seoses tööga käsitletakse armastustemat ka luuletustes „Kedrates“ ja „Vokilaul“. Viimases kohtame esmakordselt eesti luules üksikasjalist tööprotsessi kirjeldust, millega algab iga salm. Näiteks:

*Voki veereb, voki vurab
ratast ringi rahuta!
Pooli peale heie surab
lõimelõnga laitmata.
Lõimelõnga tasandanud
kiire käsi kedrates — — —*

Luuletaja hindab tõsist armastust elu rikastajana ja näitab seda „heldet annet“ inimese elus olulise jõuna elukoidust kuni eluõhtuni (luuletus „Armasta!“). Seejuures ei piirdu poetess armastuse romantilise idealiseerimisega, vaid näitab sageli ka pettumusi ning vastuolusid ja esitab nagu loodusluuleski nähtu põhjal üldistusi. Iseloomulik ses suhtes on luuletus „Lill ja laul“.

Armsama juurde ruttav noormees laulab armsamat idealiseerides:

*Kui õis, mis õitseb heinakuul,
on minu armuke,
mu armuke on nagu laul,
mis täidab südame!*

— — — — —
*Kui kena, vaga, truu ja hell
on minu piigake:
mind meeles kannab muutmata
ta elu otsani!*

Teekonna lõpul näitab end tegelikkus aga kontrastsena:

*Mis salajutt, mis varjul naer
seal kostis kase alt?
Kes võõra kaenlas kõneles
nii mahemagusalt?*

Noormees teeb nähtust järelduse:

*Mu arm on kihvtilill, kus sees
teind pesa nõelav uss!*

*Kui kõrtsilaul, mis igas suus,
nii minu armuke!*

Luuletaja meenutab omalt poolt:

*ja punapalg ja ilu, lust
ning noorus otsa saab.*

Säärase ebatruu neiu osaks saab tulevikus „halb nimi, unustus“.

Sündmustikulist elementi esineb ka reas teistes armastuslauludes, nagu „Kaljukivi“, „Ära looda, et sind usun“, „Kase varjul kogemata“. Sujuva rütmi ja selge sõnastuse tõttu kuuluvad need Koidula armastusluule paremikku.

Ilmselt Heine armastusluule eeskujul on Koidula kirjutanud rea kahestroofilisi luuletusi, kus on esikohal vastuolu väljendamine kontrasti ja antiteesi kaudu („Laulu allikas“, „Õnnis“, „Kui vähe!“ jt.).

Kõige populaarsemaks Koidula armastuslüürikast on saanud „Kaks selget silma“. Emotsionaalne sisu on selles leidnud selge tabava sõnastuse haaravalt sujuvarütmilistes värssides. Väljapaistvamaks saavutuseks on selle kõrval ka sisukas, ketraja-neiu sügavat igatsust julge piltlikkusega kujutav luuletus „Kedrates“. See luuletus on muide leidnud tee ka ukraina keelde tsaariajal Siberisse asumisele saadetud ukraina proletariaadi võitluslauliku Pavlo Grabovski tõlkes möödunud sajandi 90-ndail aastail.

Intiimsemat laadi armastuslüürika hulka kuulub Tartu-perioodist veel luuletus „Eidekene, hellakene“, mis on ühtlasi regivärsilise rahvalauluvormi õnnestunud rakedamise näiteks Koidula luules. Selle luuletuse värse on kasutatud motona jutustusele „Tammiste küla „veskitondid““. Motoga on esile tõstetud kujutatud armastustunnete talitsematust, mis ei arvesta „targa keele keelamist“. Tervikuna on luuletus esmakordselt publitseeritud

alles 1958. aastal näitena Koidula käsikirjalises pärandis leiduvate uute materjalide kohta.²⁴

Armastusteemat käsitlevad ka Koidula teosed lüüro-eepika alal — ballaadid „Kaks kuningalast“, „Rüütli mõrja“ (G. A. Bürgeri järgi), „Narva neitsi“ ja „Udumäe kuningas“ (Kreutzwaldi „Narva kaupmehe tütre“ ja „Udumäe kuninga“ ainetel). Seega jätkab Koidula rahvajutuaineliste ballaadide loomist selles romantilises laadis, nagu seda oli juba sajandi kolmekümnendail aastail alustanud Fr. R. Kreutzwald.

Uudseks sammuks on tekkemuistendi aine käsitlemine värsivormis — luuletus „Maasikas“.

Lüüro-eepilises luules jääb Koidula tunduvalt maha oma lüürika tasemest.

Uueks teemaks Koidula luulepärandis on hällilaulud. Alguse sel alal tegi Koidula juba „Emajõe ööbikus“ W. Waldbrühli hällilaulu „Ohtul“ vabatõlkega. Kroonlinna-perioodil lisas Koidula sellele kaks algupärast hällilaulu: „Hällilaul“ (1879) ja „Hälli ääres“ (1880), milledega ta rajas selle liigi eesti luules.

Hällilaulud on lastele kohandatud loodusnähtuste isikustamise ja loomade antropomorfiseerimisega, nagu:

Väsinuks end päike jooksis, ütles:

Jänes ajab kõrvad kikki, ütleb:

Laulvus on saavutatud rohkete alliteratsioonide, assonantside, onomatopoeetiliste sõnade ja kordustega, milledest on esikohal rahulikkust sisendavad ja meelitavad refräänid:

*Maga, maga, maimuke,
memme magus marjake!*

*Aiu, äiu, hellake,
uinu ka
magama,
suureks sirgud üle öö.*

Koidula luule algupärasest osas on alati tunda elamuse intensiivsust, mis haarab lugejat sageli isegi siis, kui see

²⁴ Vt. 1) E. Ertis, Pilk Koidula luuleloomingulisse laboratooriumi. — „Looming“ 1958, nr. 9 ja 2) E. Ertis, Värsaside kasutamisest Koidula proosas. — „Looming“ 1959, nr. 12.

ei ole leidnud kõigiti korralikku vormi. Luuletuses „Laulud“ (1868) märgib Koidula ise oma luule sügavat elamuslikku alust:

*Laulud pisarad on ikka,
salapiisad südamest:
olgu vägev valusundmus,
olgu hella õnnetundmus
liigutanud lättekest.*

Peale loomupärase andekuse on Koidula luule mõjulepääsu saladuseks suure huvi ja järjekindlusega tehtud töö kunstimeisterlikkuse tõstmise alal. Selle töö üheks konkreetseks näiteks on säilinud vihik, mille pealkirjaks on märgitud „Eesti keele tähenduse sõnad“. Sissekandeist vihikusse näeme, kuidas Koidula on otsinud mõisteile sünonüüme, et avardada sõnavaliku võimalusi, märkinud üles rahva kõnekäände, kuulnud isiku- ja talunimesid ja otsinud sõnade riimimise võimalusi. Vihikus leiutatud riimid halva: salva: talva: valva on leidnud kasutamist eesti luule ühes varaseimas sonetis „Laulu kohus“. Suurt ja hoolikat viimistlemistööd näitab mitmeti ka Koidula luuletuste käsikirjaline pärand. Koidula hilisema luule kunstimeisterlikkuse tõusule on palju kaasa aidanud järjekindlad taotlused leida tundesisu väljenduseks võimalikult konkreetsemad pildid, igale mõisteile võimalikult täpsem vaste, vältida šabloonseid fraase. Kuid juba Tartu-perioodil mõistis Koidula selgesti, et vormikultuuri tõstmine peab tähendama teose kogu teksti alistamist idee teenistusse. Korduvalt rõhutab ta seda aga eriti Kroonlinnas. Nii tõstab ta näiteks kirjas vend Haryle (17. IV 1873) selgesti esile idee juhtivat osa kunsti-teoses, rõhutades, „et kenade luulemotiivide kordaläinud liitumisest ei ole küllalt... Üks sügav juhtmõte peab läbi ulatama kõigest, mille avaldus peab laskma end võimalikult kokkusurutud vormi valada...“ Ja 1881. aastal kirjutatud luuletuses „Küsimused“ ütleb Koidula:

*Mis on laulust kõrgem veel?
— Laulu oma sisu, juur.*

Koidula ääremärkusest Goethe „Wilhelm Meisteri“ eessõnale nägime samuti, kuidas Koidula peab kõige tähtsamaks teoses „sügavate mõtete küllust“.

Koidula luuleloomingu paremik tõusis kaugelt üle aja-
järgu keskmise taseme just kõigi hoolikalt arendatud
kunstivahendite rakendamise tõttu edasiviivate ideede
teenistusse. Eesrindliku ideelisuse primaarsust tõestab
kõige paremini Koidula enda luule areng. Vormimeister-
likkuse üldist kasvu võime konstateerida Koidula luules
kuni luuletaja surmani, ometi omab Koidula luulepäran-
dis kahtlemata esikohta Tartu-perioodi looming, kuna
just sel ajajärgul oli see rahvusliku liikumise kõige edasi-
viivamate ideede teenistuses. Vormimeisterlikkuse kasvu
jätkumine Kroonlinna-perioodil ei saanud korvata Koi-
dula oludest tingitud mahajäämist eesmisest võitlusrin-
dest. Vormimeisterlikkuse kasvu eredaks näiteks võib
tuua soneti „Laulu kohus“ (1883), kus luuletaja on jõud-
nud varasemale luulele iseloomulikust käändelõppude
riimimisest täisriimi rakendamiseni ja teistegi soneti
vormi rangete nõuete täpse täitmiseni. See tähendab suurt
edusammu, võrreldes varasema luulega. Ideeliselt on
sama luuletus aga tõendiks klassivastuolude lepitamise
taotlusest, seega esindab see juba seaduspärase arengu
pidurdamise tendentse ja on seda ohtlikum, mida ereda-
malt on luuletaja oma idee sõnastanud.

Tuleb aga rõhutada, et oma põhilise ühiskondliku
funktsiooni täitmisele — antifeodaalsele võitlusele jäi
Koidula luule lõpuni truuks. Võitluses keskaegse musta-
sajalisuse vastu jäi Koidula kindlaks surmani, andis sel-
leks oma parimad võimed ja on jäänud selles kaasahaara-
vaks eeskujuks tänapäevani.

L. Koidula luulet on tõlgitud vene, saksa, ukraina,
soome, ungari, läti, rootsi jt. keeltesse. Nõukogude ajal
on ilmunud Koidula luulest vene keeles esimesed ulatus-
likumad valimikud „Смуху“ (1945, 1950) ja „Избранное“
(1950), mis on andnud võimaluse tutvuda Koidula luule
paremikuga ka teistel nõukogude vennašrahvastel.

III

LYDIA KOIDULA NÄITEKIRJANIKUNA.

Kui Koidula luuletajana kasutas eeskätt romantilisi
väljendusvahendeid, siis näitekirjanikuna läheneb ta
silmapaistvalt olustikulisele realismile. Selle suuna teo-

reetiliseks ettevalmistuseks oli tõenäoliselt Koidula varajane tutvus saksa 18. sajandi valgustaja Lessingi realismi propageeriva draamateooriaga. Otseseks eeskujuks olid aga saksa lavadel levinud väikekodanlikud lühinäidendid.

Nagu luule alal, nii alustab Koidula ka oma draama loomingut tõkelaenuga — Theodor Körneri ühevaa tuselise farsi „Der Vetter von Bremen“ kohandamisega eesti oludesse pealkirja all „Saaremaa onupoeg“ (1870). Kirjas Kreutzwaldile (17. VIII 1870) teatab Koidula: „Körnerist on ainult tüki käik, motiiv alles jäänud; see on aga eesti rahvusliku ideega seostatud ja ülepea palju muudetud, peale selle veel proosasse valatud, sest et seotud kõne meie emakeeles ja selleks otstarbeks veel väga varane oleks olnud ja siin ülepea hiilgavalt läbi oleks kukkunud.“

Körneri algupärandi farsitaoline ülesehitus jäi Koidula ümbertöötuses püsima. Saksa väikekodanlikele näiden deile omaselt on asetatud tähelepanu keskusse armastaja paar — noor talupoeg Hans ja talurentniku tütar Miina. Nende abielutaotlus on vastuolus Miina isa Muru Miku töotusega anda oma tütar naiseks koolmeistrist onupojale Saaremaalt. Kui selgub, et onupoeg olevat kolm korda Miinast vanem ja rõugetanud näoga, soovib ka Miku ise, et tal ei oleks vaja antud töotust täita. Kõik mainitud kolm tegelast tulevad olukorrast väljapääsu otsides ühi sele mõttele esineda ümberrietatult Saaremaa onupojana ja näivad võetud osas üksteisele ehtsatena. Tekkinud täbaras olukorras selgub nende kõigi ühine soov, millega on armastajapaaril takistus teelt kõrvaldatud. Ülesehitu ses etendab seega olulist osa kergesisuliste komöödia tele omane efekti taotlus selliste kulunud võtetega, nagu tegelaste tundmatuks muutmine ümberriietumisega, ühe tegelase äravahetamine teisega jms. Tegelased ise jäävad seejuures kahvatuiks, skemaatilisteks, nende psüühikat ei avata. Koidula teeneks on aga sündmustiku seosta mine kaasaja aktuaalsete probleemidega ja seoses sellega tabava kriitika suunamine omaaegse kooli, kiriku, mõisa ja valla suhete pihta. Ta iseloomustab Hansu suu kaudu terava satiiriga eriti omaaegset kirikuisandate ja parunite hooldamisel olevat kooli ning õpetaja (nn. koolmeistri) haletsemisväärset olukorda: „Aabits ja katekismus silmi lahti ajades, aabits ja katekismus magama minnes — — —“.

mõtlevad meie vallavalitsused, et nagu kõige mõistmatumad tõlparulised nii tarviliku tõe käest ära annavad, teisi lasevad oma parema vara eest hoolt kanda ja tema kasu käest koorida — kui ometi võidu peaksid koolikasvatama ja paremate koolipaikadega ühtlasi paremaid koolmeistreid muretsema, et need jälle targeimat külarahvast ja külaametnikke koolis võiksid kasvatada!”

Samal puhul märgitakse näidendis ka võimumeeste terrorit, mis tembeldas kõik selletaoliste uuenduste taotlejad „mässajaiks“. — Hans: Paraku! Ei või palju tõtt rääkida iseoma isamaa piiretes, siis on sul juudamärk varsti otsaes! Häda igale koolmeistrile, kellele minu sõnu suhu satuks! Homme oleks ta ametist lahti!

Ühiskondlikult aktuaalsete ideede levitamise kõrval tuleb hinnata ka näidendi suhteliselt rahvapärast, kõnekäändudest ja vanasõnadest rikast keelt. Tegelaste keele individualiseerimiseni aga ei ole jõutud. Algupärandi seotud kõnet esindavad ainult üksikud proosateksti vahele lükitud luuletused, nagu „Vokilaul“, „Päeva ära iial laida“, mida ei saa aga, nagu muudki näidendi teksti, pidada tõlkeks.

„Saaremaa onupojaga“ alustas Koidula eestikeelse repertuaari andmist „Vanemuisele“. On arusaadav, et publik suhtus lavastusse suure heatahtlikkusega, seda enam, et teos ei piirdunud ainult lõbustamise taotlusega, vaid saatis lavalt publiku sekka ka julgeid, erutavaid, südamelähedasi mõtteid. „Saaremaa onupoja“ lavastamine tähendas Koidula-teatri algust.

Järgmine näidend, 4-vaatuseline komöödia „Miina ja Maret“ ehk „Kosjakased“ oli oma ülesehituselt sammuks edasi, kuna selles on juba loobutud eespool mainitud liiga farslikest, kulunud lavalisist võttest, sündmustik on enam keskendatud ning võitlus vastaspoolte vahel paremini esile toodud. Tulipunktis on rahvale hariduse andmise probleem, millega seoses rünnatakse alalhoidlikkust.

Sündmustik on kokkuvõttes järgmine. — Linnas rätsepaks õppinud Tõlla-Hans tuleb külla tagasi, kus ta on saanud suure päranduse. Talutütar Nääri Maret jätab maha oma austaja Luige Siimu, et abielluda Hansuga ja päästa tema rahaga võlgadesse sattunud kodutalu. Tõlla-Hans eelistab aga vaest, töökast ja ausat Suli Miinat, kelle

*Koidula „Kosjakased“ „Vanemuises“ 1870. Mareti
ja Miina osades Heinrich Rosenthal ja
Harry Janssen.*

akna alla ta istutab jaaniööl kosjakase. Maret on nüüd valmis Siimu vastu võtma, kuid nüüd loobub temast ka Siim, kes mõistab hukka abielu raha pärast: „Ma olin rikkam kui teised, sul läks minu raha tarvis; sellepärast sa mind tahtsid, ja tõukasid mind nurka, kui lootus sulle teist, rikkamat näitas! Nüüd, kui su nõu nurja läinud, nüüd olen ma sulle jälle hea küllalt! Nüüd aga saab ka minu südame kannatus täis!“

*Koidula „Kosjakased“ „Vanemuises“ 1945. a. detsembris.
Hans ja Miina.*

Koidula jõuab ses näidendis Eesti külaühiskonna kujunemisprotsessis juba 60-ndail aastail ilmsiks tulnud klassivastuolude kajastamiseni. Ta näitab, kuidas külakurnajad ei pea külakehvistu hulka kuuluvaid üldse inimesteks. Vastandkujudena on esitatud Nääri Maret ja Suli Miina. Esile tõstes viimase töökust ning ausust ja vastu seades seda Maretile laiskusele ning jultunud, ülbele omakasu tagaajamisele, väljendab Koidula oma sümpaatiat külakehvistule. Tõlla-Hans on näidendis antud „uue aja“ esindajana, kes on saanud linnas „ilmlikus seltsis“ pähe „mässajad mõtted“ ja taotleb kõigepealt „kooliasjade“ parandamist. Tema suu kaudu väljendab Koidula omaenda demokraatlikku programmi. Edasiviivate uuenduste vaenlastena esinevad mõisakubjas ja vallavanem, kelle huvid ühtivad mõisnike ja kiriku huvidega ja keda toetavad küla rikkamad. Tõlla-Hans nimetab selliseid „tagasikiskujaiks“ ja „parunite kannupoisteks“ ning asetab nad häbiposti: „Palvetavad ja lobisevad järele, mis teine mahedalt ja keeruliselt neile jumala või inimeste

nimel ette laulab . . . Häbi niisuguste kahe-jala-lonkajate üle! Nad ei saa mitte aru, et nad muud ei ole kui käsi-puud, mille varal teised oma kasu poole üles ronivad." On vihjatud ka kohtu ebaõiglusele, kuna see laskis end altkäemaksuga ära osta. Tõlla-Hans ütleb: "... õigus olgu õigusele, mitte suurema kukru ega täiema viinatoobi teener."

Näidendi ühiskondlikuks eesmärgiks oli sisendada võitlustahet ja optimismi ning koondada read ühtseks võitlusrindeks rahva feodaalsete pimestajate ja orjastajate vastu. Tõlla-Hans ütleb komöödia lõpus: "... ja seda ma tahaksin näha, kes meie vaimu ja ihulikku õigust peaks jõudma kütkes pidada!"

"Kosjakaskede" ideelist mõjulepääsu kahandab aga selline kunstiline puudujääk, nagu mustvalge printsiiibi skemaatiline rakendamine tegelaste iseloomustamisel vastavalt omaaja väikekodanliku komöödia traditsioonidele. Skeemi kasutamist näeme selles, et intriig rajaneb järevalt heade ja halbade inimeste vahelisele kokkupõrkele, kusjuures head (Tõlla-Hans ja Miina) võidavad, halvad aga (Maret) saavad oma palga. Esimestega liitub Siim, kes saab lõpuks aru oma ebaõigest teest. Nii saame paratamatult ebaelulised, idealiseeritud, ühekülgselt valgustatud kujud ja nende kaudu põhiliste vastuolude ebaelulise lahenduse. Näidendi elulisust vähendab veel ka võõraste algallikate mõjul sissejäänud ebarahvalik motiiv — kosjakase istutamine jaaniööl väljavalitu akna alla. Seda kommet tuntakse küll Saksamaal, mitte aga meil.

Võrreldes „Saaremaa onupojaga“ pääsesid „Kosjakaskedes“ siiski ühiskondlikud tendentsid tunduvalt rohkem kõlrama ja see kindlustas publiku huvi ka selle teose vastu. Arvatavasti tuleb otsida põhjust, miks „Kosjakased“ jäi käsikirja, eeskätt selles, et kasvava eesti kodanluse tõusiklike elementide vastu sihitud nooled tundusid liiga valusatena ja paljastavatena, ja seda ka Jannseni perekonnale lähedastes ringkondades. „Kosjakased“ ilmus esmakordselt trükist alles Nõukogude Eestis 1946. aastal.²⁵

Saavutanud kogemusi nii naljamängude kirjutamise kui ka lavastamise alal, jõudis Koidula eesti esimese

²⁵ Vt. Lydia Koidula Näidendid. Tallinn 1946.

Säärane Mulk,

ehk

Sada wakka tangusoola.

„Säärane Mulk“ kirjanduslik.

Ümberõstamine kõigile korrale on äärmiselt.

Tartus, 1872,

Trükitud B. Gläferi juures.

„Säärane mulgi“ tiitelleht.

algupärase näidendi, kolmevaatuselise komöödia „Säärane mulk ehk Sada wakka tangusoola“ loomiseni (1871). Näidend lavastati „Koidula-teatri“ viimase tükina 1871. aasta juunis.

Ka selles näidendis toimub anekdooditaolise, farsliku sündmuse taustal aktuaalsete päevaprobleemide käsitus, kuid kõigepealt selle vahega, et kogu ainek on ammutatud kodusest miljööst. Võttes aluseks „Pärnu Postimehes“ „Kiviristiga“ ühes ning samas numbris ilmunud

anekdootliku loo „Kassin mõistus teeb kahjo“, kus räägitakse odratangude toomisest Saaremaalt Pärnu turule, kavatses Koidula esialgu anda uuele näidendile pealkirjaks „Kolmkümmend vakka rukkitangu“. Päevaprobleemide käsitlemise ülesanne kasvas aga peagi üle sellest kavatsusest ning dikteeris meile tuntud pealkirja.

Väikekoodanliku draama traditsiooni kohaselt on ka „Säärases mulgis“ esikohal armastusteema, mille arendamisega on siin osavalt seotud kaasaja talurahvast huvitavaid küsimusi, nagu talukohtade päriseksostmise, rahvahariduse puuduste ning tartlaste ja mulkide vahelise vaenu probleemid, mis kirjaniku enda märkamata valgustasid tegelikult uusi tüüpilisi suhteid vaeste ja rikastunud talurahvakihtide vahel. Seoses armastusteema käsitlemisega oli Koidula ideeks propageerida noorte nn. südameõigust elukaaslase valikul, seoses ühiskondlike küsimustega aga veel kord selgitada rahvahariduse tõstmise tähtsust ning ühtlasi lepitada vaenu kahe naabermaakonna, Tartu- ja Viljandimaa talupoegade vahel.

Armastusteema traditsioonilise arendamisega õnneliku lõpplahenduseni käib ka selles näidendis kaasas tegelaste kombekohane jaotamine mustvalge printsiibil. Meeldivate tegelaste rühma kuuluvad kõigepealt peretütred Maie kosilane noor mulk Männiku Märt, Maie ise, tema ema Anne ja kooliealine vend Jüts, ebameeldivate rühma aga Märdi võistleja Erastu Enn ja tartumaalase talupere-mehe Peeter Pint, kelledest viimane teeb näidendi lõpus läbi murrangu vastassuunas. Juba pealkirjaga esiletõstetud Männiku Märt — „säärane mulk“ — on kirjaniku ideede peamiseks kandjaks ja kõige aktiivsemaks teostajaks.

Koidula mõistis, et feodalismivastases võitluses on esmajärguliseks tingimuseks kõigepealt talurahva majanduslik vabanemine mõisa ikkest. Kapitalismi kiire areng 60-ndaist aastaist alates lõi selleks soodsaid eeldusi, millele tuli pöörata tähelepanu. Mõisnikud vajasisid raha kapitalistlikuks muutuvate mõisamajandite arendamiseks ja olid seetõttu sunnitud eraldama mõisamaade küljest maatükke äramüümiseks. „Säärases mulgis“ on sellise soodsa olukorra kasutamise eeskujuna esitatud Männiku Märdi kuju.

Männiku Märti on kirjanik püüdnud kui eeskuju kõigiti idealiseerida. Ta on temasse koondanud kõik eesmärgi

saavutamiseks vajalikud omadused. Märt on aktiivne, edasipüüdlik, töökas, leidlik, arukas, karske, mehine, tugev, meeldiva välimusega ja viisakas. Eriti on aga tema majanduslikku edu seotud hariduse tähtsuse hindamisega. On rõhutatud, et just haridus on kõigi selliste väljapaistvate omaduste alus. Veel enam on Märti idealiseeritud armastajana, kus ta langeb juba täiesti välja külaelu miljööst. Keel, millega Märt pöördub oma väljavalitu poole, on äärmiselt suhkurdatud ning lilleline. Selles domineerivad täielikult sellised romantilised-ilutsevad meelitussõnad, nagu: lillekene, roosikene, minu armsam õis, pääsukene, lõokene, tuipoeg, kanapoeg, maasikas, silmatera, südamerõõm jms. Märdi mehisusega on selline sõnavalik ilmses vastuolus. Kuid kõigest liialdamisest hoolimata sisaldab Männiku Märdi kuju siiski neid olulisi jooni, mis olid omased eesti edasipüüdlikule talupojale 60-ndate aastate majandusliku ja kultuurilise tõusu protsessis.

Vastandkujuks Männiku Märdile on Erastu Enn, keda on iseloomustatud komöödia kangelase esiletõstmise huvides sihilikult ühekülgselt. Juba välimusestki on ta ebameeldiv oma rõugetanud näo, punaste juuste ja sõjaväeteenistusest hoidumise eesmärgil äraraiutud pöidlaga. Ta on Männiku Märdi võistleja nii kosilasena kui ka majandusliku edu alal, kuid ta ei taotle eesmarke ausalt, vaid riukalistele võtetele ning rahavõimule toetudes. Sellisena on Erastu Enn tüüpiline kapitalismi kasvandik.

Kummagi võistleja huviobjekt Maie on esitatud meeldiva aruka neiuna, kel ei puudu aga mõned naiseliku edevuse jooned. Maie on teoses peamine „südameõiguse“ idee kandja. Ta eelistab kindlat abielu „südame järgi“. Erastu Ennu enesekiitmisele ja uhkustamisele vastab Maie: „Au ja au on kaks asja. Sandinärus võib enam au elada kui siidsärgis.“

Tähtsal kohal komöödias on Maie isa Peeter Pindi kuju. Peeter ei taha anda oma tütart Märdile — „säärasele mulgile“! Teatavasti oli talude päriksostmine alanud 60-ndail aastail kõige elavamalt Viljandimaal, mille jõukamad talupojad olid asunud võlgadesse sattunud talusid omandama ka naabermaakondades, hoolimata talude endiste elanike saatusest. Sellest tekkis nende, nn. mulkide vastu naabermaakondades vaen, mida Koidula kajastab Peeter Pindi kuju kaudu, kes oli pidanud oma

endise talu mulgile ära andma. Koidula näitab, et Peeter Pindi allakäik oli tingitud tema tagurlikust hoiakust, mis väljendus eredalt eriti hariduse alahindamises. Ennast täis Peeter Pint eelistab koolitarkusele iseenda tarkust, satub rumalusest ja tagurlusest Erastu Ennu riugaste võrku ning naeruvääristub lõpuks täielikult anekdootliku tangumüümise looga. Selliste kogemuste mõjul saab Peeter Pint viimaks aru oma seisukohtade ekslikkusest ja kahjulikkusest. Tema ümberkujunemine lahendabki vastuolud ja aitab rõhutada kirjaniku ideed, et hariduse ja uuenduste tee viib progressile.

Peeter Pindi ümberkujunemises etendavad olulist osa ka tema naine Anne ja kooliealine poeg Jüts. Käbeda taluperenaisena, kes on teinud oma mehe „tuhvialuseks“, on Anne täiesti eluliselt antud kuju. Jütsi kujus on publikut paeluvalt tabatud noorukile omast hingeelu ja tegutsemise loogikat. Oma poisikeseliku kavaluse ja taibukusega päästab ta end alati täbaraist olukordadest ja koolitarkuse tähtsus selgub kõige konkreetsemalt isale just tema kaudu.

Tuleb hinnata, et Koidula on kasutanud ka kangelaste keelelist karakteriseerimist. Erastu Ennul, Annel, Jütsil, Peeter Pindil on neile omane individuaalne keel. Idealiseeritud kangelase Männiku Märdi keel oma romantilise šablooniga jääb aga selle kuju põhiomadustega vastuollu ja kahandab seega usutavust.

Koidula suhtumises komöödia tegelastesse valitseb algusest lõpuni huumor. See algab juba peategelaste eesja perekonnanime allitereerimisega.

Kui võrreldes eelmiste näidenditega tegelaste iseloomustamises võib konstateerida tunduvat edusammu, siis ülesehituse alal on autor ikka veel kinni väikekodanlikule komöödiale omastes võtetes. — Sündmustik on üles ehitatud erandlikule, anekdootlikule juhtumile — tangumüümise loole. Juhtival kohal on šabloonne armastusintriigi arendamine: isa tahab tüdriku mehele panna oma kasulise soovi kohaselt, tüdriku aga valib elukaaslase just isa soovi vastaselt oma südame järgi. Võistlejate liiga tendentsliku iseloomustamise tõttu on publikule teatris juba algusest peale selge, et küsimus laheneb Männiku Märdi kasuks. See asjaolu kahandab intriigi teravust ja seega ühtlasi huvi sündmustiku käigu vastu. Farsi traditsiooni mõju on tunda selles, et tegelased jagu-

nevad liiga järsult vastakaiks ja et juhuslikele välistele asjaoludele on antud liiga tähtis osa. Puudujääkide hulka tuleb lugeda ka tegevuse sagedane pidurdamine pikade monoloogidega (juba esimeses vaatuses järgnevad üsna lühikese aja vältel seitse pikemat monoloogi, mis maaoludes tunduvad eriti sobimatutena) ja sageli kasutatud kõrvaleütlemised, milledega antakse kuuldavalt edasi kangelaste salajasi mõtteid (näiteks Märdi õuestuleku stseenis II vaatuses). Miinustena tuleb võtta ka seda, et selliste ühiskondlikult tähtsate, aktuaalsete probleemide valgustamine, nagu tartlaste ja mulkide vahelise vaenu ja hariduse tähtsuse küsimus, on jäänud ühekülgsesks ning pinnaliseks: selgub, nagu oleks vaenu põhjuseks ainult arusaamatus ja nagu oleks haridus eeskätt majandusliku jõukuse ja heaolu eeltingimuseks.

Tuleb aga arvestada, et märgitud ülesehituse puudujäägid olid tolle aja teatris tavalisteks nähtusteks ega häirinud seetõttu publikut. Lava algelisis ei võimaldanudki välja tulla nõudlikuma tükiga. Koidula edusamuks kompositsiooni alal oli siiski suhteliselt ladus ja pidev tegevuse arendamine, pinevuse tõstmine astmelise tõusu otstarbeka rakendamisega kuni Erastu Ennu võidutsemiseni (III vaatus 9. stseenis), millele järgneb lõpplahendus *deus ex machina* traditsiooni järgi — väljastpoolt ootamatult sekkalöõva jõu kaudu: Männiku Märdi võidus etendab olulist osa tema vastase ootamatu areteerimine vallavalitsuse käsuga.

Esimese algupärase näidendi katsena oli „Säärane mulk“ uudseks ja sisukaks teoseks. Komöödia vaatajat kui ka lugejat haarasid aktuaalsete probleemide esiletõstmine ümbritsevast tegelikkusest, autori humaanne suhtumine naise loomulikku õigusesse elukaaslase valikul, elavad tegelaskujud, rahvalik dialoog, küllalt väljendusrikas keel ja küllaltki kaasakiskuv huumor. Sellisena oli komöödia väljapaistvaks saavutuseks ning eeskujuks 19. sajandi näitekirjanduse hilisemaile autoreile, nagu J. Kunder jt.

Pärast siirdumist Tartust Kroonlinna ei olnud Koidulal enam nii soodsaid võimalusi teatriharrastuste jätkamiseks. Kuid algupärase repertuaari andmise vajadus jäi talle nüüdki südamelähedaseks asjaks. Nii võtab ta ülesandeks anda uus algupärane käsikiri 1880. aasta laulupeoks. Teos valmis mõninga hilinemisega 3-vaatuselise

komöödiana pealkirja all „Kosjaviinad ehk Kuidas Tapiku pere laulupidule sai“ ja jäi käsikirja. Nii trükki kui ka lavale pääses see näidend alles Nõukogude Eestis (1946).

„Kosjaviinade“ juhtideeks on võitlus kultuurivaenulikkuse vastu külas. Huumoririkalt kujutab autor, „kuidas Tapiku pere laulupidule sai“, näidates neid takistusi, mida tuli võita küla eesrindlikumatel inimestel, et osa võtta laulupeost.

Võrreldes „Kosjakaskedega“ kajastab „Kosjaviinad“ tegelikkust konkreetsemalt ja ulatuslikumalt. Saavutusena tuleb eriti hinnata, et komöödia positiivsed kujud Tapiku peretütar Eeva ja vallakirjutaja ning pasunakoori juht Kristjan Kelk on antud suhteliselt realistlikumalt. Eriti haarab Eeva oma tunnete siirusega. Tema tunnete ja mõtiskluste vastuolusid ja kahklusi on edasi antud monoloogides traditsiooni kohaselt, mida alustas juba antiikkirjanduses Euripides ja millega Koidula tutvus tõenäoliselt Schilleri „tormi ja tungi“ perioodi näidendite kaudu. Komöödia keskne kuju Tapiku Toomas on kujutatud farsliku tava kohaselt liialdatult koomilisena, peaaegu karikatuursena. Siiras muusika-armastus teeb ta siiski sümpaatseks. Tooma naises Malles on näidatud aktiivset, kuid igandite küljes rippuvat taluperenaist, kes peab tühiseks nii muusikaharrastust kui ka haridust. Malle kuju on naeruvääristatud heatahtlikus, humoristlikus laadis, lastes tal iseendal paljastada oma käitumises peituvad vastuolud. Rõhutades igal parajal juhul „tasase ja pehme“ naise iseloomu, etendab Mall sealsamas rangelt juhtivat osa perekonnas; pidades end kõige targemaks, laseb ta end kõige jämedamalt petta vagadust teeskleva kelmil Prits Treieril. Viimase puhul on reljeefselts esile tõstetud teesklemise oskust. Armastusteema arendamises etendab tähtsat osa talu teenijatüdruk Triinu, keda on naeruvääristatud meheleminekuhimulise vanatüdrukuna selles laadis, nagu see sageli esineb rahvaluules.

Selleski näidendis kuulub kõige tundavam puudu jääk kompositsiooni alale. Selleks on ebausutav kosjaviinade vahetamine, mis etendab pealegi tegevuse arengus olulist osa.

Varem alati esinenud seotud kõne põimimine proosateksti „Kosjaviinades“ puudub.

Olgu märgitud, et kuigi Koidula kaks käsikirja jäänud näidendit „Kosjakased“ ja „Kosjaviinad“ saadeti pärast autori surma tema sõprade poolt trükivalmis käsikirjadena Viljandisse Leokese kirjastusse, jäid need siiski juba eespool märgitud põhjustel avaldamata. Selle asemel avaldati sama kirjastuse poolt meelsasti hoopis nõrgemaid, täiesti eluvõõraid näidendeid. Koidula trükkimata näidendite kohta levitati aga üksmeelselt arvamust, et need on sisult täiesti tühised ja autori poolt viimistlemata ega vääri seetõttu tähelepanu. Sellise hinnangu tähtsaks juurutajaks oli hiljem A. Kallas oma „Tähelennus“.

Kuna käsikirjad polnud kättesaadavad, korrati kirjanoduslugudes seda autoriteetsena näivat hinnangut üksmeelselt. Alles „Kosjakaskede“ lavastus „Vanemuise“ teatri poolt 1946. aastal ja „Kosjaviinade“ lavastus Lydia Koidula nimelise Pärnu Draamateatri poolt 1953. aastal tõestasid publikust täis saalide ees veenvalt, et seni mahamaetud näidendid on uuesti ellu tõusnud ja võimelised veel tänapäevalgi ideeliselt õiges, historismiprintsiipi rakendavas kunstilises tõlgenduses naudingut pakkuma.

Märkigem veel, et Koidula töö näitekirjanduse alal ei piirdunud eespool käsitletud nelja teosega. Ajakirjas „Linda“ 1903. aastal (nr. 33) avaldatud näidendikatkendist näeme, et Koidula on töötanud oma elu Tartu-perioodi lõpuaastail veel mingi uue teosega dramaatika alal. Katkend sisaldab haruldaset tabavat kriitikat kapitalistlikule arenguteele asunud eesti külaelu kohta. Selgub, et talupoegade maalt väljarändamist põhjustab nende ränk majanduslik olukord. Näeme ka, et Koidula ei usu tegelikult keisri poolt kingitud „priiuse“ müüti. Ühel tegelasel (Kure Kaarlil) laseb autor ütelda julge, otse üleskutsena mõjuva tõe parunite kohta: „... enne kui nad jalge all on, hoopis jalge all, enne meie õigust kätte ei saa.“

Koidula näidendeil oli oma aja kohta võrdlemisi terav ning tabav publitsistlik joon, mis tõstis progressiivselt esile eriti maa haridusliku eluga seotud akuutseid küsimusi, kritiseeris mõisnikke ning kodanluse konservatiivse-klerikaalse suuna seisukohti. Kirjanik jõudis elu jälgides eesti külaühiskonna kujunemisprotsessis 60. aastail ilmsiks tulnud klassivastuolude äramärkimiseni. Ta sümpaatia jääb seejuures demokraatliku suuna esindajate ja tööka külakehvistu poolele. Andes teatrile eestikeelse repertuaari, ei piirdunud Koidula ka kunstiliselt tol ajal

valitseva saksa väikekodanliku draama lavaliste traditsioonide rakendamiseks. Ta suutis anda oma draamaloomingule mitte ainult sisult, vaid ka keelelt rahvusliku iseloomu. Koidula näidendeis on kasutatud ohtralt rahva-keele väljendusrikkusi, mõnel määral võib koguni rääkida individuaalse loomingu seostamisest folkloorse rahvadraama traditsioonidega, nagu need esinevad improviseeritud proosa- ja luuleteksti vahelduse näol mardikadri-, jaanipäeva jt. kommetes.

Koidula saavutused näitekirjanduse alal jäid väljapaistvaks eeskujuks kogu 19. sajandi eesti draamaloomingule.

IV

LYDIA KOIDULA JUTUKIRJANIKUNA.

Lydia Koidula loomingu jutukirjanduse alal on seotud kõige tihedamalt ajalehe toimetamise ülesannetega. Kuna kaastööliste võrk oli väga piiratud, tuli lehe jutunurgad ja ilukirjanduslikud lisad täita peamiselt omade jõududega. Juba „Pärnu Postimeest“ toimetades tuli Koidulal alustada sel alal Jannseni abistamist, Tartus aga langes selle ülesande täitmise pearaskus juba Koidula õlgadele. Seetõttu said „Eesti Postimehe Jututuba“ ja „Eesti Postimehe Lisaleht“ Koidula jutuloomingu vara-aidaks.

Tuleb arvestada asjaolu, et piiratud tööaja tõttu nõudis ajalehe regulaarne ilmumine alatasa kiirustamist. Sellest on tingitud perioodiliselt ilmunud proosateoste kunstiline viimistlematus. Aga ruttamine ühes alati uue materjali nõudmisega tingis ka jutuloomingu suhteliselt kõige suurema ulatuse. Bibliografeeritud on seni 82 teost. Täielikus väljaandes kujuneks Koidula jutulooming vähemalt niisama mahukaks kui luule- ja draamalooming kokku. Seni on selle enamik aga jäänud vanade ajalehtede veergudele ja on lugejaile kättesaadav ainult arhiividest. Seejuures tuleb arvestada, et valdav osa Koidula jutuloomingust on ilmunud anonüümselt või isa Jannseni nime all.

On põhjust väita, et suur osa Koidula žanriliselt väga mitmekesisest loomingu- ja tõlkelaenu- ning aluseks olnud algupärandite avastamisega on seni ainult juhusli-

kult tegeldud. Kuid ka jutukirjanduse alal on laenude puhul Koidulal olnud palju omalt poolt juurde lisada, ta fabuleerimise ja olustiku kujutamise oskus on ajalehe jutunurki täites kiiresti kasvanud, see on ületanud varsti isa Jannseni jäme-didaktilise, primitiivse laadi. Arenedes realismi suunas nii olustiku kui ka hingeelu kujutamise alal, andis Koidula jutukirjanduseski rea eeskuju pakkuvaid teoseid ja sai nii Kreutzwaldi kõrval meie 19. sajandi jutukirjanduse arengu üheks tähtsamaks mõjutajaks. Kirjanduse arengu jälgimise huvides ei ole põhjust tähelepanuta jätta ka tõlkeid. Kui hea tõlkekirjandus on etendanud iga maa kirjanduslikus elus tähtsat osa, siis eesti rahvusliku kirjanduse arengu algstaadiumis oli võimalik esialgu saavutada uusi võite peamiselt just tõlgete kaudu, mis rikastasid ja andsid edasiviivat eeskuju mitte ainult sisuliselt, vaid ka vormiliselt. Just eeskätt tõlgete kaudu avati teed uute ainevaldkondade, uute žanride, uute suundade ja uue sisu juurde.

Juba Koidula esimene astumine loomingulisele areenile „Pärnu Postimehes“ avaldatud anekdootliku vestega „Kivirist“ (1861) kajastab mõneti Koidula ilmet proosakirjanikuna. Juba siin leiame Koidula hilisemale jutuloomingule omase realistliku ainekäsitluse ning rahvaliku keele taotlemise, kalduvuse üldistuste tegemiseks sententside ja õpetuste näol, kusjuures domineerib huumor.

„Kivirist“ vestab loo naiste keelepeksmisest, mis viib kaks naist (Leena ja Anna) pesu pesemise juures tülli. Üks kopsab teisele kurikaga nii kõvasti pähe, et see heidab hinge. Hoiatuseks teistele naistele pannakse sinna paika kivirist, mis oma „tumma suuga“ kuulutab: „Kes elu tahab armastada ja häid päevi näha, see vaigistagu oma keelt kurja eest ja oma mokad kavalust rääkimast.“

Kumbagi naist iseloomustatakse sellise rahvakeelse piltlikkusega, nagu:

„olid sel ajal küllalt, nagu kaks kassi, teineteist küünistanud“;

„kelle keeled teravamad on kui karuohakad“;

„poleks sul tarvis pead nii lookas kanda“;

„toppigu omad ninad sinna, kus kirp hammustab“.

Vestes kohtame sententse, nagu: „Kes ei taha tööd teha, ei pea ka mitte sööma“, „kelle leiba ma süön, selle laulu ma laulan“.

Veste lõpus ütleb autor humoristlikult:

„Suureks õnneks ei ole meie naistel, kui teineteisega keelt peksavad, iga kord kurikaid käes, muidu oleks meil hoopis enam leskmehi.“

Koidula järgmiseks teoseks jutukirjanduse alal oli „Ojamölder ja tema minia. Üks jutt eesti rahva rõõmuks ja õpetuseks, mis Lydia Jannsen üles pannud“. Jutustus ilmus 1863. aastal 68-leheküljelise raamatuna, äratas sisuka ja rahvakeelse teosena kohe tähelepanu ning tõlgiti noore eesti kirjanduse näitena varsti soome, kokkuvõetult ka ungari ja saksa keelde.

Selline edu oli Koidulale endale piinlik, kes oli arvatud teose autoriks isa Jannseni agarusest. Kuid polnud midagi parata. Teose saksakeelne originaal kuulus vähetuntud saksa „rahva-“ ja lastejuttude autorile L. Würdig'ile (1818—1889) ja kandis pealkirja „Auf der Grabenmühle oder Geld und Herz“ (1858). Koidula on teinud Jannseni eeskujul kohati katseid sobitada algupärandi sisu kohalikesse tingimustesse, kuid alles väheste kogemuste tõttu on valdav osa jutustuse tekstist jäänud siiski üsna sõnasõnaliseks tõlkeks.

Jutustuse lahkuminekut kohalikest tingimustest märgiti juba 1882. aastal „Oleviku Lisalehe“ artiklis „Meie novellakirjandus“, kus näidati, et „Ojamöldris“ antud tegevuse ajal — 1812. aastal — oli meil alles orjapõlv, mille tõttu „olivad sarnased sündmused, kui meile siin maalikse, meie rahva seas otse võimata“, ei saadud siis „priitahtlikult“ sõtta minna, ei olnud ka sellist vallakirjutajat ega testamenditegijat.

Kuid vaatamata sellele, et „Ojamölder“ ei ole originaalne teos, ei saa sellest siiski üle minna lihtsalt plagiaadiks tembeldamisega, nagu tehti 30-ndate aastate kodanlikus kriitikas. Teos oli sammuks edasi nii Koidula isiklikus arengus kui ka tähtsaks mõjuteguriks eesti varasemas jutukirjanduses. Kuigi jutustuse sündmustik oli asetatud 1812. aastasse, kajastas see progressiivselt 60-ndate aastate tegelikkust. Lugeja nägi selles külaühiskonna diferentseerumist rikasteks ja vaesteks. Ta sai ilmeka pildi võrsuva eesti kodanliku klassi hulgas lokkamalööva kogumiskire julmusest. „Püsti-ihnsa“ kõrgi Ojamöldri ahnus ja jõhkruks oli vastandatud vaese tööka neiu aususe ning väarikusega. Ullad inimlikud omadused olid seatud seega kõrgemale rahavõimust.

Oli esitatud kõige põhjal ka selgesõnaline mõjuv üldistus: „rahaahnus on kõige kurja juur, — ja: mis inimene külvab, seda saab ta ka lõikama.“ Eri motiivina esineb jutustuses vene rahva patriotismi ja kangelasikkuse esiletõstmine 1812. aasta Isamaasõjas. Jutustuse V peatükis öeldakse: „Uhke Prantsus oli kaks asja unustanud: vene isamaa-armastuse ja vene talve... ei pannud mikski, et üheainsa auahnuse läbi miljonid elu ja tervise kaotasid.“

Edusammuks on ka teose keel, mille lähenemine rahva-keele rikkuste kasutamisele on silmapaistev.

Koidula jutukirjandusliku loomingu peamised liigid kujunevad välja seitsme aasta jooksul, alates esikteose ilmumisest (1861—1867). Ühtlasi tähendab see ka Koidula küpsemist jutukirjanikuna.

Ideoloogiliselt on jutustuste alal uueks panuseks kõigepealt tõlkelaen W. O. Hornilt: „Peruamaa viimne inka“, mis ilmus samuti eri raamatuna (1866), kuid Johann Jannseni nime all (139 lk.). Teos on sihitud neegrite ekspluateerimise vastu kolooniais. Raamatus öeldakse: „Kõik seda kurja, mis ristirahvas seal teeb, ei julge ükski sulg üles kirjutada ega paber vastu võtta... Kulla pärast nägin ma inimesi mõrtsuka käte all surevat! Kulla pärast nägin ma külad ja majad põlevat.“ Raamat jutustab Peruamaa viimasest kuningast-inkast ja neegrite julmast orjastamisest hispaanlaste poolt.

1867. aastal esineb Koidula „Eesti Postimehe Jututoas“ uue liigiga — ajaloolise jutustusega „Narva linna all“. Nähtavasti on jutustuse koostamine toimunud seekord suhteliselt iseseisvamalt. Seoses Narva linna vallutamise kujutamisega Vene vägede poolt jutustatakse ses teoses kahe noormehe murdumatust sõprusest, kes armastavad üht ja sama neitut. Jutustus algab järgmiselt: „Kui teil, sõbrad, midagi selle vastu ei ole, siis kõneleme vahel jälle üht omal maal sündinud lugu, mis minu arvates mitte igav ega ilma õpetuseta ei peaks olema ja hakkame varsti peale.“

Sündmuste jutustamine toimub põnevalt ning jõuab mõjuka traagika kujutamiseni (sõber tapab eksikombel sõbra). Väljapaistvalt on kasutatud meeoleolude süvendamise võtet harmoneeruvate looduspiltide kaudu:

„Kottpime novembriöö laotas omad mustad tiivad

kangelaseks on saksa vastavate muistendite alusel Preisi kuningas Prits. Viimast on näidatud õiglase valitsejana, kes ainsana riigis on võimeline talitsema mõisa ülekohut. Õiguse otsijaks on lihtsameelne talupoeg. Mõisa ülekohtust antakse ere, tabav pilt.

See Koidula ladusas rahvapärases keeles edasiantud jutt on lugejaile niivõrd meeldinud, et teda on 30 aastat hiljem üles märgitud rahvajutuna, mis on juba kohanenud meie vastavale traditsioonile. Koidula mõisarentniku asemel esineb selles tige mõisahärra, talupoja asemel moonakas ja Preisi Pritsu asemel kuningas.

Hubast õpetliku tendentsiga lühijuttu esindab Koidula varasemas loomingus „Kuidas 2000 rubla kaasaraaha võib kaotada“ (1865), mille aine autori andmeil on elust võetud. — Jutu algul märgitakse:

„Igapäises elus juhtub mõnikord asju, keda kellegi sulemees nii kentsakalt välja poleks arvanud ja ära mõtelnud. Üks niisugune lugu sündis mõne aja eest ühes külas, keda „Eesti Postimees“ mitme asja pärast nimetada ei taha.“

Jutus on teineteisele vastu seatud kaks kosilast — lombakas ja ahne Lombo Pärt ja kehv, kuid auväärt, hea südame ja õiglase meelega Ráni Prits. Pärt taotleb igal tingimusel abielu taluperemehe Raapsi Peedi hoolealuse Tiinaga, kel on suur kaasavara 2000 rubla näol. Tiina päästab sundabielust aga külarahvas, kes laob peigmehele pulmapäevaks haokood uste ja akende ette, nii et see välja ei pääse ja on sunnitud ettevõttest häbiga loobuma.

Jutu keel on rahvapärane, kujukas, jutustamine ladus.

„Jututoas“ ilmunud lühijuttude hulka varasemast jutuloomingust kuuluvad veel 1867. aastal ilmunud „Leitud vara“ ja „Kuninga auks“. Esimeses toimub tegevus kaugel Venemaal, Moskva linna taga, teises aga Inglismaal. Mõlemad jäävad jooksva ajaviitekirjanduse tasemele, mille konventsionaalne sisu ei paku lugejale uusi väärtusi.

Omapärased on Koidula kirjeldava sisuga reaalinelsed või ajaloolise sisuga proosapalad, mis paistavad silma oma piltlikkusega, sisaldades seejuures sageli kõrvuti asjalike kirjeldustega romantilist meeoleutsemist ja õpetuste jagamist. Selliseks palaks on näiteks „Allikad“ (1867), mis algab romantiliselt: „Teekäija, istu kena allika ääre maha, vaata tema hõbeselget vett, kuula

tema tasast nirisemist, küsi, kust ta tuleb..." Järgneb 4-stroofiline luuletus „Vaikne allik, kes sa voolad". Pala lõpeb aga üsna asjalike seletustega allikate tähtsusest, Sahaara kõrbest ja selle oaasidest allikatega, tervisvee-allikate neljast liigist ja nende otstarbest, petrooleumi-allikatest ja „magusa vee" allikatest.

Palas „Viinapuu" (1867) kirjeldatakse üsna asjalikult, mis on viinapuu, kus ta kasvab, räägitakse viinapuu saagist ja arenguloost, palas „Sukanõel" (1866) antakse aga allegooriline kujutus ennast ülehindava sukanõela saatusesest. Seejuures on pala nimetatud „ennemuistseks jutuks".

Inglismaa sõja ettevalmistuse puhul Abessiinia vastu esitab Koidula geograafilise pala „Abessiinia rahvas ja nende kuningas" — „et lugejad selle maa rahvaga tutvaks saaksid" (1867).

Ilmekaks näiteks reaalinelistel paladel piltlikust ainekäsitlusest ja selle seostamisest kasulike õpetuste jagamisega on „Sõna-kaks mõne meie- ning võõramaa loomadest". Palas jutustatakse ämblikkudest ja sisalikkudest, nende liikidest ja eluviisidest. Toogem näite:

„Niisugune loomake [sisalik vees] elab vagusi oma märjas toas, ei näe iial päeva tõusvat ja looja minevat, ei tea, et uus trükiseadus välja on tulnud ja president Lincoln Ameerikamaal kurjategijate läbi otsa saanud... on ometi omas märjas toas nii rahul ja rõõmus, et kui keegi rikas mees oma uhkes majas kulla ja hõbeda vahel ei ole! Mingem ja õppigem sisalikust!"

„Üks teine sisaliku sugu loom, nimega k a m e e l e o n, mis ka puu otsas ronib, kel väga suured silmad ja väga kuinud keha on, ajab ennast nagu mõni rumal inimene lõõtsa viisi ülesse, säeb oma neli pikka jalga üksteise ette ja mõtleb siis: mina ise ja ei keegi muu! Sedamööda, kuidas tema oma tuju ehk Jumala ilm õues on, muudab ta oma karva pea valgeks, pea punaseks ehk kollaseks jne., nagu see teine kahekeelne mees või naine, kes iga tuule järele purjed säeb."

Uueks liigiks Koidula varasemas proosas on veel koha- muistendite kirjapanek, mille esimeseks näiteks on „Emajärv ja Virtsjärv" (1867).

Näeme, et Koidula ei piirdu juba jutuloomingu varasemas arenguetapis kaugeltki ainult konventsionaalse ajaviitekirjanduse pakkumisega, vaid mõistab hukka

ühiskondlikku õiglusetust, jagab teadmisi, taotleb eeskujude näitamise ja halva naeruvääristamise kaudu moraalselt kasvu. Ta teeb seda kõike eeskätt ilukirjanduslike vahenditega, kujundirikkalt ja haaravalt, hea kirjandusliku maitsega.

1868. aastast alates on Koidula jutulooming peaaegu kõigis oma liikides välja kujunenud. Edasises arengus toimub Tartus ühiskondliku võitluse teravnemise perioodil selle silmapaistev ideeline aktiveerumine, üksikasjalisem seostumine kaasaja eesrindliku ühiskondliku võitluse ning ümbritseva elu konkreetsete nähtustega. Kroonlinna-perioodil toimub aga seoses teatava taandumisega rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna positsioonidelt pearõhu asetamine inimese siseelu jälgimisele, tavaliselt mingi erakordse sündmuse valgustuses.

Koidula esileküündivamaiks aktuaalse, kohaliku temaatikaga proosateoseks on „Enne ukse lukutamist“ (1868), „Ainuke“ (1868), „Tammiste küla „veskitondid““ (1869), milledega liituvad Kroonlinna-perioodilt juba märgitud uue kallakuga „Surma suus“ (1878), „Valk-rahala lööja“ (1879), „Juula“ (1880), „Talvine metsasõit“ (1880), „Loigu perenaine“ (1881) ja pooleli jäänud „Vildako valla vaenelaps“ (1872) ning „Liisu“ (1878). Need teosed tähistavad Koidula algupärase jutuloomingu tuumikut. Meile lähedaste ühiskondlike suhete ja olustiku kajastamine toimub veel jutustuses „Raudin“ (1879).

„Enne ukse lukutamist“ käsitleb kaasaja üht teravamat ühiskondlikku küsimust — talupoegade väljarändamist Venemaa sisekubermangudesse, mis oli 60. aastail rohkete ikaldus- ja nälja-aastate tõttu eriti silmapaistev. Koidula asub ühtaegu Kreutzwaldiga selle nähtuse vastu võitlema. Kõrtsi-Priidu kuju kaudu hoiatab ta petiste eest, kes meelitasid talupoegi omakasu huvides oma kohti maha jätma. Tendents juhib autorit tegekkuse ühekülgsel valgustamisele, mis jõuab jutu lõpplahenduses välja ebatüüpilise olukorrani: talukoha rendi oodatud tõstmine mõisniku poolt jääb ära, ühtegi valla talupoegadest enam välja ei randa, neist aga, kes olid varem ära läinud, on kuulda ainult nuttu ja viletsust. Vaatamata sellele saame jutust siiski mõninga pildi talupoegade raskest olukorrast mõisa ikke all. Jutu keel on rahvalik.

Jutustuses „Ainuke“ saavutab Koidula juba enne oma draamaloomingut väljapaistva oskuse seostada armastusintriigi humoristlikku arendamist osavalt oma aja aktuaalsete ühiskondlike küsimustega. Koomilistest kosjalugudest vesteldes asub autor just I laulupeo eelsel aastal kaitsma selliseid ajajärgu eesrindlikke taotlusi, nagu lauluseltside asutamine ja nende kaitsmine kirikuõpetajate rünnakute vastu, uue kirjaviisi eelistamine, kohtade päriseks ostmine, kooliuuenduste vajadus, kiriku haridusevastase, pimestava tegevuse selgitamine, kodanlik-klerikaalse suuna esindajate poolt halvustatud eesti rahvalaulu väärtuste esiletõstmine. Viimasel ülesandel esitab Koidula jutustuses rahvalaule („Läksin loogu võttemaie“) ja teisi luuletekste ning propageerib nende laulmist. Ta mõistab hukka kiriklike ringkondade taotlust mätta rahvalaul „suure risti ja kivikodade alla“ ning müüa selle asemel „teist segast vett puhta eest“. Vastupidi isa Jannseni tuntud rahvalaulu halvustamisele asutakse jutustuses seisukohale, et rahvalaulu „loomuliku koore ja rikka sisu vastu harva mõni uhkes ülikonnas astuja riimitud öde... saab“.

Tunduvat edu on märgata tegelaskujude joonistamises. Iseloomud antakse edasi ilmekate rahvalike kujunditega. Täiesti realistlikult, idealiseerimata ja märkitavalt on joonistatud eriti taluperemehe Vaariku Villemi kuju, kes uhkeldab omakasupüüdlike protsessimiste ja teiste inimeste sissevedamise oskusega. Armastusintriigi kandjais, peategelases Lohasaare Andreses ja tema „ainukeses“ kohtame realistlike joonte kõrval romantilise ilustamise jooni. Kõige peamise Andreses kujus oskab kirjanik ära ütelda ainsa lausega: „Tema laulis ja hõõveldas jälle ja kiusas tööd, et tolm taga.“ Andres esineb jutustuses autori enda väadete kandjana. Tema väljavalitu Tiiu tunnete kujutamises oskab autor jääda diskreetseks ning erutada lugeja fantaasiat:

„Ja Tiiu?

Kes läheb ühe naisterahva südame mõtteid seletama, pealegi kui ta sõnu hoolega suus lukus hoiab? „Vesi voolab, vesi veereb“, aga tema põhja ei näe ükski.“

„Ainuke“ on Koidula jutuloomingu iseloomulikumaid ja silmapaistvamaid saavutusi.

Koidula paremate proosateoste hulka Tartu-perioodist kuulub ka jutustus „Tammiste küla „veski-

Jutustus on antud mina-vormis, tegevuskohaks Koala vald Tallinnamaal.

Mina-kangelane märgib, et kirjutaja on pahane tema (jutustaja) isale sellepärast, et see on pannud oma pojad tema poja Rangu Ruudiga ühte kooli, kus nad tarkuses koguni tema pojast ette jõuavad. Raskete tingimuste tõttu rändab isa Saraatovi, mina-kangelane pääseb aga jõuka Peterburi-onu toetusel Tartu „suurkooli“, kus valitseb „võõras“ vaim. Pärast ülikooli lõpetamist arstina praktiseerib ta Peterburis ja ostab siis oma kodukanti mõisa, kus ehitab endale kalevivabriku ja kavatseb abielluda tütarlapsena, keda taotles endale ka Rangu Ruudi. Viimane on jäänud Tallinnas kaupmehena pankrotti ja põgenenud Venemaale. Sealt tuleb ta — valehabeme tõttu tundmatuna — kalevivabriku sekretäriks, meelitab oma õnneliku võistleja vabriku kõrge korstna otsa, heidab tõstekorvi alla ja otsustab koos võistlejaga surra. Viimase hirmuelamused kahe päeva jooksul kõrge korstna otsas on edasi antud usutavalt ning üksikasjaliselt ja moodustavad jutustuse ülesehituses kulminatsiooni, millega saavutatakse pingeline põnevus. Kangelane lõpuks pääseb, kuid halli peaga.

Koidula näitab 70-ndate aastate eesti kodanlust juba edasijõudnuna — umbes sel arenguastmel, nagu ta oli tegelikkuses näinud soome kodanlust: ei toimu enam talude, vaid juba mõisate ostmise ja omade vabrikute rajamine. Kuid kehtivate kooliolude suhtes asub autor endiselt ründaval seisukohal. Jutustuses öeldakse:

„Meie kõik teame, mis vaevaline tee see meile eestlastele on, võõra keele ja tundmata kõne varal enestele õpetust ja tarkust muretseda, kus meie rahval õigus on seda õpetust ja teadust oma emakeeles enestele korjata. Teame ka, et rohkesti neid elab, kes seda teed meile kellegi hinna eest ei tahaks kergitada. Miks ei? Sest et „saksa setuksed“ palju pruugitavamad kahepaiksed nende käes, kui selge sõna ja teritatud tarkusega eestlased.“

Sealsamas märgitakse, et koolid peavad „eestlastele nende keelt ja olekut kõige suuremaks patuks, kellest meid sõna ja teoga kõigest väest püütakse pöörda ja parandada“.

Ei ole jäänud kajastamata ka teadlikkuse kasv, mis oli tingitud kaugemaist kohtadest ja eri rahvustest tööliste kokkupuutest vast-asutatud vabrikuis:

„Linn oli küll väike, aga vabrikute ümberkaudu kogus igast oma ja Venemaa neljast tuulest palju töörahvast kokku, need teadsid rohkesti juttu ajada sest, kuidas muil mail ja pinnul elu ja olu sigineb.“

Seega ei ole „Surma suus“ ainult erakordse pingeni arendatud armastusintriigi kujutamine, vaid ka edasiviiv võitluse jätkamine südamelähedaste ühiskondlike eesmärkide eest ja uue ajajärgu realistlik kajastamine.

Kapitalismi kujunemise perioodi iseloomulikke nähtusi kajastab ka lühijutt „V a l s k - r a h a l ö ö j a“, mis ilmnes „Eesti Postimehes“ 1879. Selles näidatakse, kuidas rikastumiskirg ei vali vahendeid ning lihtsameelsemad inimesed langevad kavalamate ohvriks. Jutu sündmustik on kokkuvõttes järgmine.

Väikelinna kingseppmeister Pigi juurde tuleb Tallinnast uus üürnik, kes nimetab end loomatohtriks. Ta lubab kosida kingsepa inetu meheleminemise-himulise tütre, tutvustab end salaja vale-kümnerublase tegijana ning lubab saladuse hoidmise eest poole tuludest anda kingsepale. See erakordne sündmus ei ärata lihtsameelses kingsepas kahtlust. Kasuahnusest annab ta üürnikule 10-rublase asemel eeskujuks 50- ja 100-rublase. Üürnik aga kaob tähelepanematult kogu rahaga Tallinna tagasi. — „Valskraha“ pole tal vaja tehagi, „seni kui kelme maailmas on, kes teisi kelme nõnda usuvad, nagu kingseppmeister Pigi „lojuste-tohtrit Naaritsit“ uskus“.

Lühijutt annab edasi ajajärgu tüüpilisi nähtusi kujukas keeles. Iseloomulikud on sellised piltlikud väljendid nagu: „Aga Liisu röugetanud unine nägu läks korruga lahedaks, nagu kevadine päevapaiste üle kündmata jäänud kõrrevälja läigib.“

Jutustuses „J u u l a“ (1880) ei ole traditsioonilist armastusteema käsitlust enam otseselt seotud ühiskondlike küsimustega. Keerulise armastusintriigi arendamise kõrval langeb siin pearõhk olustiku kujutamisele, mis on detailne ja realistlik. Tegevuskohana on antud Kallastu küla Nuude saarel Noarootsi saarestikus, kuid autor pöördub lugeja poole: „Nuude saare nime pole sul tarvis maakaardi päält otsima minna, armas lugeja... Juula... võiks pahaks panna, et mina tema piigapõlvest lugu nii lausa maailmale välja kuulutan.“ Miljöö kujutamine, kus tegevus toimub, algab saare elu üldisest iseloomustamisest ja jõuab üksikasjalise tõsielulise pildi

andmiseni Juula kodust. Tegelaste keelt on püütud individualiseerida. Nii räägib setu oma keelt segi vene keelega: „ta kurdab aga vast — on nevestast ilma jäänud.“

Erakordseks sündmuseks on, et Juula armsam loeb end eksikombel mõrtsukaks, põgeneb ja arvatakse surnuks. Juula kannatused ulatuvad traagikani. Lõpuks aga eksiarvamused selguvad ja saabub õnnelik lõpp, kus ei puudu isegi ootamatult saadud rikas pärandus.

Kodumaise ainekuga miniatuuride parimaks näiteks on „Talvine metsasõit“ (1880). See on haruldast kujundirikas, paljude luulekatekanditega kokkupõimitud lüüriline talvise looduse kirjeldus metsast läbisõidul. Koidula luulele omase isikustamisega on antud talvisest metsast meeldejäädvalt ere ning haarav pilt. Nagu loodusluules, on siingi loodusilu kirjeldamine seostatud patriootiliste tunnetega, mida rõhutab otsekui refraanina korduv retooriline lause: „Ilus oled isamaa!“ Otsene looduskirjeldus jõuab isikustamise alusel välja retoorilise pöördumiseni ja läheb siis paiguti märkamatult üle mõistukõneks: „Terita tegu ja ihu sõna, Eestimaa poeg! Õiguse ja tõe seltsis murra maha vägivaldsed väed! Laiad lahud isamaa laanes: laske läbi sinise taeva sära, kullendavaid päikeseteri, ilustava tuule virguvat vuhinat!“ On täiesti selge, et miniatuuri lõpus ei pöörduta ainult metsa poole, kui öeldakse: „Jää jumalaga, lumine mets, ei jää sinu kevade tulemata!“

Tuleb hinnata, et Koidula parimais teoseis ei ole looduskirjeldusteski kunsti pakkumist kunsti pärast, vaid väljendatud meeolud on seostatud ühiskondliku missiooniga.

Viimases proosateoses „Loigu perenaine“, mis ilmus 1881. aasta teisel poolel „Eesti Postimehes“ (nr. 24—43), ületas Koidula ulatuselt kõik varasemad algupärased jutustused. Ülesehituselt läheneb see oma sündmustiku põhiliinide keerulise põimimise, tegelaste rohkuse, tagasihaaramisvõtte ulatusliku rakendamise ja sündmustiku jaotamisega peatükkideks juba romaanižanrile. Peatükid kannavad pealkirju: „Noor mõrtsukas“, „Õhtul“, „Kalevi kalmukünkal“, „Rätsep Tõnise hea nõu“, „Südamelaps“, „Ärakadunud poeg“. Neist esimese ja viimase peatüki süžeealine seostamine Tanili kuju kaudu lähendab teost kõige tunduvamalt seiklusjutu tra-

ditsioonile, mida märgib juba pealkirjadegi sõnastus. Muidu aga leiame üsna suurt huvi olustikuliste ja psühholoogiliste üksikasjade edasiandmise vastu, mis kajastavad kaasajale iseloomulikke nähtusi. Esikohal on siiski kahe õnnelt abiellunud paari saatuse jälgimine, kelle lastest saab aga lõpuks õnnelik paar. Koidulal õnnestub siin armastusteema šabloonilise arendamise ja seiklusjutule omaste erakordsete sündmustega (lapse tapmine teise lapse poolt jm.) liita ajajärgule iseloomulikke jooni, nagu on Loigu talu peremehe Kristjani rahavõimule ja pettusele rajanev abiellumine. Sellega seoses esineb maa kapitaliseerumise perioodile iseloomulik „faustiline“ konflikt, mida Karl Marx märkis Molière'i „Ihnuse“ puhul — konflikt „akumuleerimisiha ja nautimisiha vahel“.²⁶ Ihnes Kristjanis tekib nimelt kirk naabripere meeldiva, kuid vaese kasutütre vastu, mis on vastuolus ta kogumiskirega ja teeb ta ajuti koomiliseks. Rikkust on näidatud inimsüdamete kalestajana ning julmade iseloomujoonte arendajana, mis toob kaasa ausatele inimestele suuri kannatusi. Seoses sellega tõuseb tähtsale kohale tegelaste siseelu jälgimine, mis toimub Koidulale omaste rahvalike vahenditega, negatiivsete tegelaste puhul koomilisi jooni teravdatult esile tõstes. Nii öeldakse vanas eas esilepuhkenud armastuskire kohta: Kristjan oli „halli pääga alles a-b-d kooli õpilane ses raskes ametis. Kui vana katus põlema lööb, siis pole enam kustutamise lootust.“ Rikka pererahva üllatust, kui naabripere mees tuleb kosja mitte peretüttele, vaid kasvatada võetud vaesele lapsele, antakse edasi järgmiselt: „Kui suuretüki pauk oleks korstnast alla pererahva keskele langenud, see poleks midagi olnud selle äkilise sõnumi kõrval! Peremehel kukkus piip suust maha, pereide silmad tahtsid toa põlema sütitada ja kambris kukkus kolinal tool vastu maad — jah, oli ime küll!“

Olustikulisi üksikasju annab Koidula tavaliselt edasi eeskätt ekspositsioonis. Kirjeldused arenevad tal realistlike detailide kasvu ja sisulise tiheduse ning tabavuse suunas. Iseloomulikuks näiteks on „Loigu perenaise“ algus:

„Paks punane ruun redelvankri ees kaapis ammugi mulda maast üles. Vankri otsas istus, selg looma poole,

²⁶ K. Marx, Kapital I. Tallinn 1953, lk. 516.

naabriperenaine, kes Loigu peremehe seltsis tahtis laadale sõita. Kergu Kadri lai hõbedane sõlg säras kevadise päikese paistel, paksu siidirätiku lilled kaelas hiilgasid, punasemad veel kui aiaäärsed tõrvaäied Loigu õues. Miks ei? Kadri oli paksakas jõukas perenaine, kellest kõik vald asja pidas."

"Loigu perenaine" näitab oma rikka sõnavara ja rahvalikult sorava ning piltliku jutustamisoskusega kirjaniku kunstimeisterlikkuse kasvu jätkumist. Kuigi ei käsitleta enam aktuaalseid ühiskondlikke probleeme, ei puudu jutustusel siiski olulisi sisulisi saavutusi, milleks on kõigepealt kapitalistlikus ühiskonnas arenenud omandustunde ja rahavõimu laostava mõju näitamine inimsuhetele.

Mõningat lisa Koidula algupärasele jutukirjandusele pakuvad ka lõpetamata jäänud jutustused "Vildako valla vaenelaps" (1872) ja "Liisu" (1878). Esi­meses antakse iseloomulikke kujusid kapitalistlikuks muutuva küla miljööst, nagu Voisaare Margus, keda valitakse valla peakohtumeheks selle tõttu, et ta meestele viina ostab, vaeste vastu on ta aga kitsi ja julm. Voisaare Margus annab ema kui ka isa kaotanud vaeselapse kasvatada paadunud joodikule Tipsu Toomale, kes võtab endale selle ülesande kasu saamise sihiga. Vaeselapse kohta öeldakse: „Sest need kingad pigistavad kõige valusamalt, keda inimesel jalga ep olegi panna.“ — „Liisu“ alapealkirjaks on „Jutt rahva elust“. Sündmustiku juhtideeks on: õnnetus ei käi kive ja kände mööda. Puuseppmeister Madis Rõng, tubli viisakas poiss, kel on jõudu „nagu noorel pullil“, jääb metsas kukkuma kuuse alla ja muutub puujalaga invaliidiks. Ta abiellub metsavahi tütre Liisuga. Sel korral on Koidula esmakordselt võtnud täiesti teadlikult ülesandeks näidata armastajaid idealiseerimata. Liisu kohta ütleb autor: „Näost ei või ma Liisut ka mitte üleliia kiita, oli niisama kui mitu tuhat teist tütarlast, ei mitte otsekohe inetu ega õunailus.“ Lisaks selgub, et Liisu põdes juba noorest põlvest „jooksjahai­guse“ käes. Uueks õnnetuseks on Madise surm rabandusse. Nende isatuks jäänud kaks poega muutuvad „poolmetsalisteks“, hakkavad laisklema ja ema petma. Jutustus lõpeb pildiga, kus ema ootab poegi koju, saab siis aga teada, et nad joovad kõrtsis, mis „lõi nagu noaga rindu“.

Nähtavasti jäi jutt pooleli selle tõttu, et võetud uus ülesanne elu pahupoolte kujutamiseks juhtis selliste tõsielust võetud piltide andmiseni, mis ei jätnud enam mingeid võimalusi traditsiooniliseks õnnelikuks lõpp-lahenduseks, teistsuguse uue tee leidmine osutus aga raskeks.

Kirjanduslike eeskujude kasutamises jääb Koidulal kuni loomingulise töö lõpuni esikohale saksakeelne ja saksaaineline kirjandus, kuid 60-ndate aastate lõpust alates võtab ta endale teadlikult ülesandeid mitmesuguste materjalide alusel rikastada eesti jutukirjanduse temaatikat ka lähemate naabrite — lätlaste, venelaste, ukrainlaste ja soomlaste elu kujutamise kaudu. Läti ainekute osutub meile seejuures kõige lähedasemaks ja annab jutustuses „R a u d i n“ olulist lisa uute, kapitalistlikuks kujunevate ühiskondlike suhete kajastamise alal.

„Raudini“ tegevuskohana on antud Muustaka kihelkond Koiva jõe ääres. Juba jutustuse algul antakse üsna tabav pilt uuest olukorrast: „Orja-aeg kadus ja sellega pärishärra rahapunga raskus: päilised tahavad palka...“ Vanade harjumuste küljes rippuv mõisnik ei ole suuteline kohanema uutele tingimustele ja satub võlgadesse. Ülbe suhtumine viib ta kokkupõrkesse mitte ainult jõukamate talupoegade, vaid ka kohaliku saksa kodanluse esindaja Busku'ga. Mõisnik lööb kohtumeest piitsaga, kuid saab hiljem metsa vahel tubli nahatäie — „Ükskord keeb iga pada üle“. Saksa kodanluse esindaja vastuolu mõisnikuga edaspidi aga kaob, kuna tal tekib vajadus viimasega liituda, et demonstreerida talupoegadele oma üleolekut neist. Liitudes aga jääb majanduslik ülekaal juba saksa kodanluse esindaja (Busku) poolele.

Seega on kajastatud uusi kodanlikke suhteid tüüpiliselt. Üks jutustuse tegelane, kohtumees Sarve Jaan ütleb tabavalt: „Hunt ei söö hunti, vaid lammast.“

Vene vennasrahvaste ainekukku asub Koidula kasutama pärast eesti esimest laulupidu jutustustes „Olesja“ ja „Kosma Minia“, mis ilmuvad 1869. a. lõpupoolel „Eesti Postimehe Jututoas“. „Olesjat“ alustab Koidula võetud ülesande teatavaks tegemisega:

„... saagu siin mõni sõna jutu kombel ühest eluloost räägitud, kuidas neid omal ajal miljonid ära elanud: orjapõlve eluloost, mille kadumise mälestusepidu meil kõigil alles meeles ja südames liigub. Jutustaja on üks vene

keele raamatukirjutaja, kellel oma rahva raske enneaegne põli kangesti südamesse on käinud, ja kui meie ka mitte sõna-sõnalt tema sõnu ei või kätte ütelda, temast maaltud kaju tahame lugejale jõudu mööda silma ette panna."

"Olesjas" jutustatakse vaba kasakaneiu elukäigust, kes langeb abiellumise teel pärisorjaga ka ise pärisorja olukorda. Mõisahärrased laostavad varsti ta loomupärase elurõõmu ja hea tervise. Olesja lahutatakse halastamatult mehest ja lastest.

"Vene raamatukirjutaja", kellest Koidula sissejuhatuses räägib, on ukraina naiskirjanik Marko Vovtšok (kodanikunimega Maria Vilenskaja), kes avaldas mainitud jutustuse 1857. aastal oma esikteoses, jutustuste kogus „Rahvalikud jutud“ pealkirja all „Козачка“ („Kasaklanna“). Marko Vovtšoki esikteos oli ideeliselt suunatud feodaal-pärisorjusliku korra aluste vastu ja äratas sellisena demokraatlikes ringkondades kohe laialdast tähelepanu. Kirjanik esitas konkreetseid fakte mõisnike omavolist ja metsikustest, näitas pärisorjuses vaevleva talupoja olukorra õiglusetust ja raskust. Seejuures oli Marko Vovtšoki esikkogule iseloomulik mõisnikuseisusest inimeste kõlvatuse vastuseadmine pärisorjuses olevate talupoegade aususele ja töökusele. Lihtinimese traagika tõusis kirjaniku jutustustes eredalt esile just selle kaudu, et ta oskas anda alati tabavaid, konkreetseid pilte sellest, kuidas kehtiva korra tingimustes surutakse halastamatult maha kõik, mis on pärisorjas inimlikku ning head.

On selgunud, et Koidula tutvus Marko Vovtšoki rahvalike juttudega saksakeelsete tõlgete kaudu, mis ilmusid ajakirjas „Die Libelle“. Ta valis neist just kõige teravamalt antifeodaalse sisuga teose „Kasaklanna“ ja andis sellest mõningate lisandite ja rohkete kärbetega vaba tõlke, kus ta jutustuse pärisorjusevastast suunda veelgi enam teravdas. Nii iseloomustab ta omalt poolt Olesja uut olukorda pärast abiellumist: „Lahtine linnuke oli puuri leidnud ja vardad ei olnud puuril kuskil haljaste okstega ära kaetud. Ta pidi õppima, mis orjaelu oli, orjaelu higi ja koorma all, kus põldu hariti teistele, seni kui kodu kõik hukka läks; kus koormat kanneti, ilma et tänu vastu anti, ilma et jõud tohtis nõrkeda ja õlad väsida. Siis tuli küll endine vaba elu kodukülas noorikule

meelde, siis voolasid salaja ka pisarad: tema noored aastad pidid ju mööda minema vaeva ja orjuse all ja tema ise oli seda tahtnud."

Kui originaalis märgitakse Olesja surma puhul, et mõisaproua, kellele ta oli kõik ohverdanud, ei tahtnud teda korralikult mattagi, veel vähem hingepalvet lugeda lasta, siis ütleb Koidula selle asemel hoopis teravamalt: „pärispidaja tahtis teda mulda panna lasta nagu kõera tee ääres."

Suurema löövuse saavutamiseks lisab Koidula omalt poolt üldistusi. Nii ütleb ta emaks saanud Olesja kohta: „Ema silmavesi on kibe, kõige kibedam — orjaema silmavesi. Piina ja vaeva all kasvatab ta oma lapsi teistele piinata." Omapoolse üldistuse annab Koidula ka jutustuse lõpus, näidates sellega, et antud pilt on tüüpiline: „See oli orjaelu endisel ajal. Selle ühe sarnaselt on miljonite elu ära elatud. Ja meie aegil julgeb veel inimesi olla, kes seda aega vabandavad."

„Olesja" vabatõlge on Koidula kõige teravamaid rünnakuid feodaalsete igandite vastu. Ühtlasi tuleb seda hinnata kui teerajamist slaavi rahvaste kirjanduse tutvustamise alal, mis võimaldas eesti lugejail esmakordselt kontakti astuda ukraina 19. sajandi kirjanduse klassika sügavalt rahvaliku traditsiooniga.

„K o s m a M i n i a " käsitleb vene 19. sajandi kirjanduse üht kõige populaarsemat teemat — rahva patriootilist vabadusvõitlust võõraste sissetungijate vastu. Huvikeskuseks on nimelt vene rahva kangelaslik vabadusvõitlus poola interventidega 17. sajandi algupoolel. Selle sageli käsitletud teema puhul on demokraatlikku leeri kuulunud autorid üksmeelselt esikohale tõstnud rahva keskelt võrsunud kangelase Kosma Minini, konservatiivse maailmavaatega autorid aga vürst Požarski kuju. Koidula kuulub esimesse leeri. Jutustuse kangelane Kosma Minia („ehk Kosma Minin, nagu vene mees ütleb") on esitatud rahvakangelase eeskujuna, kelle kaudu kujutataksegi kaasahaaravalt vene rahva vabastusvõitluse patriotismi. Hoopis unustatud ei ole siiski ka vürst Požarski osa, kelle „ümber kogunesid vürstid ja härrad kokku, nagu Minia ümber alamad". Jutustuse lõpul öeldakse: „Minin ja Požarski, need nimed helisevad iga venelase südamest tagasi, sest nad tähendavad Venemaa priiust Poola valitsuse alt." Sealsamas valgustatakse

ka Venemaa tugevnemise tähtsust Baltimaade suhtes: „Peeter Suure, viienda Romanovi all, langes, kuidas kõik teame, Balti maakond Vene kaitsmise ja valitsuse alla, kelle all ta sest saadik veel on. See on rahu toonud meie piiridele, kus seni aja tüli ja riid Baltimaade pärast alaline olnud.“

Seoses väarika lihtnimise asetamisega kangelasena esikohale propageeritakse teoses mitmeid progressiivseid ideid. Nii asub autor näiteks aadliseisuse eelistamise vastu, lastes öelda Kosma isal Andrei Minial: „Kes auahnust nõnda orjab, et ta hea inimese nime vähemaks peab kui kõrget seisust, see, vaatke aegsasti ette, see ei kõnni mitte õiget teed! Uskuge mind, üks hea inimene maksab tihti enam kui kümme uhket nime.“ Kosmat ennast laseb autor veenvalt selgitada, et ristiusu poolt jutlustatud leplikkus saatusega on ebaõige ja ohtlik.

Kui Kosma ema ütleb: „Aga võin mina ehk sina jumala nõu ja tahtmise vastu parata?“, siis vastab sellele Kosma: „Ema, kas see jumala nõu ja tahtmine on, et miljonid ohkavad, kui teised nende nutust naeravad? Kas see jumala nõu ja tahtmine on, et meie vaenlased meid piinavad ja surmavad, kui ometi meie oma kätte antud on endid nende voli alt päästa?“

„Kosma Minia“ on Koidula jututoodangus esimene teos, mis on kirjutatud mitte ainult vene ajaloolist aines-tikku, vaid nähtavasti ka venekeelseid materjale kasutades. Seda on põhjust oletada tekstis esinevate venekeelsete sõnade ja vormide alusel, mis on edasi antud osalt vene, osalt eesti tähtedega, nagu: барин, бабки; sudar, mamenka (eideke), Simeona poeg (vrd. сын Симеона). Muidugi ei lülita see veel täielikult välja võimalust, et kombekohaselt on toetatud mõnel määral ka vastavaile saksakeelseile allikaile. Vene keele elementide olemasolu tekstis ei lase siiski oletada tõlget saksa keelest. Minini ja Požarski temaatika on vene ja ukraina kirjan-dusteadlaste poolt põhjalikult läbi töötatud ja bibliografeeritud. Selle põhjal on olnud võimalik kontrollida, et vastav originaal puudub vene ja ukraina keeles. Seega jääb üle oletada, et Koidula on koostanud „Kosma Minia“ enam-vähem iseseisvalt, mida toetab asjaolu, et Koidulal oli tol ajal juba küllaltki kogemusi ajaloolise jutustuse žanri alal. Kõige suuremaks raskuseks oli sel puhul loomulikult ajalooliste üksikasjade õige edasiand-

mine. Ses suhtes esinebki „Kosma Minias“ rohkesti eksimusi.

Ideelise sisu ning hea jutustamisoskuse tõttu on „Kosma Minia“ esileküündivaks saavutuseks.

Soome temaatikat asus Koidula proosas käsitlema juba enne oma reisi Soome, ilmselt mõningaile seni avastamata kirjanduslikele eeskujudele toetudes. „Eesti Postimehe Kalender ehk Aastaraamat“ avaldas kahes osas (1870. ja 1871. aasta lõpul) Koidula jutustuse „Imatra kose suus“. Teos algab Soome kirjeldusega ja jutustab siis erakordse loo rikka taluniku kahe tütre sattumisest väljapääsmatusse olukorda Imatra jõe saarel. Seoses sellega antakse tabav pilt kulakliku talumehe ihnsusest, kel „seal rahahunnikud sees on, kus õigusepäraast süda peaks tuksuma“. Tütred päästetakse, kuid üks neist, keda isa paneb vastu tema tahtmist rikkale mehele, uputab enese. Seejuures mõistetakse hukka raskustele alistumise meeolusid ja ebausku. Jutustuses näidatakse, et ihnsus ja rikkus teevad südametuks.

Selleski jutustuses ilmneb Koidulale omane üldistuste andmine. — Soomet kirjeldades öeldakse: „Sügav, palav armastus kodumaa kohta ei kustu ka seal, kus tänamata pind ja külm rasket töövaeva tagasi ei tasu.“

Koidula ulatuslikust jutuloomingust tuleb aga hinnata ka lääne-euroopa ainekku käsitlevate teoste edasiviivat osa eesti proosa arengus, vaatamata sellele, et need selgesti kujutavad endast enam või vähem täpseid tõlkeid.

Tähelepanu pälvivad siit kõigepealt ajaloolise sisuga teosed, mis õhutasid patriotismi ja olid ideoloogiliselt suunatud reaktsioonileeri võimutsemise vastu. Iseloomulikumaks näiteks sel alal on pikem jutustus „Johanna d'Ark“ (1869), kus kujutatakse Prantsuse rahvuskangelannat Jeanne d'Arc'i (nimetatud ka Orleani neitsiks) kodumaa vabastajana. On näidatud, kuidas katoliiklik mustasajalisus reetis isamaapäastja, müües ta vaenlastele ja süüdistades teda nõidumises, mis tõi kaasa põletamise tuleriidal. Kangelanna surma kohta öeldakse: „Ta suri... ära antud oma vaenlaste viha ja vaenu kätte, õelate preestrite kohtu alla ustud! Ta suri seda hirmust surma, kellega selleaegne vaimulik kohus oma vägivalda kõige rohkemini püüdis maailmale tunnistada, ja oli ometi puhas ja süüta.“ Nõiduste nägemist seletatakse teo-

ses ebausuga. Mustasajalisi vaimulikke nimetatakse „jesuiitide tõuks“ ja „ussipesaks“.

Progressiivse kallakuga on „Martiniiko ja Korsika“ (1874) ja „Austria rätsepasell“ (1875). Esimeses jutustatakse algul Napoleoni esimese abikaasa „Josepina“ põlvnemisest Martiniko saarelt ja Napoleoni noorpõlvest Korsika saarel ning minnakse siis üle Prantsuse kodanliku revolutsiooni kajastamisele. Kuigi teoses puudus revolutsioonile õhutamise tendents, oli juba teema ise nii „hell“, et tsensor ei julgenud nõustuda teose avaldamisega tervikuna. „Austria rätsepasellis“ on tege-
laste hulgas Gustav Adolf, „tähetark Keppler“ jt. Jutus-
tus annab pilte ajajärgu karmidest eluviisidest ja kom-
beist, muuseas „inimesekauba seltsist“, kes müüs türk-
lastele orje jms.

Selliste ulatuslikumate ajalooliste teostega liitub aines-
tikult rida lühijutte. Neis kujutatakse seoses tuntud aja-
looliste isikutega anekdootlikke ja erakordseid lugusid,
nagu „Nikolaus I Warna linna all“ (1872), kus jutusta-
takse muuseas oma kodumaa reetmisest Türgi kindrali
poolt, kes loovutab venelastele Warna linna raha eest;
„Kolm kildu“ (1874), mis pakub huvitavaid lugusid Napo-
leoni kindrali Murat' elust; „Palvekiri“ (1874), mis sisal-
dab anekdoote vaesest kohtlasest kangrust ja Branden-
burgi kuurvürstist „Priidikust“. — Kangur otsustab kuur-
vürstilt paluda köstri kohta, kohtab teel kuurvürsti, keda
ta ei tunne, ja peab naljaks, kui see end kuurvürstiks
nimetab, ning tutvustab end ise Hiina keisrina, kes läheb
kuurvürstile külla. Kui „Rumala palvekirjas“ Koidulal
õnnestus seostada anekdootlikku sisu ühiskondliku eba-
õigluse paljastusega, siis siin seda enam ei toimu. Ees-
pool mainitud lühijutud jäävad üldse vähenõudliku aja-
viitekirjanduse tasemele.

Koidula jätkas ka rahvaste rõhumise vastu sihitud
tõlkelaenuliste teoste avaldamist, mille parimaks saavu-
tuseks on Johann Jannseni nime all eri raamatuna ilmu-
nud „Juudit ehk Jamaika saare viimased maroonlased“ (1870). Selle teose eksemplare võttis
Koidula Soome-sõidu puhul kaasa oma proosaloomingu
näitena ja kinkis seal oma uutele sõpradele.

Jutustuse algul märgitakse Jamaika saare kolonisaato-
rite tänamatust saare avastaja Kolumbuse vastu. Kolonis-
tide esimeseks ettevõtteks oli neegriorjade toomine saa-

rele. — „Eurooplased ise ei osanud ega viitsinud ju tööd teha, oskasid aga üksnes sundida ja peksta.“ Tekkinud olukorra kohta antakse järgmine pilt: „Neegriorja kaup löi õitsema... sõimasiid kupjad, laksus piits ja voolas punane veri musta mulla peale maha. Uhkeis majades aga venitasid valged peremehed asemeil ja pehmete patjade peal peenikesi liikmeid... „Musta mehe“ kohta ei maksnud kohus, ei maksnud ükski inimlik seadus... Nae-ruks ja teotuseks, igaveseks vaenlaseks ja vihameheks oleks igaüks ennast teinud, kes oleks julgenud ütelda, et need mustad... need nii ja nii mitme kuldpenningiga ostetud pool-elajad inimesed olid, inimesed nagu iga hispaanlane ja inglane...“ Nende peale, kes „julgesid end inimeseks pidada“ ja pärishärra piitsa alt ära joosta, peeti jahti „nagu hullude koerte peale“. Kuid orjusest pilvekõrguste mägede koobastesse ja metsadesse põgenenud orjade — maroonlaste arv kasvas päev-päevalt.

Ainult üksikud valged, nagu jutustuse nimikangelanna Juudit, mõistavad olukorda ja usuvad vabadusvõitluse võidusse. Juudit ütleb: „... ükskord saab, peab aeg tulema, millal kõik see suureline, kõrk valge sugu austades saab oma musti ligimesi nimetama!“ Juudit ühineb vabade neegritega. Neegrite vanema Montai poeg Eevar ütleb teose lõpul vabade neegrite kohta: „... nad on aru saanud, et ühendus oma rahvaga üksi rahvast kangeks teeb, ühendus südames, ühendus tegudes! Nad hakkavad märkama, et see rahvas priiust ära ei teeni, kus üksikud ei oska oma kasu unustada rahva kasu pärast.“ „Juuditit“ hinnates tsiteeris A. Almborg kirjas Koidulale (14. VIII 1871) just neid mõtteid ja lisas sel puhul: „Oh, kui tuleksid ka meie, Viro ja Soome rahvad seda ümmardama (=mõistma)! Seep see juur (=just) on, et nii väga veike hulgi inimesi tahab ja oskab oma kasu unustada rahva kasu pärast. Kui oleks lugu teisite, küll siis kõik asjad korda mineksivad (=läheksid)!“

„Juuditi“ sündmustik lõpeb maroonlaste alistamise ja hävitamisega. Nende pealik läheb koos Juuditiga „mägede põue“ elama. — „Valge piits valitseb jälle musti päid.“

Teos on haruldaselt eredaks neegrite orjastamise paljastuseks. Vene tsaaririigi tingimustes oli selline avalik terav rünnak valitsevate ringkondade õiglusetuse ning

juhmuse vastu võimalik ainult selle tõttu, et asumaade rahvaste orjastajaiks olid peamiselt Lääne-Euroopa suurriigid, kellede võimsuse kasv oli Venemaale ohtlik.

Eri rühma moodustavad moraaliküsimusi esikohale asetavad jutud, mis on kirjutatud ilmselt võõrastele eeskujudele teotudes, kuid sageli teatava mugandamisega kohalikele tingimustele. Sellisteks juttudeks on 1869. aastal „Eesti Postimehe Õhtukõnedes“ Johann Jannseni nime all ilmunud „Ilma heategemiseta on iga päev inimese elust kadunud“, „Käsper Türk“, „Võlg ja intressid“, ilma autori nimeta avaldatud „Ojutatud tont“ (1873), „Kaks mälestusmärki“ (1876), „Üksinda vahi pääl“ (1880).

„Ilma heategemiseta on iga päev inimese elust kadunud“ seab kõrge moraali eeskujuks vaese müürsepa Kristjan Kella, kes ei võta leitud kullakotti endale ja jääb tänulikuks heategijale ka siis, kui ta on saanud jõukaks. Püütakse veenda, et vooruslike vaeste jaoks leidub ikka õilsaid heategijaid. Realistlikult on antud alevivanema negatiivne kuju, kelle kohta öeldakse: „Kui ma seda püha Iskaariot näen, kes oma paksu kõhtu vaeste ja viletsate verevaevaga nuumab, siis jookseb mul kops üle maksa.“

„Käsper Türk“ jutustab vähenõudlikult samanimelisest seakarjasest, kes võttis inglaste sõjaväes osa Waterloo lahingust, sai seal „kangelaseks“ hirmust ja joodud viinast, autasustati ja elas siis edasi seakarjasena, mälestades vahetevahel kuulsat lahingut kõvade liikudega.

„Võlg ja intressid“ annab algul üsna tõetruu pildi küla-kehvikute elust:

„Luisu Laur ja tema Leenu, seda pidi üteldama, need olid paar rahvast, nagu puhas tuulepealne vili, ja see on, nagu teada, alati kõige jämedam ja raskem. Elased rahuliste ja olid ise ka rahul; aga kui suure hoolega mõlemad ka tööd tegid: tagavaraks ei saanud ometi panna.“

Kui autor aga asub veenma, et vaestele antud võlg kannab alati häid „intresse“, kaob alt reaalne pinnas.

Lühijutt „Ojutatud tont“ on sihitud ebausust vastu. Kangelaseks on tubli külätüdruk Anna Sild, keda isa kunagi ei hirmutanud. Külapoisid mängisid kord tonti ja surnuaia juures kargas üks neist Annale kukile, kui see läks pimedas ristsetelt koju. Anna kandis poisi jõe äärde ja pillas seal vette. See osutus aga tema „armsamaks poisiks“. Pulmadest ei tulnud enam midagi välja. Õpetus

võetakse kokku järgmiselt: "... igal asjal peab oma põhi olema, ja hirmul ka. Kui ma midagi kardan, siis pean ma teadma, mis ja keda ma kardan."

Eelmistest tunduvalt kõrgemal tasemel on novellid „Kaks mälestusmärki“ ja „Üksinda vahi pääl“. Esimene neist annab Ranna Peetri mehise patriootilise kuju, kes ei kohku, kui kodulinna ilmuvad ähvardama kolm vaenlase sõjalaeva, vaid mõtleb välja vahendi, kuidas öö katte all saaks need süüdata. Poja Hansu abiga õnnestubki Peetril see kardetav ettevõte ja ainus terveks jäänud laev lahkub häbiga. Kangelasteo mälestuseks säilitab Peeter mustaks põlenud ankrupuud ja aeruriisme. Novelli põnev sündmustik on edasi antud kokkuhoidlike, tabavate vahenditega.

„Üksinda vahi pääl“ on tihe psühholoogiline novell, kus tõuseb esikohale hirmuelamuste kujutamine. Sündmustik on järgmine:

„Pika aja takka“ tuleb madrus kaugelt maalt kodukülla tagasi, aga kõik omaksed on vahepeal surnud. Otsinud asjata tööd, hakkab ta viimaks tuletorni vahiks. Kaasvahiks on ainult ebasõbralik vanamees. Madrust hakkab vaevama üksindus, ta joob ega võta oma kohust tõsiselt. Vanamehel tuleb ka tema eest ülal tornis tuld hoida. Ühel ööl aga vanamees sureb. Madrust haarab hirm. Tuli tornis jääb süütamata ja tormisel ööl puruneb just tuletorni jalal üks laev. Maal peetakse laeva tulesid tuletorni tuledeks ja madrus pääseb seetõttu süüdistusest. Kuid raske süü jääb ta südametunnistusele.

Oma elamusi tuletornis koos sünge vanamehega pihib madrus järgmiselt:

„Ei tea, kust see tuli, aga tema kurva ja eluta näo otsa vaadates tundsin ma ennast vaimus ikka nagu maha rõhutud olevat, otse nagu oleks keegi mu hinge raudvitsadega kinni köitnud, et ta liikuda ei saanud.“

„Tööta olin ma vaimu poolest, tööta ihu poolest... Nüüd ma hakkasin aru saama, mispärast suured metselajad oma kitsas puuris päeva otsa ühest kohast teise jooksevad ja põlevil silmil välja vaatavad.“

Madruse hingelist olukorda pärast kõike sündinut antakse edasi järgmiselt:

„Mina üksi kannan seda teadust [=teadmist] aastate kaupa hinge pääl ja aastate kaupa ehmatab mind öösel ilmunustamata surmakarjatus asemel unest püsti.“

Ideeliselt on novellis rõhutatud, et lõtvus kohusetäitmisel toob paratamatuid traagilisi tagajärgi. Kompositsioonilt vastab teos suhteliselt hästi novelližanri nõudele. Puudub jutustustele omane laialivalgustus.

Koidulalt on ilmunud ka rida proosateoseid, mis ei sisalda tavalist eesti oludesse mugandamist ja jäävad nii täiesti tõlke tasemele, kuigi autorit ei anta. Selliste hulka kuuluvad „Maria Groot“ (1868), mille tegevustik toimub Hollandis; „Koola Rientsi“ (1871), kus jutustatakse Rooma kaugest minevikust (nimikangelane võidab rahvahulkade poolehoiu ja temalt hakatakse lootma segaduste lõpetamist); „Sanna“ (1873), kus eesti nimedega tegelased elavad nn. Hannoverimaal (sündmustikust tehakse kokkuvõtte: „Meepott ei ole iial kärbseita“); „Võõrasisa ehk Kõik ei ole kuld, mis hiilgab“ ja „Kuninga lapsed“ (1874) — visandid, millede sündmustik toimub Saksamaal. Need teosed taotleavad liiga lausa mitmesuguste õpetuste ja hoiatuste jagamist lugejaile.

Kõige rikkalikumalt on esindatud Koidula proosas sisult väga mitmekesiste lühipalade arv. Tähelepanu väärib siin kõigepealt humoresk, mille esimeseks näiteks on võrumurdeline „Kae, mes kaardimängust sünnip“ (1869). Pealkirja all on sulgudes: „Seda lugu oleme Võru Kaarli omast suust kuulnud.“ Sama žanri arendab Koidula pisut tõsielulähedasemaks palas „Kuida Hannuse Jaak kord „tossolaiva“ kaemas käüs“ (1870). Üsna tähtsal kohal on proosavalmidetaolised mõistukõned, nagu „Kuusk ja kadak“ (1868), „Rahulise meele kasu ehk Õnnelik linatim“ (1874), „Kannusjala pere“ (1878). Kuna viimasele on lisatud initsiaalid L. K., võib seda pidada suhteliselt algupärasemaks. Selle proosavalmi tegelasteks on kukeisa Kannusjalg, tema perenaine Sulgsaba ja nende kaks kukepoissi Kibeküüs ja Ninanokk. Viimane laseb end meelitada reinuvaderist ja see sööb ta ära. Kõige arvukamalt kohtame aga F. R. Kreutzwaldi „Maailm ja mõnda“ eeskujul antud rohkeid reaalinelisi ja ajaloolise sisuga palasid, mida Koidula avaldas peamiselt oma elu Tartu-perioodil ajalehe toimetamise ülesandeis. Nagu eespool märkisime, valitseb selgi alal täielikult ilukirjanduslik stiil. Sageli lisatakse teadmisi jagavaile kirjeldustele mingi illustreeriv õpetlik lugu või üldistus. 1868. aastal ilmus sellistest paladest „Eesti Postimehe Jutu- toas“: „Peruamaa teed ja köiesillad“, „Kuri vaim kuld“,

„Lõuna-Ameerika rohulagendikud“, „Kuidas enne kuninglikele lastele rõugeid pandi“; 1869. aastal: „Rooma linna Peetri kirik“, „Šveitsimaa uurmeistrid“, „Araablased“, „Egiptuse püramiidid“, „Raha“, „Endised Pabiloni müürid ja rohtaiad“, „Jupitri kaju Olümpia templis“, „Diana tempel Evesuse linnas“, „Mausoleum“, „Rodose saare koloss“, „Aleksandria linna tuletorn“; 1873. aastal „Eesti Postimehes“: „Koolera tõvest ja Pärsia šahhist“; 1874. aastal „Eesti Postimehe Lisalehes“: „Ühe endise jesuiidi tunnistused Jesuiidi ordost“; 1878. aastal samas väljaandes: „Balkani mägede roosiorud“, „Sipelgate majapidamine ja põllutöö“.

Omapoolsete tabavate märkustega kirjelduste juurde oskab Koidula teha palad aktuaalseks. Nii ütleb ta Peruu-
maa orjastatud pärisrahva kohta irooniaga: „Igal pool võis vaene maarahvas rahul olla, kui temale üleüldse maailmas olemist mitte süüks ei tõstetud.“ Rooma Peetri kiriku kirjeldusele lisab ta, et see on ehitatud „andeks antud patu hinnaga“, „Egiptuse püramiidide“ kohta: „aga — meil tuleb ühtlasi meelde, et ehitaja ise orjades läbi oma mälestust ehitada lasknud; et sundijad ja kupjad ehitajate kannul käinud ja mõni inimesehing surma saanud... Õiget kasu ei olnud ega ole tänagi neist suure kulu ja vaevaga ehitatud kivihunnikuist kellelgi.“ Araablase kohta annab autor iseloomustuse: „Üleüldse ei tee seisuse kõrgus araablast iial araks ega kartlikuks. Tema austab üleimat, kuuleb ka tema sõna, aga koeraalandusest ei tea ka kõige alam araablane midagi.“

Tõenäoliselt tuleb pidada rohkem Jannseni kui Koidula teeneks mõlema peidetud koos-esinemist „Eesti Postimehe Kalendris ehk Aastaraamatus 1879. a. pääle“ sapise följetoniga „Koerte konverents“, mis on sihitud rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna juhtide, eriti C. R. Jakobsoni vastu. Rohkem kui maailma-vaatelised lahkuminekid on olnud selle aluseks isikliku solvumise motiivid, mis olid tingitud kahe leeri vahelise võitluse järsust teravnemisest seoses C. R. Jakobsoni ajalehe „Sakala“ ilmumahakkamisega 1878. aastal. Võitluse ägeduses ei valitud enam vahendeid. 1878. aastal lasti isegi Jannseni maja aknasse püssiga, millise ülesastumise Koidula suurima pahameelega hukka mõistis. Följetoni leidlikus teravas sõnastuses on tunda Koidula

kätt. Seda juhuslikest meeleoludest kantud ja kahasse tehtud teost pole põhjust Koidula kirjandusliku pärandi põhivara hulka lugeda.

*

Koidula jutulooming väärib senisest rohkem tähelepanu juba selle poolest, et see kajastab kokkuvõttes kirjaniku kaasaega tunduvalt ulatuslikumalt ja konkreetsemalt kui luule ja näidendid. Seda võimaldas kõigepealt asjaolu, et Koidula kasutas mitte ainult näite-, vaid ka jutukirjanduse osas valgustusliku realismi meetodit, mis kontrastide kõrvutamise ja hüperboliseerimise kõrval pidas vajalikuks ka olustiku konkreetset joonistamist, elulise tõe edasiandmist. Luule rangelt esteetiline sõnavalik ning retooriline lausestus kõigi oma romantismile omaste vahenditega ei saanud haarata elu selle mitmekülguses (mida on seetõttu Koidula luulele asjata ette heidetud), proosas ja dramaatikas aga jättis Koidula endale kõik teed lahti. Eriti proosas ei pörganud Koidula tagasi isegi äärmiste vulgarismide kasutamisest, kui see näis ideeliselt otstarbekas (näiteks: „Suurustamine pole sind mitte sest pasast välja toonud“). See andis hoopis avaramad võimalused elu haaramiseks ja kajastamiseks.

Koidula proosa liigub elunähtuste asjalikult kirjeldamiselt ja sündmuste jutustamiselt dramaatiliste situatsioonideni ja tema värssteostele väga lähedase lüürikani, nagu see esineb miniatuurides „Talvine metsasõit“ ja „Kevadine looduse ärkamine“ (1880). Luuletajana rõhutas Koidula ka proosateoseis meeleolu edasiandmist, milleks ta põimis sageli teksti vahele värsse, kasutas tunde- rõhulisi hüüatusi ja kordusi.

Ei saa aga jätta märkimata, et Koidula jutuloomingu märgatavaks puudujäägiks on suhteliselt vähene viimistlus, mis väljendub vahel isegi sellistes vastuoludes, nagu Ellu nime muutumine jutustuse lõpupoolel Ebu'ks („Juula“) või segimineku kuude arvestamises („Uksinda vahi pääl“). Ruttamisest on vahest tingitud ka venekeelsete sõnade jätmine teksti vene tähtedes, mis esineb reas jutustustes aastaist 1869—1880.

Koidula proosateoste kõige iseloomulikumaks žanriks on jutustus, mis ühelt poolt ulatuselt edasi arenedes lähe-

neb romaani ülesehitusele („Loigu perenaine“), teiselt poolt jõuab kontsentratsiooni taotledes suhteliselt eeskujuliku novellini („Üksinda vahi pääl“). Koidula proosale iseloomulik huumoriharrastus rakendab vestežanri kõiki võimalusi, nagu humoresk, anekdoot, lõbusasisuline jutustus, ning puistab alatasa sententse; kaldumine lüürikasse annab aga miniatuure ja sündmustikku põimitud meeolelukaid looduse ja elamuste kirjeldusi. Didaktilise suuna jätkumine kindlustab koha valmile ja allegooriale mitte ainult luules, vaid ka proosas, reaallaineliste ja ajalooliste kirjelduste rohkuse, õpetlike üldistuste üsna järjekindla esinemise ja positiivse kangelase sage-dase idealiseerimise. Huvi rahvaluule vastu kajastub muistendižanri esinemise ja rahvakommete kirjeldamise näol („Kosjapõll“).

Asetades rahvahariduse ja humaansusetaotluse huvi keskpunkti, andis Koidula oma proosaloomingulegi selgelt valgustusliku suuna. Seejuures on talle iseloomulik, nagu valgustajaile üldse, ühiskondlike vastuolude kujutamine peamiselt moraali pinnal: rikkad kui ka vaesed võivad olla ühte viisi vooruslikud või ebavooruslikud.

Tuleb hinnata, et huvidering Koidula proosaloomingus ei piirdunud ainult lähedase Eesti ja Saksa ainestikuga, vaid haaras ka Lääne-Euroopa teiste rahvaste ja lähemate naabrite elu iseloomulikke nähtusi. Koidula proosaloomingul on seega oma aja kohta haruldaselt avar tunnetuslik väärtus.

Koidula saavutusi proosas suutsid ületada alles Juhan Liiv ja Eduard Vilde sajandi lõpul.

V

LÖPPSÕNA.

Mineviku-kirjanikke hinnates on mõnigikord unustatud Lenini tees: „Ajaloolistele teenete üle ei otsustata selle järgi, mida ajaloolised tegelased ei andnud võrreldes tänapäeva tingimustega, vaid selle järgi, mis nad andsid uut võrreldes oma eelkäijatega.“²⁷ Meie ei

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 2. k., lk. 158.

hinda Koidulat selle järgi, et ta väljendas oma loomingus siin-seal religioosseid meeleolusid, et ta ei mõistnud rahvuslikus liikumises demokraatliku ja antidemokraatliku kultuuri vahelise võitluse paratamatust ja taotles seetõttu kapitaliseeruva ühiskonna kasvavate vastuolude lepitamist, et ta suhtus vaenulikult — nagu näitab tema kirjavahetus omastega — materialismisse ja sotsiaaldemokraatlikku liikumisse, mida ta nägi saksakeelse väikekodanliku žurnalistika kõverpeegli kaudu; et ta välismaal oli mõnel määral kaasa kistud vaenuõhutusest juutide vastu; et ta oma elu Kroonlinna-perioodil astus teravalt üles eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna juhi C. R. Jakobsoni tegevuse vastu. Meie hindame Koidulat selle järgi, et ta asus oma loomingus järjekindlale ja teravale antifeodaalse võitluse positsioonile, õhutas võitlusmeeleolu ja usku orjusahelate täielikku lange-misse, sai eesti rahva ootuste ja lootuste kõige meelikõitvamaks sõnastajaks. Me hindame Koidula eesti teatri rajamise ja esimese algupärase repertuaari andmise suurt teenet. Hindame, et Koidula saavutas järjekindla tööga eeskujupakkuvalt kõrge kunstimeisterlikkuse ja rakendas selle valgustuslike eesmärkide teenistusse. Arvestame ka seda, et Koidula puudujäägidki ei lange täiesti ühte konservatiivse leeri maailmavaate ja ellusuhtumisega. Olles usklik, ei talunud ta kirikumeeste dogmasid, naelutas kinni nende vaenu hariduse vastu, nende kaasamineku maa orjastajatega. Ka oma elu Kroonlinna-perioodil ei taganenud Koidula neilt seisukohtadelt. Nii teatab ta kirjas õele (1. III 1875), et ta andekate eestlaste astumises ülikooli usuteadust õppima saab „ainult vaimu a h e l a juurdekasvu näha“. Ja sellega seoses arendab ta mõtteid: „üldsus kaotab a l a t i usuteadlaste juurdekasvu läbi, sest et kõige õiglasem „hingekarjane“ ka kõige kangem ortodoks peab olema. Selles mõttes on mulle Harry teaduseala valik päris hingerõhuks. Noorele vaimule määratakse piirid, mida ta oma südames ei saa ialgi kinni pidada, ja see sunnib teda järjekindlalt silmakirja-teenriks saama, sest et tal rumaluseks annet ei ole.“ Ja hiljem (15. VIII 1875) pihib ta õele: „Mina olen sügavasti veendunud selles, et reformatsioon meie juures liiga agaralt on töötanud püha rumaluse kasuks ...“

Arvestada tuleb ka seda, et kasvava kodanliku ühis-

konna vastuolude lepitamise taotlused Koidula poolt olid tingitud eeskätt feodalismivastase võitluse esikohale asetamise vajadusest. Koidula oli ise kõige esimesi, kes võrsuva kodanliku ühiskonna vastuolusid nägi ja neid reas teoseis küllaltki tabavalt kajastas. Korduvalt mõistis Koidula teravalt hukka kapitaliseeruva kodanliku ühiskonna tüüpilisi pahesid, nagu rikastumiskirg ning sellega seotud ahnus ja julmus. Tema jutulooming sisaldab terve galerii täiesti realistlikult antud ning ühtlasi ilmekalt individualiseeritud ihnurikujusid, alates „püsti-ihnsast“ Andres Trimmist kuni kogumis- ja nautimisiha „faustilise konflikti“ all kannatava Loigu peremehe Kristjani kujuni, kes pärast pettusega eesmärgi saavutamist muutub täiesti kalgiks.

Seoses teadliku ja hoolika tööga kunstimeisterlikkuse tõstmises läheneb Koidula järk-järgult enam realismile. Ta loobub oma hilisemas loomingus teoste tegelaste järsust kontrasteerimisest ja hakkab ka positiivseid kangelasi näitama mõningate eluliste nõrkustega ning ebaõnnestumistega. Nii saab näiteks jutustuse „Surmasuus“ (1878) talupoeglikku päritolu mina-kangelane küll hariduse omandamise ja edasipüüdlikkusega mõisa ja vabriku omanikuks, kuid see on „vaevaline tee“. Oma väljavalituga abiellub ta hallipäisena. Jutustuse „Liisu“ vapper nimikangelane on antud teadlikult „nagu mitu tuhat teist tütarlast“, kelle eluteed jälgivad aina õnnetused. Traditsioonilise õnneliku lõpu andmine osutub esitatud elulise materjali põhjal võimatuks. „Loigu perenaises“ jääbki tugevasti kiindunud, kuid vaenulikest sündmustest lahutatud armastajapaar teineteisest lahku, ainult nende järeltulijad võimaldavad traditsioonilise õnneliku lõpu.

Kangelaste kujutamises loobub Koidula teadlikult järjest enam romantilise erakordsuse harrastusest. Ta märgib korduvalt nii positiivsete kui ka negatiivsete kangelaste puhul nende kuulumist massi hulka. Nii rõhutab ta Marko Vovtšoki Olesja kuju edasi andes omalt poolt, et temataoliselt „on miljonite elu ära elatud“, ja valla-kohtuniku Voisaare Marguse negatiivse kuju puhul ütleb ta, et niisuguseid „on paraku kõik maailm täis“.

Seega võime Koidulat lugeda esimeste sügavamate vagude ajajate hulka eesti kirjanduse teel realismile.

Kuid ühelgi alal ei saavuta Koidula sellist haaravat

rahvalikku ideelisust ja kunstilist sugestiivsust kui lüürikas. Just Koidula ereda luuletaja-isiksuse erakordne mõju kindlustas talle haruldaselt perekala järglaste hulga 19. sajandi eesti kirjanduses. Tema rajatud teed jätkasid viljakalt eriti M. Veske, A. Reinvald, J. Kunder, A. Haava, K. E. Sööt jpt.

Kuid rahva põhiliste huvide eest võitlejana, elava sõna meistrina on Koidula kindlustanud endale püsiva koha tänapäevalgi. Ka eesti nõukogude luule meistrid Juhan Smuul, Debora Vaarandi, Mart Raud, Felix Kotta jt. on andnud eesti rahva Koidulaulikule pühendusluuletustes sügava tunnustuse. Isamaasõja karmide võitluste päevil maa põliste vaenlaste vastu kirjutas Mart Raud luuletaja sajandal sünnipäeval:

Ka täna, keset ränka võitlust õela tõuga,
kes Eestigi on matnud hävitusekarmu,
Su luule tulekeeled koos me relvajõuga
on vabastamas isamaad, su armu.

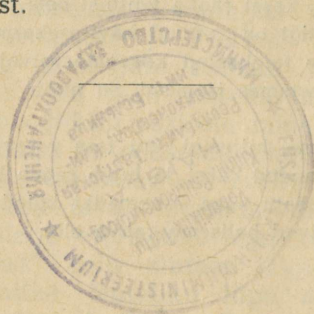
Ja homme, hiljemgi, kui tasa verevõlad,
mõök pandud käest ja lupja segab kellu,
Su surematu sõna õrnemadki kõlad
veel jäävad helisema rahva ellu.

*

Lydia Koidula elu ja kirjandusliku pärandi uurimise töö jätkub. Hoogu selleks on andnud rohke uue materjali saabumine Riiklikku Kirjandusmuuseumi. On valmimas historiograafiline ülevaade Koidula senisest käsitlemisest (E. Ertis'elt), on alustatud Koidula luulepärandi seniste väljaannete tekstikriitilist analüüsi, et ette valmistada Koidula luule teaduslikele nõudeile vastavat väljaannet (A. Vinkel jt.), on asutud üksikasjaliselt läbi töötama Koidula kirjavahetust omastega (A. Undla-Põldmäe) ja täpsustama Koidula lapsepõlve- ja noorusaastate senist käsitlust (K. Mihkla), 1961. aastal valmib Riiklikul Kirjandusmuuseumil lõpuks ammuoodatud Koidula täielik bibliograafia. See kõik on vajalikuks ettevalmistuseks Koidula täieliku monograafia kirjutamiseks.

Käesolev lühimonograafia on senise uurimistöö esialgseks kriitiliseks kokkuvõtteks. Varasematest töödest on A. Kalda rohkete eksimustega „Täheleand“ andnud siiski kõige rohkem paikapidavat, millele lisanduvad A. Kalda poolt hiljem kaasaegseilt kogutud väärtuslikud andmed. K. Mihkla on luuletaja kaasaegsete küsitlemise kaudu aidanud tunduvalt konkretiseerida Koidula varasema arengujärgu valgustamist.

Kodanlus on teatavasti püüdnud kogu oma võimutsemise perioodil Koidula kirjanduslikku pärandit rakendada kodanliku natsionalismi teenistusse, millega on käinud kaasas kirjaniku loomingulise ja ühiskondliku tegevuse tõeliselt rahvaliku suuna võltsimine. Nõukogude kirjandusteadlaste tänapäeva ülesandeks on eraldada vili umbrohest, anda tõetruu, kontrollitud faktidele rajanev, süvendatud pilt üldrahvaliku populaarsuse võitnud Koidulaulikust.

SISUKORD

I. Lydia Koidula elu ja loominguline tee	5
Koidula lapsepõlv Vändras	5
Koidula noorusaastad Pärnus	10
Koidula loomingulise ja ühiskondliku tegevuse kõrg- periood Tartus	20
Koidula Kroonlinnas	46
II. Lydia Koidula luuletajana	61
III. Lydia Koidula näitekirjanikuna	85
IV. Lydia Koidula jutukirjanikuna	99
V. Lõppsõna	126

Бернард Аугустович Сээт

ЛИДИЯ КОИДУЛА

Краткая монография

На эстонском языке

Оформление Р. Пангсеппа

На обложке гравюра на дереве Э. Коллома

Эстонское Государственное Издательство,

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Elisto

Kunstiline toimetaja R. Pangsepp

Tehniline toimetaja K. Einberg

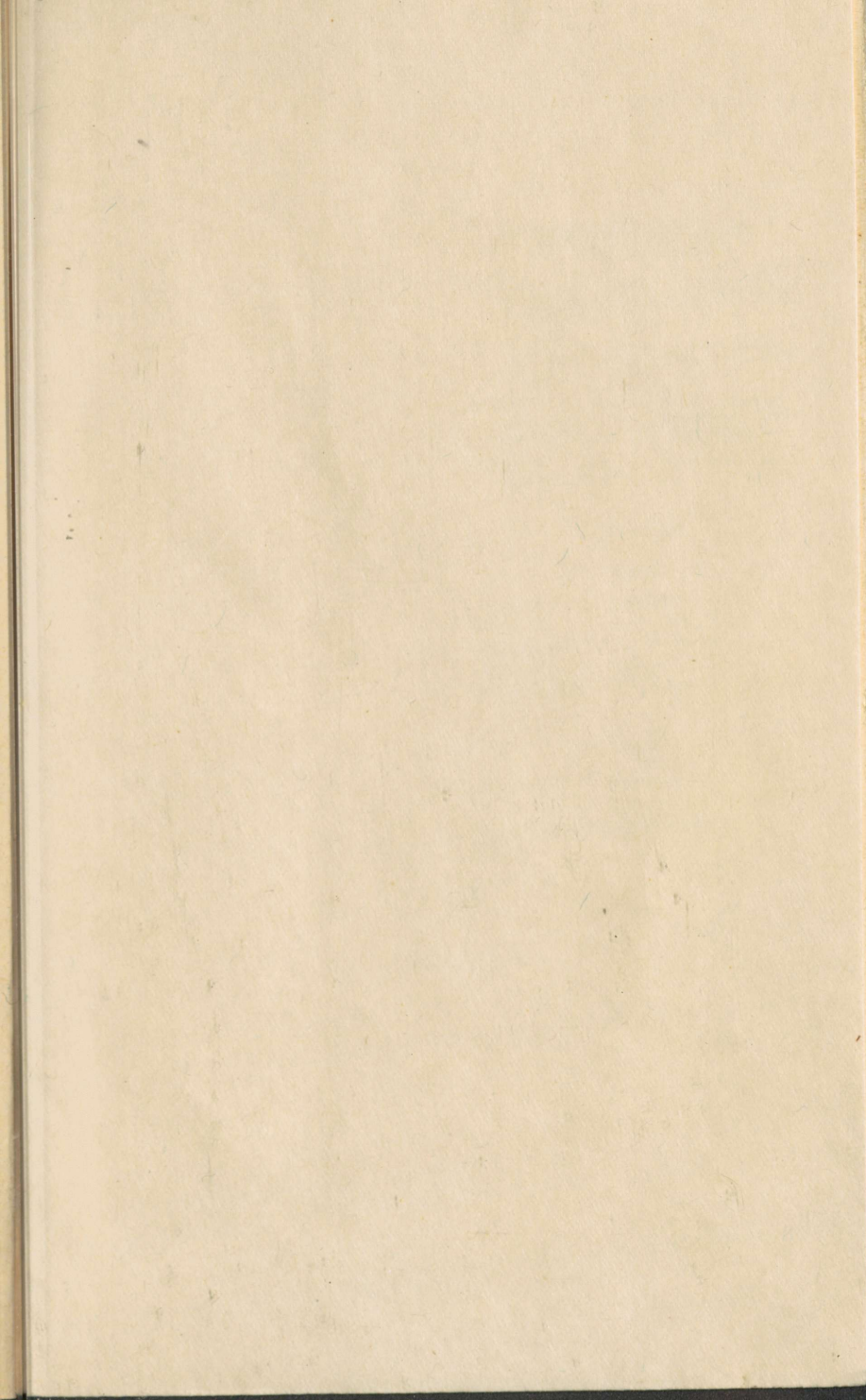
Korrektorid A. Kiho ja L. Rosin

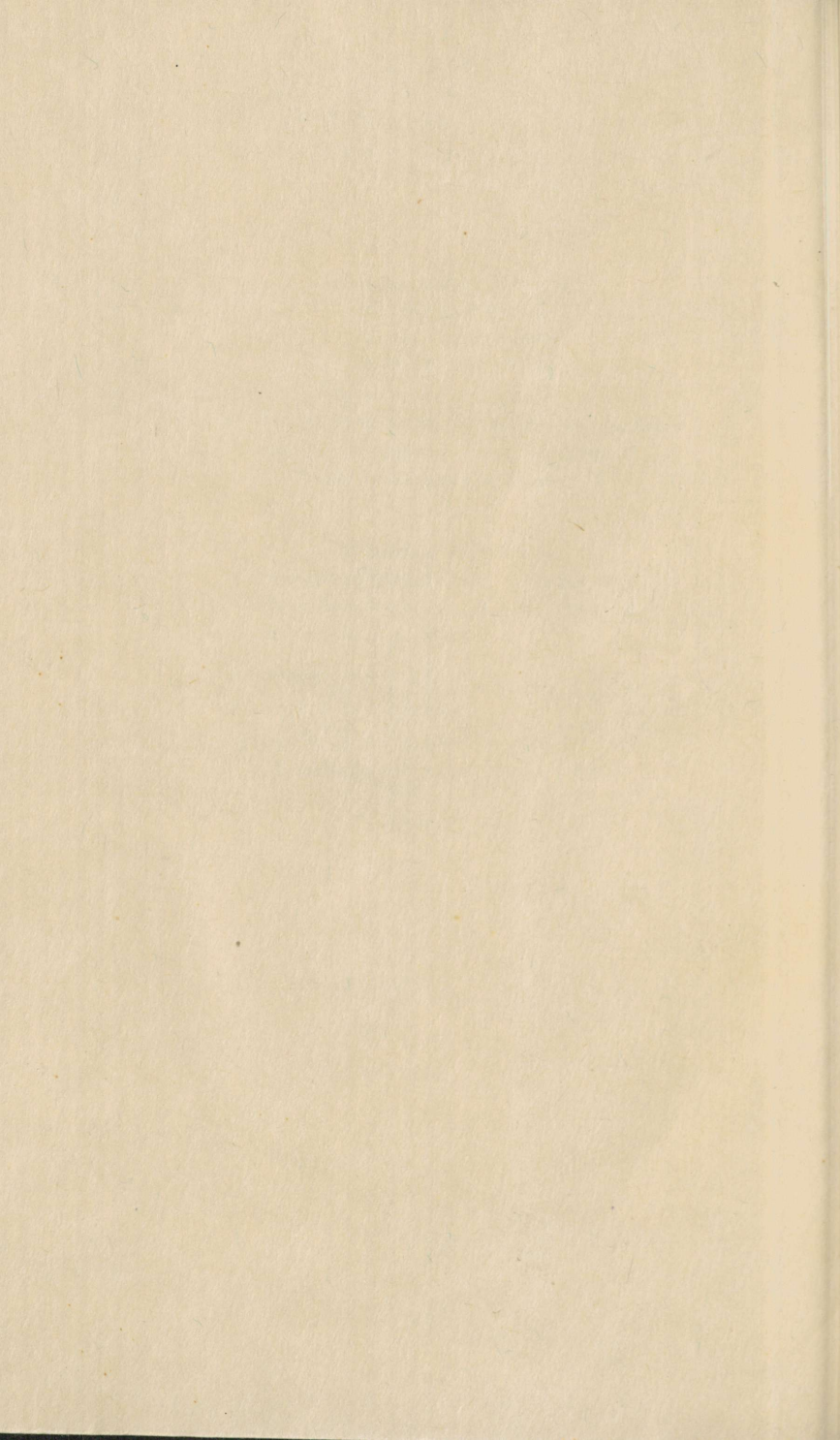
Ladumisele antud 27. VII 1960. Trükkimisele antud 25. XI 1960. Paber 54×84, ¹/₁₆. Trükipoognaid 8,25. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 6,77. Arvutuspoognaid 6,91. Trükiarv 5000. MB-08140. Tell. nr. 1085.

Trükikoda «Punane Täht», Tallinn,
Pikk tn. 54/58.

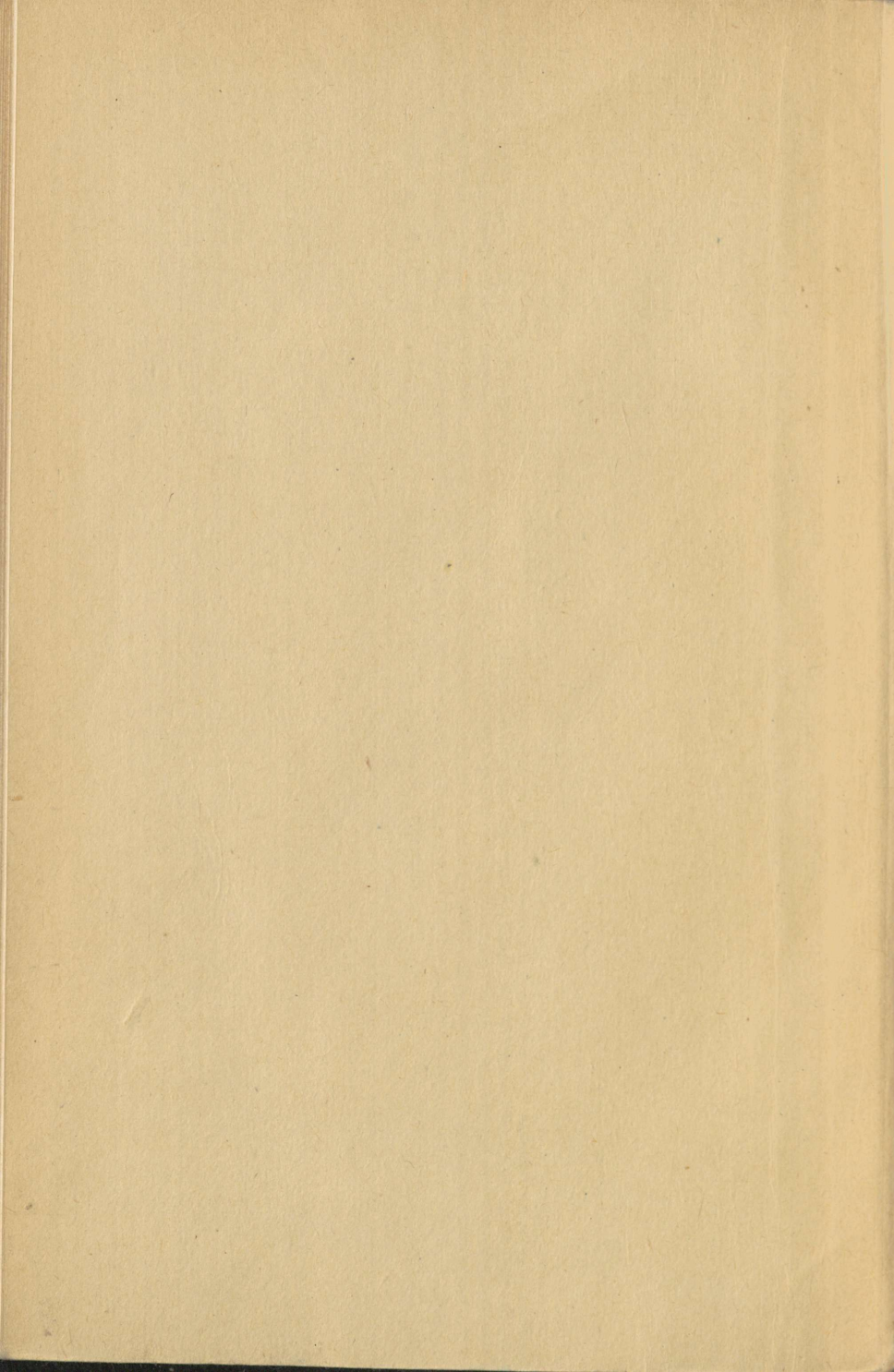
Hind 39 kop.

7—2

2

LÜHIMONOGRAAFIATEST
ON SENI ILMUNUD:

- K. Laigna — *Juhan Kunder*. Mitmekülgne kultuuritegelane. 1959. 117 lk. Hind rbl. 3.— (0.30).
H. Peep — *Johannes Vares-Barbarus*. 1959. 97 lk. Hind rbl. 2.55 (0.26).
R. Parve — *August Alle*. Kokkuvõtte elust ja tegevusest. 1960. 110 lk. Hind rbl. 3.40 (0.34).
B. Sõöt — *Lydia Koidula*. 1961. 132 lk. Hind 39 kop.

ILMUVAD

1961:

- E. Nirk — *E. Bornhöhe*.
V. Altoa — *A. Kitzberg*.
E. Nirk — *Fr. R. Kreuzwald*.
O. Kruus — *J. Mändmets*.
R. Alekõrs — *J. Tamm*.

1962:

- A. Vinkel — *Juhan Liiv*.
F. Kauba — *O. Luts*.
L. Rimmelgas — *F. Tuglas*.

2

39 kop.

39 kop.

LÜHIMONOGRAAFIATEST
ON SENI ILMUNUD:

- K. Laigna — *Juhan Kunder*. Mitmekülgne kultuuritegelane. 1959. 117 lk. Hind rbl. 3.— (0.30).
H. Peep — *Johannes Vares-Barbarus*. 1959. 97 lk. Hind rbl. 2.55 (0.26).
R. Parve — *August Alle*. Kokkuvõtte elust ja tegevusest. 1960. 110 lk. Hind rbl. 3.40 (0.34).
B. Sõõt — *Lydia Koidula*. 1961. 132 lk. Hind 39 kop.

ILMUVAD

1961:

- E. Nirk — *E. Bornhöhe*.
V. Altoa — *A. Kitzberg*.
E. Nirk — *Fr. R. Kreutzwald*.
O. Kruus — *J. Mändmets*.
R. Alekõrs — *J. Tamm*.

1962:

- A. Vinkel — *Juhan Liiv*.
F. Kauba — *O. Luts*.
L. Rimmelgas — *F. Tuglas*.

3417

EESTI KIRJAMEHI

LYDIA
KOIDULA

Eesti rahvusliku liikumise tõusu-
perioodi silmapaistvaim isamaa-
laulik Lydia Koidula (1843—
1886) on jätnud meie kirjandus- ja
kultuuriajalukku kustumatud jäl-
jed.

Oma lühikese elu ja intensiivse
tegevusega kiirgava meteorina
lennates oli ta omal ajal meie
ühiskondliku tegevuse keskpunk-
tis ja oma lüürilise luule kaudu
tema kaasaegse antifeodaalse võit-
luse ja kodumaa vabastamise
mõtte hingeks. Koidula parimad
saavutused isamaaluule alal jää-
vad elama kõigiks aegadeks.

El saa ka kunagi kustuda tema
jäljed meie algupärase näitekir-
janduse ja eesti rahvusliku teatri
loomise alal. Lisaks on imestusega
tähelepanдав tema väga viljakas
jutukirjaniku tegevus.

Lydia Koidula elu ja eelnimeta-
tud mitmekülgne tegevus leiab
kokkuvõtlikku ning ülevaatlikku
käsitlust käesolevas lühimonograa-
fias seniste kõige uuemate uuri-
miste ja andmete valguses.

*

Sarjaga „Eesti kirjamehi“ alus-
tas Eesti Riiklik Kirjastus meie
kirjanike lühimonograafiate välja-
andmist, mis pakuvad ülevaadet
nende elust ja loomingust ning
ühiskondlikust tegevusest.

* *

3417